T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN'DA VECH KAVRAMI

ÖMER ÇINAR

2501202219

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN YILDIZ

İSTANBUL-2023

ÖZ

KUR'ÂN'DA VECH KAVRAMI

Ömer ÇINAR

Vech kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de bir yönüyle müteşâbih, diğer yönüyle ise antropomorfik (insan biçimli) bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram üzerinde bizi çalışma yapmaya sevk eden saik, Arap dilinde vech kavramının, birçok manaya delâletinin bulunması ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerlerde üzerinde muhtelif görüşlerin serdedilmiş olmasıdır. İlk dönem vücûh ve nezâir türü eserler incelendiğinde, vech kavramına yüklenen anlamların birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Vech kavramını semantik olarak incelediğimizde, kavramın en temel anlamının insan yüzü olduğunu ve bu anlamının yanında bazı mecaz ve yan anlamlarının da olduğunu gözlemledik. Bu mülahazalardan hareketle çalışılan bu tezde, "vech" kavramının semantik analizi yapılarak, farklı tefsir ekollerinde vech kavramının nasıl ele alındığı incelenmiştir. Vech kavramının Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığı anlamlar, tefsir kaynaklarından tespit edilmeye çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in vech kavramıyla muhataplarına verdiği evrensel mesajlar, âyetler ekseninde tefsir literatüründen yararlanılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Vech, Kavram, Benlik, Rıza

ABSTRACT

THE CONCEPT VECH IN THE QUR'AN

Ömer ÇINAR

The consept ‘‘Vech’’ is a term that is used in Al-Quran Al-Karim and it has both mutashabih and anthropomorphic connotations. We have decided to work on this term because it is polysemous and there are various interpretations of the verses including Vech. Al-Wujuh Wa Al-Nazair books of the first centuries show that there are different meanings and explanations for Vech. When we analyze it semantically, we find out that its basic meaning is ‘’human face’’ but it has some metaphorical meanings and connotations as well. Therefore, this study analyzes the concept of Vech semantically and its meanings in different tafsir schools are studied. Its various meanings used in Al-Quran Al-Karim have been identified by focusing on tafsir books. Universal messages of Al-Quran Al-Karim that is delivered by the concept of Vech has been explained according to the tafsir literature on related verses.

Key Words: Al-Quran, Vech, Concept, İndividuality, Al-Rida.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim; dalaletten hidâyete, zulumâttan nura ulaştıran ve hepimize iki cihan saadetinin yollarını gösteren ilahî ve ezelî son kitaptır. Kur'ân'ın bu mesajını anlamada, Kur'ân kavramlarını bilmenin büyük bir rolü vardır. Kur'ânî kavramlardan biri olan ''vech''in doğru anlaşılması, Kur'ân'ın insanoğluna sunduğu hakikat bilgisini özümsemek adına çok önemlidir. Zira birçok âyet-i kerimenin konusu olan bu kelimenin anlaşılması, insanoğluna itikâdî ve amelî noktada ciddi katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmamızda vech kavramının sözlük ve terim anlamlarının yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı anlamları inceledik. Bizi bu çalışmaya yönlendiren saik, vech kavramının Kur'ân'da çok anlamlı bir kelime olarak karşımıza çıkmasıdır. İlk dönem vücûh ve nezâir türü eserler incelendiğinde, vech kavramına yüklenen anlamların birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Vech kavramını semantik olarak incelediğimizde, kavramın en temel anlamının insan yüzü olduğunu ve bu anlamının yanında bazı mecaz ve yan anlamlarının da olduğunu gözlemledik. Bu yan anlamlarının Kur'ân'daki kullanımlarının, kavramın temel anlamıyla olan bağlantısını inceledik.

Birinci bölümde vech kavramının semantik analizi üzerinde dururken, kavramın cahiliye şiirindeki kullanımlarını tespit ettik. Kavramın İslâm öncesi kullanımıyla, Kur'ân'daki kullanımı arasında ciddi benzerlikler olduğunu ortaya koyduk. Keza farklı tefsir ekollerinin vech kavramını ele alış biçimini de bu bölümde inceledik.

İkinci bölümde ilk dönem ve modern tefsir kaynaklarından istifade ederek vech kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı anlamları tespit ettik ve bu anlamların kelimenin temel anlamıyla olan bağlantılarını değerlendirdik.

Üçüncü bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in vech kavramıyla muhataplarına verdiği mesajları ele aldık. Bu bağlamda vech kavramıyla tavsiye edilen, yerilen ve vurgulanan hususları tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamın tüm aşamalarında değerli vakitlerini bana ayırıp yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Yıldız'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmama uhdesinde devam ederken emekliliğe ayrılan ve çalışmamın her aşamasında bilgi ve birikiminden istifade ettiğim Prof. Dr. Kerim Buladı hocama en kalbi şükranlarımı arz ederim. Çalışmam boyunca ilgili kaynaklara ulaşmamda benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli dostum Yavuz Kurt'a ayrıca teşekkür ederim. Bu vesileyle üzerimde büyük hakları olan değerli hocam Şemsettin Sanır'a, babam Abdulkerim Çınar'a, annem Zehra Çınar'a ve son olarak aile efradıma minnet borcumu ifade etmek isterim.

Ömer ÇINAR

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....ii
ABSTRACT..... iii
ÖNSÖZ.....iv
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

VECH KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

1. Vech Kavramının Semantik Analizi.....12
1.1. Sözlük Anlamı.....13
1.2. Terim Anlamı.....15
1.3. Türevleri.....17
1.3.1. Sülâsî (Üçlü) Türevleri.....17
1.3.2. Rubâî (Dörtlü) Türevleri.....18
1.3.3. Humâsî (Beşli) Türevleri.....19
1.3.4. İsim Türevleri.....19
1.4. Câhiliye Şiirinde Kullanımı.....20
1.5. Kur'ân'da Kullanımı.....23
1.5.1. "Allah" ve "Rab" Lafızlarına İzâfeli Kullanımı.....23
1.5.2. Fiil Olarak Kullanımları.....24
1.5.3. İsim Olarak Kullanımları.....25
1.6. Hadislerde Kullanımı.....26
1.6.1. Allah'ın Rızası.....27
1.6.2. Allah'ın Zâtı.....28
1.6.3. İnsan Yüzü.....29
1.6.4. Yönelmek.....30
1.6.5. Zâhir Olmak.....30
1.7. Değerlendirme.....31

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRLERDE VE KUR'ÂN'DA VECH KAVRAMI

1. Tefsirlerde Vech Kavramı.....33
1.1. Rivâyet Tefsirlerinde "Vech".....33
1.2. Dirâyet Tefsirlerinde "Vech".....35
1.3. Luğavî Tefsirlerde "Vech".....36
1.4. Fıkhî Tefsirlerde "Vech".....38

1.5. İlmî Tefsirlerde "Vech" 39
1.6. Kelâmî Tefsirlerde "Vech" 40
1.7. İşârî Tefsirlerde "Vech" 41
2. Kur'ân'da "Vech" Kavramı 42
2.1. "Rıza" Anlamında "Vech" 42
2.2. "Zât" Anlamında "Vech" 48
2.3. "Din" Anlamında "Vech" 49
2.4. "İlk/Evvel" Anlamında "Vech" 51
2.5. "Kıble" Anlamında "Vech" 52
2.6. "İtibar" Anlamında "Vech" 53
2.7. "Millet" Anlamında "Vech" 55
2.8. "Benlik/Öz" Anlamında "Vech" 57
2.9. "Yüz" Anlamında "Vech" 59
3. Değerlendirme 62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA VECH KAVRAMININ İŞLEVİ

1. Vech Kavramıyla Tavsiye Edilen Hususlar 64
1.1. Allah'a ve Dinine Yönelmek 64
1.2. Allah'a Teslim Olmak 66
1.3. Yüzlerinde Secde İzi Olanlar 68
1.4. Allah'ın Rızası İçin Yapılması Gerekenler 71
1.5. Şahitliği Layıkıyla Yerine Getirmek 74
2. Vech Kavramıyla Yerilen Hususlar 78
2.1. Allah Hakkında Yalan Söyleyenler 78
2.2. Allah'ın Âyetlerine Muhatap Olanların Tavrı 82
2.3. Başlarına Musibet Gelenlerin Tavrı 83
2.4. Kendilerine Kız Çocuğu Müjdelenenlerin Tavrı 84
3. Vech Kavramıyla Vurgulanan Hususlar 87
3.1. Allah'ın Zâtı ve Zâtının Bâki Kalması 87
3.2. Herkesin Yöneldiği Bir Yönün Olması 90
3.3. Hidayetten Mahrum Kalanların Akıbetleri 91
SONUÇ 94
KAYNAKÇA 96

KISALTMALAR LİSTESİ

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

s.a.s : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

t.y. : Tarih yok

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

trc. : Tercüme eden

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Sınırları

Kur'ânî kavramların, Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlaşılması gerekmektedir. Kavramların değiştirilmesi ve Kur'ân'ın bütünlüğüne uygun biçimde anlaşılmaması, hakikatin ortaya çıkmasına engel olur.[1] Kur'ân'ın insanoğluna verdiği mesajı tespit edip kavrayabilmek için kelime ve kavramların semantik analizini yapmak önem arz etmektedir.[2] Aksi takdirde Kur'ân'ın bizlere sunduğu hakikat bilgisine ulaşmak mümkün olmayacaktır. Mevdûdî'ye (v. 1979) göre, Kur'ânî öğretinin tam olarak anlaşılması, Kur'ân terimlerinin ne anlama geldiğini bilmekten geçer.[3] Zira bir konuyu doğru anlamak, o konuyu ilgilendiren kavramları doğru bilmeyi ve anlamayı zorunlu kılar.[4]

Kur'ân mesajlarını insanlara aktarmanın en güzel yolu, onun hidayet yüklü mesajlarını, kavram çalışmaları şeklinde sunmaktır. Çünkü bu yolla insanlar, Kur'ân'ın ihtiva ettiği hidâyet yollarına ve Kur'ânî konuların sadece teorik konulardan ibaret olmadığını anlayabilirler. Zira Kur'ân'ın hükümleri, sırf teorik konularla ilgili olmayıp fert ve toplumları ilgilendiren meseleler hakkında pratik hükümleri içermektedir.[5]

Araştırmamızın konusu, Kur'ânî kavramlardan biri olan vech kavramı üzerine olacaktır. Cahiliye şiirlerindeki kullanımlarından başlayarak, vech kavramının Kur'ân-ı Kerîm 'de kullanılan anlamlarını tespit etmeye çalışacağız. Belirli bir kavram ekseninde Kur'ân'ın bütünlüğü ve maksatları göz önüne bulundurularak bütüncül bir

[1] İsmail Karagöz, "Kavram", **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara, TDV Yayınları, 2015, s. 365.

[2] Kerim Buladı, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2015, s. 58.

[3] Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, **Kur'ân'a Göre Dört Terim**, trc. Murat Hazine, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2013, s. 13.

[4] Mevdûdî, **Kur'ân'a Göre Dört Terim**, s. 7.

[5] Ömer Dumlu, **''Konulu Tefsir Metodu Bir Usûl Sayılabilir mi ve Bunun Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı''** Kur'ân ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, İstanbul, 2009, 1/110.

anlayışla Kur'ân mesajının hayatın içerisine aktarmayı hedefleyen çalışmamız, Konulu Tefsir ekolüne dahil edilebilir.

Araştırmamız bir kavram çalışması olduğu için, konumuzun belli bazı sorular etrafında olması, kapsam ve sınırlarını belirgin hâle getirecektir. Bu doğrultuda sorulabilecek ''vech'' kavramının sözlük ve terim anlamları nedir? ''Vech'' kavramının Kur'ân öncesi dönemdeki anlam alanı neydi? Kur'ân-ı Kerîm, ''vech'' kavramına yeni anlamlar yüklemiş midir? Yoksa aynı anlamları muhafaza mı etmiştir? Tarih boyunca farklı ekollerde ''vech'' kavramında bir anlam kayması olmuş mudur? Bir anlam kayması olmuşsa bunun boyutu ve nedenleri nelerdir? Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavramın geçtiği âyetlerde Allah'ın murâdı ne anlam içerir? Kur'ân-ı Kerîm bu kavramla nüzûl dönemindeki muhataplarına ve günümüze ne gibi mesajlar vermiştir? vb. sorular, üzerinde durulacak ve konunun başta tefsir ilmi içerisindeki yeri tespit edilip bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda vech kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını tespit ederken, bu kelimenin Arap dilinde kullanıldığı anlamları görmeye çalışacağız. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in bu kavrama İslâm öncesi dönemden farklı anlamlar yükleyip yüklemediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in vech kavramına yüklediği anlamları inceleyerek tespit etmek, müfessirlerin bu kavrama yüklediği anlamları görmek ve Kur'ân-ı Kerîm'in bu kavramla hem nüzul döneminde hem de günümüze verdiği mesajları belirlemek, araştırmamızın temel sınırlarını oluşturmaktadır.

II. Araştırmanın Amaç ve Hedefleri

Araştırmamızın konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla anlamda kullanılan bir kelime olan "vech" kavramını incelemek olacaktır. Bu meyanda gayemiz, "vech" kavramını bahis konusu yaparak mezkûr kavramı incelemeye çalışmak, geçtiği âyet-i kerimeleri kendi bağlamı içerisinde ne anlam ifade ettiğini tespit etmek olmuştur.

Daha öz bir deyişle amacımız, “vech” kavramının kullanıldığı anlamlarla ilgili tefsir kaynaklarındaki bilgileri bir araya getirip tahlil etmek suretiyle “vech” kavramının anlamını ortaya koymaya çalışmaktır.

Çalışmamızın bir kavram çalışması olması hasebiyle, ilgili kavramın sözlük ve terim anlamlarını sunmayı hedefliyoruz. Bunların yanı sıra bir hedef olarak ‘‘vech’’ kavramının çeşitli âyetlerde farklı manalara gelmesi iddialarının, değişik ekollere mensup müfessirler tarafından nasıl değerlendirildiği, müfessirlerin muhtelif anlamları tercih sebeplerinin neler olduğu ve sonraki dönemlerde ‘‘vech’’ kavramında meydana gelen anlam değişmesi görülmeye çalışılacaktır.

Kur’ân’da vech kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde, bu kavramla tavsiye edilen, yerilen ve vurgulanan bazı hususların olduğunu görmekteyiz. Kur’ân’ın, vech kavramıyla muhataplarına verdiği mesajları anlamak için tefsir literatüründen yararlanarak bu hususları tespit etmeyi hedefliyoruz.

III. Literatür Değerlendirmesi

Türkiye’de Tefsir Anabilim dalında Kur’ân-ı Kerim’deki kavramlar üzerine birçok tez çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak Izutsu’nun benimsediği semantik tahlil metodu kullanılarak bir kavramın anlam alanı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda semantik metodun gerektirdiği üzere çalışılan kavramla ilintili olan diğer kavramlar da mercek altına alınarak kavramla eş anlamlı ve zıt anlamlı olan diğer kelimeler de incelenmiştir.

Örneğin Prof. Dr. Ali Galip Gezgin, ‘*Tefsirde Semantik Metod ve Kur’ân'da 'Kavm' Kelimesinin Semantik Analizi*’ adlı doktora tezinde, ‘‘kavm’’ kelimesinin semantik analizini yaparak, kavm kelimesiyle eş anlamlı ve zıt anlamlı olan diğer kelimeleri incelenmiş, daha sonra ilgili kavramın tefsir kitaplarındaki manalarını tespit etmeye yönelmiştir.[6] Farklı ekollere mensup müfessirlerin herhangi bir kavrama yüklediği anlam ya da anlamları tespit etmek, faydadan hâli olmasa da bir kavramın

[6] Ali Galip Gezgin, **Tefsirde Semantik Metod**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2015, s. 641-696.

nüzul dönemindeki anlamına ulaşmak için yeterli olmayacaktır. Nitekim bir kavramın tarihi süreçte uğradığı değişimleri tespit etmek, bizi o kavramın Kur'ân'daki anlamına değil, o kavrama Kur'ân sonrası yüklenen anlamlara götürecektir. Bu sebeple bir kavramın nüzul dönemindeki anlamını bilmek amacıyla kullanılan bu metodu, temel dayanak olarak görmek yerine, yardımcı bir metod olarak görmenin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.

Kur'ânî kavramlara yönelik yapılan araştırma çeşitlerinden biri de Kur'ân kavramlarından birinin çağdaş yorumlar çerçevesinde incelenmesi şeklindedir. Tuğrul Tezcan'ın '*Kur'ân'da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları*'[7] adlı doktora çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu tür çalışmalarda ilgili kavramın nüzul döneminden uzaklaştırarak çağdaş yorumlar özelinde anlaşılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Hâlbuki bir kavramın nüzul döneminden uzaklaştırılarak anlaşılmaya yahut anlamlandırılmaya çalışılması, karşımıza farklı ekollere göre çeşitli anlamlar çıkaracaktır. Bunun yerine bir kavramın, nüzul dönemindeki anlamının göz önüne alınarak tespit edilmeye çalışılmasının, bizleri üzerinde ittifak edilecek manalara götürmesinin daha muhtemel olduğunu düşünmekteyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kavramlara yönelik yapılan çalışmalardan biri de belli bir kavramın günümüz açısından değerlendirilmesi şeklindedir. H. Ali Çakıcı tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılan '*Kur'ân-ı Kerim'de Şirk Kavramı ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi*'[8] buna örnek olarak gösterilebilir. Bu tür çalışmalarda ilgili kavram, günümüzde oluşturulmuş din tasavvurları çerçevesinde yorumlanıp değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bir kavramın temel anlamının tespit edilmesinden ziyade, o kavramın tarihi süreçte geçirdiği değişimler sonrası günümüzde ifade ettiği anlamın belirlenmesi hedeflenen bu çalışmalarda, bir kavramın anlamının netleştirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim indiği dönem göz ardı

[7] Bkz.: Tuğrul Tezcan, **Kur'ân'da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları (doktora tezi)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

[8] Bkz.: H. Ali Çakıcı, **Kur'ân-ı Kerim'de Şirk Kavramı ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi, (yüksek lisans tezi)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.

edilerek bir kavrama yüklenen anlamların, ekollere göre farklılık arz etmesi kaçınılmazdır.

Kadir Dinç'in yüksek lisans tezi olarak çalıştığı '*Kur'ân'da Kavl Kavramının Sıfatlı Kullanımları*'[9] adlı çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'deki bir kavramın, sıfatlı kullanımlarının mevzubahis edildiği araştırmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu tarz bir çalışma, odak noktası yapılan kavramın sınırlandırılmasını gerekli kılmaktadır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'deki bir kavramın anlam dünyasının tam anlamıyla belirlenebilmesi için, o kavramın sadece belirli bir yönden değil, bütün yönleriyle ele alınması gerekmektedir.

Bir müfessirin, tefsirinde belli bir kavrama yüklediği anlamlar da kavram çalışmaları içerisinde ele alınmıştır. M. Fatih Hasçiçek'in yüksek lisans tezi olarak çalıştığı '*İsmail Hakkı Bursevi'nin Ruhu'l-Beyan'ında Nefs Kavramı*'[10] örnek olarak zikredilebilir. Bu tür çalışmalar, Kur'ân-ı Kerîm'deki bir kavramın, tek bir müfessir bağlamında anlaşılmaya yönelik çalışmalar olarak görülebilir. Bir müfessirin yaşadığı ve yetiştiği dönemin şartları, o müfessirin Kur'ân kavramlarına verdiği anlamları etkileyebilir. Bu etken göz önünde bulundurulduğunda, bu tarz çalışmalar, bir kavramın Kur'ân'daki anlamını tespit etmede eksik kalacaktır.

Arap dünyasında da ''vech'' kavramı ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Mesela, ''Kur'ân-ı Kerîm'de Vech Kökünden Türeyen Lafızlar ve Özellikleri'' adıyla yapılan yüksek lisans çalışmasının birinci bölümünde, vech kelimesinin kökeni ve bu kelimeden türeyen diğer kelimeler tahlil edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise vech kelimesinin Kur'ân'daki anlamları üzerinde durulmuştur.[11]

Biz, çalışmamızın birinci bölümünde semantik analiz yöntemini kullanacak olsak da bununla iktifa etmeyeceğiz. Semantik analiz, kavramın tarihi süreçteki

[9] Bkz.: Kadir Dinç, **Kur'ân'da Kavl Kavramının Sıfatlı Kullanımları (yüksek lisans tezi)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

[10] Bkz.: M. Fatih Hasçiçek, **İsmail Hakkı Bursevi'nin Ruhu'l-Beyan'ında Nefs Kavramı (yüksek lisans tezi)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

[11] Bkz.: Enfâl Usâm İsmâîl, **Elfâzu'l-Cuzur (Ve-ce-He) ve Müştekkâtuhû ve Evsâfuhû fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, (yüksek lisans tezi)**, Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Bağdat, 2016.

değişimini ve Kur'ân-ı Kerîm'in, bu kavrama câhiliye döneminden farklı bir anlam yükleyip yüklemediğini tespit etmemize yardımcı olacak olsa da bizim bu çalışmada kullanacağımız temel yöntem olmayacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de vech kavramının geçtiği âyetlerin nüzul sebeplerini inceleyip tahlil etmek, kanaatimizce sadece vech kavramının değil, ilgili âyetlerdeki tüm kavramların manasını tespit etmeye yardımcı olacak kuvvetli bir yöntemdir. Ayrıca bir kavramın nüzul dönemindeki temel anlamını tespit etmek, tarihi süreçte bu kavramda meydana gelen anlam değişimlerinin boyutunu ve nedenlerini görmemize de olanak sağlayacaktır.

IV. Araştırmanın Yöntemleri

Bu çalışmada Kur'ân'da önemli bir yeri olan vech kavramının lügavî ve ıstılâhi yapısına, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarına yer verilecektir. Ayrıca farklı tefsir ekollerinde bu kavramın hangi anlamlarda kullanıldığı açıklanarak vech kavramında bir anlam kayması olup olmadığı, anlam kayması varsa bunun nedenleri görülecektir. Bu anlam kaymasının önüne geçmek için nüzûl sebepleri incelenerek vech kavramının nüzul dönemindeki manası araştırılacaktır. Öte yandan vech kavramının nüzul dönemindeki manasından uzaklaştırılarak ekollere göre farklı manalarda kullanılması, kanaatimizce bu kavramın doğru bir şekilde anlaşılmasına engel olmaktadır.

Araştırmamızın konusu olan vech kavramının anlamının tam olarak öğrenilebilmesi ve yanlış anlaşılmaların önüne geçilebilmesi ancak akademik çalışmalarla mümkündür.

Bu çalışmamız bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Veri toplama yönteminin uygulanacağı birinci bölümde, bir kavram çalışması olması dolayısıyla en başta "vech" kelimesinin kökenine inilecek ve söz konusu kavramın türevleri, semantik yöntemle tespit edilmeye çalışılacak ve filolojik tahlillere gidilecektir. Bunun yanı sıra, cahiliye dönemi şiirlerinde vech kelimesine yüklenen anlamlar görülmeye çalışılacaktır. Veri analizi yapılarak, elde edilen bilgiler sınıflandırılıp değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Tefsirlerde ve Kur'ân'da Vech Kavramı genel başlığı altında ''vech'' kelimesinin geçtiği âyetlerde bu kelimenin, farklı ekollerde bir anlam kayması olup olmadığının ve müfessirlerin farklı anlamları tercih sebeplerinin neler olduğunun tespiti yapılacağından, farklı ekollere ait tefsir kitapları incelenecek ve müfessirler tarafından ''vech'' kelimesine yüklenen anlamlar tespit edilecektir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümü ise, Kur'ân-ı Kerîm'de ''vech'' kavramıyla nüzul dönemindeki muhataplara ve günümüze verilen mesajların kavranması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda Kur'ân-ı Kerim'de ''vech'' kavramıyla tavsiye edilen konular, yerilen hususlar ve vurgulanan hususlar tespit edilmeye çalışılacak ve klasik ve modern tefsirlere fazlasıyla müracaat edilerek müfessirlerin yorumları aktarılacaktır. Böylece buradan yapılacak tespitler ortaya konacaktır.

Tümevarım metoduyla, yapılan araştırma ve incelemelerden sonra elde edilen bilgilerden hareketle hedefte belirtilen sorulara cevaplar aranacaktır.

V. Bulgular

Eşbâh ve nezâir türü eserler incelendiğinde, vech kavramını üç[12] farklı mana üzere anlayan müellifler olduğu gibi, dört,[13] beş,[14] altı[15] ve yedi[16] farklı mana üzere anlayan müelliflerin olduğu da görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, vech

[12] Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver el-Atekî, **el-Vucûh ve'n-Nezâîr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrut, Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-A'lâm, 1988, s. 67.

[13] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî, **Tahsîlu Nezâiri'l-Kur'ân**, Beyrut, Matbaatu's-Saâde, 1975, s. 88-91.

[14] Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **el-Vucûh ve'n-Nezâîr fi'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut, Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Turâs, 2006, s. 50.

[15] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fi'l-İlmi'l- Vucûhi ve'n-Nezâir**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1987, s. 617.

[16] Ebû Abdirrahmân İsmâîl b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî, **Vucûhu'l-Kur'ân** İran, Mecmau Buhûsi'l-İslâmiyye, 2001, s. 576.

kavramının anlamı üzerinde ortak bir görüşün oluşmadığı söylenebilir. Bu da vech kavramının anlam dünyasının netleştirilmesine ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Vech kavramının, Arap şiirlerindeki kullanımını câhiliye şiirlerinde temel anlamı "yüz" manasında kullanıldığı gibi "yön", "hakikat" ve "vaktin evveli" anlamlarında da geçmiştir.[17] Kavramın İslâm öncesindeki manaları, İslâm sonrası dönemde değişmemiş, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımıyla ciddi bir benzerlik göstermiştir.

VI. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda kronolojik olarak temel/ilk kaynaklar referans gösterilecektir. Klasik kaynaklardan büyük ölçüde yararlanılarak, modern kaynaklar ise göz ardı edilmemeye çalışılacaktır.

Birinci bölümünde vech kavramının sözlük ve terim anlamları araştırılacağından, dilbilim alanındaki eserler, müracaat edeceğimiz öncelikli kaynaklarımız olacaktır. Bu alanda ilk sözlük olan Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn* adlı lügatinden başlanıp ilk dönem lügatlerden Fâris b. Zekeriyyâ er-Râzî'nin (ö. 395/1004) *Mekâyisü'l-Lüga*'sı, İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sıhah*'ı, Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât*'ı, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab*'ı ve *Mu'cemu'l-Vasît* gibi lügat kitapları ana kaynak olarak kullanılacaktır.

Vücûh ve Nezâîr türü eserlerde ''vech'' kavramına yüklenen terim anlamlar tespit edilmeye çalışılacağından, bu alanda yazılmış eserlere kronolojik olarak müracaat edilecektir. Bu eserler arasından Mukâtil b. Süleymân'ın (ö.150/766) *el-Vucûh ve'n-Nezâîr*'inden başlanıp, Yahyâ bin Selâm'ın (ö.200/815), *et-Tesârîf Tefsîru'l-Kur'ân*'ı, Hüseyin bin Muhammed ed-Dâmeğânî'nin (ö.478/1086), *el-Vucûh*

[17] Bkz. Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî, **Dîvânu Evs b. Hacer**, thk. Muhammed Yûsuf Necm, Beyrut, Dâru Beyrût, 1980, s. 109; Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, **Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr**, Beyrut, Mektebetu'l-Âdâb, t.y., s. 225; Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî, **Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-'Âmirî**, Beyrut, Dâru's-Sader, t.y., s. 172.

ve'n-Nezâîr fi'l-Kur'âni'l- Kerîm'i, İsmâîl b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî'nin (ö.430/1038), *Vucûhu'l-Kur'ân*'ı ve Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1197), *Nuzhetu'l-A'yunu'n-Nevâzir fi'l-İlmi'l- Vucûhi ve'n-Nezâir*'i gibi eserler kullanılacaktır.

''Vech'' kavramının Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımlarını tespit etmek, aynı zamanda hangi âyetlerde geçtiğini ortaya koymak için Muhammed Fuâd Abdulbâkî'nin *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserine müracaat edilecektir.

Ayrıca, kavramın İslâm öncesi dönemdeki anlamlarını kullanımını tespit etmek için cahiliye şiirlerini ihtiva eden çalışmalardan Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî'ye (ö.620) nispet edilen *Dîvânu Evs bin Hacer*, Meymûn bin Kays'a (ö.629) nispet edilen *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr* ve Lebîd bin Rebîa'ya (ö.661) nispet edilen *Dîvânu Lebîd bin Rebîa el-Âmirî* adlı eserler gözden geçirilecektir.

Her dönemden müfessirlerin eserleri incelenerek, vech kelimesinde meydana gelen anlam değişiminin boyutunun tespit edilmesi daha sonra da nüzul dönemindeki anlamlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda ana kaynak olarak istifade edeceğimiz tefsirler, gerek rivâyet gerekse dirâyet olarak başta Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı, ez-Zeccâc'ın (ö. 311/924) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Bahru'l-Ulûm*'u, İbn Ebî Zemenîn'in (ö. 399/1007) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*'i, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşfu ve'l-Beyân*'ı, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâbu'n-Nüzûl*'ü, Sem'ânî'nin (ö. 489/1097) *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı, Beğavî'nin (ö. 516/1117) *Meâlimu't-Tenzîl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharriru'l-Vecîz*'i, Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*'i, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*'i Nîsâbûrî'nin (ö. 730/1330) *Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân*'ı, Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i, Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Nazmu'd-Durer*'i, Hatîb eş-

Şirbînî'nin (ö. 977/1570) *es-Sirâcu'l-Munîr*'i, Ebu's-Suûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdu Akli's-Selîm*'i, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Âlûsî'nin (ö. 1854) *Rûhu'l-Meânî*'si, ve İbn 'Âşûr'un (1879-1973) *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* tefsirleridir.

Çalışmamızın ana temasının Kur'ânî bir kavram olması hasebiyle, bu alanda yazılmış kavram çalışmalarından da istifade edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VECH KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

Bu bölümde "vech / وَجْهٌ" kavramının semantik analizi yapılacak olup bu kelimenin kökü olan "ve-ce-he/ و–ج –ه " ile bu kökten türeyen kelimeler hakkında bilgi verilecektir. Vech kavramı araştırılırken, öncelikle lüğavî çerçevesi daha sonra da bu kökten türemiş olan fiil ve isimler incelenecektir. Ardından tüm bu fiillerin sülâsî, rubâ'î ve humâsî formları nazarı dikkate alınarak anlamları tespit edilecektir.

Vech kavramının ve müştaklarının, Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve câhiliye dönemi şiirindeki kullanımı hakkında özet bilgiler sunulacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanım biçimleri incelenecek olup hadislerdeki kullanımları manalarına göre kategorize edilecektir.

1. Vech Kavramının Semantik Analizi

Çalışma konusunun Kur'ânî bir kavram olması hasebiyle, evvela "kavram" ve "terim" hakkında kısaca bilgi verilecektir. Dilbilimcilere göre kavram, "yaratılışın, eşyanın ve ilişkilerin anlamını belirleyen kelimelerdir." Başka bir deyişle kavram, "nesnelerin-olayların özünü ve ortak özelliklerini kapsayan genel tasarımdır."[18] Terim ise, kavramın aksine "objenin dışarıdaki somut karşılığıdır." Mesela, bir kişinin güzelliğini ifade etmek için kullanılan "ayın on dördü gibi" cümlesinde, "ay" mecâzî anlamda kullanıldığından, bir kavramı ifade eder. Aynı kelime, astronomide dolunayın konumunu veya durumunu ifade etmek için kullanıldığında ise bir terim olur.[19]

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında, Kur'ânî kavramlarının doğru anlaşılmasının büyük önemi vardır. Kavramların doğru idrâk edilmesi, Kur'ân'ı kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmasına ve hakikatin ortaya çıkmasına vesile olacaktır. Mesela, Kur'ânî kavramlardan olan ''îmân'', ''küfür'', ''ilim'' ve ''cehâlet'' kavramlarını

[18] Fevzi Zülaloğlu, **Yolumuzu Aydınlatan Kur'ânî Kavramlar**, İstanbul, Ekin Yayınları, 2010, s. 9.

[19] Yavuz Kurt, **Kur'ân'da Yeis Kavramı**, İstanbul, Fecr Yayınları, 2018, s. 19.

doğru bir şekilde idrâk etmeden, nur ile zulumâtın; hakikat ile dalâletin unsurları tam olarak anlaşılamayacaktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'in hakikate uygun bir şekilde anlaşılması için kavramların doğru anlaşılması elzemdir.

Kur'ânî kavramlardan biri de ''vech'' kavramıdır. Birçok âyette farklı şekillerde geçen bu kavramın, mecâzî kullanımlarının olduğu görülmektedir. Türkçeye farklı şekillerde tercüme edilen ''vech'' kelimesinin doğru anlaşılması, amelî ve itikâdî noktalarda ciddi katkılar sağlayacaktır.

1.1. Sözlük Anlamı

Araştırılan bir kavramın doğru anlaşılmasındaki en önemli metod, lügat ve terim anlamlarının araştırılmasıdır. Bu başlık altında Arap dili üzerine yazılmış klasik ve modern kaynaklarda "vech" kavramının lügat ve terim anlamları tetkik edilmeye çalışılacaktır.

Vech kavramı, "vecehe/وَجَهَ" fiilinin mastarıdır ve çok anlamlı bir kelime olarak kullanılmaktadır. Temeldeki anlamı; "insan organı olarak yüz "[20] olan vechin, bazı yan ve mecaz anlamları vardır. Her şeyin ön kısmı,[21] bir şeyin aynısı/kendisi/zât,[22] cephe,[23]

[20] İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 855.

[21] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, **Kitâbu'l-'Ayn**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, 4/349; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, **Tehzîbu'l-Luga**, thk. Muhammed Avd, Beyrut, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 2001, 6/186; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mekâyîsu'l-Lugâ**, Beyrut Dâru'l-Fikr, 1989, 6/89; Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Kalem, 2009, s. 855; Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2005, s. 1255; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Kuveyt: Tab'atu'l-Kuveyt, 2001, 36/537; İbrâhîm Mustafâ vd., **el-Mu'cemu'l-Vasît**, Kâhire, Mektebetu'ş-Şurûki'd-Devliyye, 2004, s. 1015.

[22] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Lugâ**, 6/88; İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 856.

[23] Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn**, 4/350; el-Ezherî; **Tehzîbu'l-Luga**, 6/186; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Lugâ**, 6/89; İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 855; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; İbrâhîm Mustafâ, **el-Mu'cem**, s. 1015.

yön,[24] toplulukta önemli birey, şöhret,[26] kısım,[27] taraf, niyet ve sabah namazı gibi anlamlar, vechin yan ve mecaz anlamları olarak kullanılmaktadır.[28]

Vech kelimesinin mecaz olarak kullanıldığı yerlere örnek verilecek olursa;

1- "Kavmin efendisine" mecaz yoluyla "vechu'l-kavm/وَجْهُ القَوم" denir.[29]

2- Bir kimse, takdir edilecek bir iş yaptığında kendisine "beyyazallâhu vechehû/بَيَّضَ اللهُ وَجْهَهُ"; "Allah onun yüzünü ağartsın" tabiri kullanılır.[30]

3- Tedbirini güzel alan kimse için "darabe veche'l-emri ve aynehû / ضَرَبَ وَجْهَ الأَمْرِ وَعَيْنَهُ" denirken,

4- Konuşmasında doğruluk olmayan kimse için ise "*leyse li kelâmihi vechun* / لَيْسَ لِكَلامِهِ وَجْهٌ" ifadeleri yaygındır.[31]

Vech kelimesi, izâfe edildiği kelimeye göre farklı anlamlar kazanır. Örneğin;

1- "Vechu'l-beyt /وَجْهُ البَيْت", "evin kapısının bulunduğu yön",[32]

2- "Vechu'n-necm /وَجْهُ النَّجْم", "yıldızın görünen tarafı",[33]

3- "Vechu'l-kelâm /وَجْهُ الكَلام", "sözden kastedilen mana",[34]

---

[24] ez-Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, **36**/537; Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, Beyrut, Dâru'l-Âlemi'l-Melâyîn, 1992, s. 856.

[26] Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[27] Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[28] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/555.

[29] Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/536; Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[30] Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[31] Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[32] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/556.

[33] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[34] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s .1255; Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

4- "Vechu'd-dehr /وَجْهُ الدَّهر", "zamanın evveli",[35]

5- "Livechi'llah/لِوَجْهِ الله", "Allah rızası",[36]

6- "Vechu's-sevb/وَجْهُ الثَّوْب", "elbisenin görünen kısmı",[37]

7- "Teveccehe'ş-şeyhu/تَوَجَّهَ الشَّيْخُ", "yaşlanmak"[38] ve nihayet

8- "Teveccehe'l-ceyşu/تَوَجَّهَ الجَيْشُ" ise "yenilmek"[39] anlamlarına gelmektedir.

1.2. Terim Anlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de vech kavramı, birden fazla manada kullanılan lafızlardandır. Râgıb el-İsfahânî'nin (v. 426/1034), *Müfredât* adlı kitabında bu kavrama verdiği manalardan ilki "insan yüzü"dür.[40] Zira karşılaşılan ilk ve vücuttaki en kıymetli organ olduğu için hem insan yüzüne hem de her maddenin ön yüzüne vech denilmiştir.[41] Vech, Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında "Allah'ın zâtı"[42] anlamına geldiği gibi "sâlih amellerle Allah'a yönelmek" manası da kelimenin içinde mündemiçtir.[43] Bazı yorumlara göre Allah hakkında kullanılan tüm vech ifadeleri zait (ek ilave) olup Allah lafzına izafe edilen bu kavramdan, öncelikle Allah lafzı anlaşılmalıdır.[44]

---

[35] Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/536; Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[36] Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[37] Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[38] Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/187; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/538;

[39] Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/538.

[40] İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 856.

[41] İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 855.

[42] Rahmân 55/27; İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 855.

[43] Bakara 2/115; İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 856.

[44] İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 856.

Vech kavramını konu edinen eşbâh ve nezâir türü eserler incelendiğinde, bu kavrama üç farklı anlam yükleyen müellifler olduğu gibi,[45] dört,[46] beş,[47] altı[48] ve yedi[49] farklı mana üzere anlayanlar da mevcuttur.[50] Bu anlamlar, vech lafzının izafe edildiği isim ya da zamirlere göre değişmektedir.[51] Özetle denebilir ki, vech kavramının terim anlamı, Kur'ân-ı Kerîm'de izafe edildiği lafızlara göre farklılık arz etmektedir.

Tasavvuf ve ahlâk kitaplarında vech, Allah lafzıyla birlikte Allah'ın zâtı ve rızası[52] anlamlarında kullanılmıştır. Yine Allah'tan gelen yardım ve lütuflar, "vâcehe/وَاجَهَ" formuyla;[53] kulun Allah'a yönelmesi ise "teveccehe/تَوَجَّهَ" formuyla ifade edilmiştir.[54]

Kelâm ve Akâid kitaplarında ise vech, Allah'ın sıfatları ve ru'yetullah konuları işlenirken ele alınmıştır.[55] Bu eserlerde Allah'ın yaratılmış hiçbir şeye benzemediği ve Allah hakkındaki ''vech'' ve ''yed'' gibi lafızların anlamlarıyla alakalı malumatlar verilerek mücessime inancının yanlışlığı izah edilmiştir.[56]

---

[45]Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67.

[46] Hakîm et-Tirmîzî, **et-Tahsîl**, s. 88-91.

[47] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, **et-Tesârîf Tefsîru'l-Kur'âni Mimmâ Uştubihet Esmâuhû ve Tesarrafet Me'ânîhî**, Beyrut, Müessesetu Âli'l-Beyt, 2008, s. 219; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegânî el-Kebîr, **el-Vucûh ve'n-Nezâîr fi'l-Kur'âni'l- Kerîm**, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1983, s. 482.

[48] İbnu'l-Cevzî, **en-Nuzhe**, s. 617.

[49] el-Hîrî, **Vucûhu'l-Kur'ân**, s. 576.

[50] Dâmeğânî, **el-Vucûh**, s. 482.

[51] Bu husus ileride etraflıca ele alınmıştır.

[52] Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **Eyyuhe'l-Veled**, Beyrut, Dâru'l-Feth, 2010, s. 17.

[53] Ebu'l-Abbâs (Ebu'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî, **el-Hikemu'l-Atâiyye ve'l-Munâcâtu'l-İlâhiyye**, Şam, Matbaatu'l-Fevâl, 2000, s. 12.

[54] İbn Atâullâh el-İskenderî, **el-Hikem**, s. 30.

[55] Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelâm**, Konya, Tekin Kitabevi, 2014, s. 211.

[56] Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî,

Bunların yanı sıra birçok kitapta Hz. Ali'ye (r.a) tahsis edilen *Kerremallâhu vechehû* (كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ) ifadesi dikkat çekmektedir.[57] Bu ifadenin bütün sahâbîler arasında sadece Hz. Ali için kullanıldığı görülmektedir. İbn Kesîr, bu ifadenin manasının doğru olduğunu ancak sahâbe arasında ta'zim hususunda eşitliğe riayet edilmesi gerektiğini, bu sebeple ta'zim kabilinden söz konusu ifadenin Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman için de kullanılabileceğini belirtir.[58]

1.3. Türevleri

Vech kelimesine ziyade harfler eklenerek, rubâî ve humâsî türevleri elde edilir. Bunun yanı sıra, sülâsî olarak fiil formunda kullanımları da vardır. Şimdi sırasıyla vech kelimesinin türevleri incelenmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Sülâsî (Üçlü) Türevleri

Vech kelimesinden türeyip sülâsi kökten gelen iki fiil vardır. Bunlardan birincisi olan "وَجَهَ/vecehe", وَجَهْتُ فُلَانًا cümlesinde "birinin yüzüne vurmak",[59] manasında kullanıldığı gibi, "birine üstün gelmek"[60] ve "birinin karşısına geçmek"[61]

Şerhu'l-Akâid, İstanbul, Mektebetu'l-Hanefiyye, t.y., s. 74; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî, **Şerhu Akîdeti't-Tahâviyye**, Beyrut, Dâru'l-Beyrûtî, 2009, s. 70-71.

[57] Bkz.: Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, 6/477; Alî b. İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, **es-Sîratu'l-Halebiyye**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006, 3/56i

[58] İbn Kesîr, **et-Tefsîr**, 6/477.

[59] Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/187; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/558; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/537; İbrâhîm Mustafâ, **el-Mu'cem**, s. 1015.

[60] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; İbrâhîm Mustafâ, **el-Mu'cem**, s. 1015.

[61] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/558; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; İbrâhîm Mustafâ, **el-Mu'cem**, s. 1015.

anlamlarına da gelmektedir. Sülâsî mücerred beşinci babtan gelen ikinci kullanımda ise "*vecuhe / وَجُهَ*" fiili, "makam mevki sahibi olmak"[62] anlamında kullanılır. Bu kabilden وَجُهَ الرَّجُلُ ''adam itibar sahibi oldu''[63] denir.

1.3.2. Rubâî (Dörtlü) Türevleri

Vech kelimesinin üç tane rubâî türevi vardır. Bu türevlerden olan "evcehe/*أَوْجَهَ*", kelimenin baş tarafına bir elif eklenerek elde edilir. Bu fiil, sözlüklerde "şeref vermek, seçkin yapmak"[64] ve "kadının doğumdan kaçınması"[65] anlamlarına gelir. Orta harfi şeddelenerek elde edilen ve "*tef'îl''* babından olan "v*eccehe/وجَّهَ*" fiili; "göndermek",[66] "yönelmek",[67] "çevirmek"[68] ve "şeref vermek, seçkin yapmak"[69] anlamlarındadır. Birinci ve ikinci harflerinin arasına elif harfi eklenerek elde edilen ve *mufâa'le* babından olan " *vâcehe /وَاجَهَ* " ise, "karşı karşıya olmak, karşılaşmak, yüz yüze olmak"[70] ve "söz ile karşılık vermek";[71] anlamlarına gelmektedir.

---

[62] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; Cübrân Mes'ûd, **er-Râid**, s. 856.

[63] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/558.

[64] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/537.

[65] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/558.

[66] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557; Cevherî, **Tâcu'l-Luga**, s. 1230; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/537.

[67] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557; Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/186.

[68] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/558; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luga**, 6/89.

[69] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 36/537.

[70] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luga**, 6/89; Cevherî, **Tâcu'l-Luga**, s. 1230; Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/186.

[71] Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn**, 4/350; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557; Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/186.

1.3.3. Humâsî (Beşli) Türevleri

İfti'âl babından gelen ve bazı değişikliklere uğrayarak "İttecehe/اتَّجه" şeklinde kullanılan vechin humâsî türevi, "görüş sahibi olmak, kalbe doğmak";[72] *tefe'ul* babından olan "*teveccehe*/توجَّه", "dönmek, yönelmek",[73] "gitmek",[74] "hezimete uğramak, geriye dönmek"[75] ve "yüz çevirmek";[76] *tefâ'ul* babından gelen ''tevâcehe/تواجه" fiili ise, "karşılaşmak, yüzleşmek"[77] manalarına gelmektedir.

1.3.4. İsim Türevleri

"Ve-ce-he/و-ج-ه" kök harflerinden türeyen bazı isimler de vardır. Bu isimlerden biri olan "vichetun/وِجهة" kelimesi, sözlüklerde "yön, rota",[78] "kıble, cephe"[79] anlamlarına gelmektedir. "Vichetun" ve "vuchetun" olmak üzere iki şekilde kullanımı vardır.[80]

Türkçede de kullanımı olan "cihet/ الجهة" kelimesi, "ve-ce-he/و-ج-ه" kök harflerinden türeyen başka bir isimdir. Bu kelime sözlüklerde "yön"[81] manasına

---

[72] Cevherî, **Tâcu'l-Luga**, s. 1230; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/556.

[73] Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/186; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[74] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/556.

[75] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[76] İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luga**, 6/89; Cevherî, **Tâcu'l-Luga**, s. 1230.

[77] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255

[78] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/556; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[79] Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn**, 4/350; Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, 6/186; İbn Fâris, **Mekâyîsu'l-Luga**, 6/ 89.

[80] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/556.

[81] Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn**, 4/349; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/556; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

gelmektedir. "el-vuchu / الوُجْه" ve "el-vichu/الوِجْه" kelimeleri de "yön, taraf" anlamlarına gelmektedir.[82]

"Vucâh/الوُجاه" ve "tucâh/التُجَاه" şeklinde iki şekilde kullanımı olan kelime de "و–ج–ه / ve-ce-he" kök harflerinden türemiştir. Sözlüklerde, "kastedilen yön",[83] "iki şeyin karşı karşıya olması"[84] anlamlarındadır.

"Vucâh" kelimesi gibi "kastedilen yön" ve "iki şeyin karşı karşıya olması" anlamlarına gelen "vicâh / وِجاه" kelimesi, herhangi bir sayı ile birlikte kullanıldığında "yaklaşık"[85] anlamına gelmektedir. Örnek verecek olursak; هُمْ وِجاهُ أَلْفٍ cümlesi, "onlar yaklaşık bin kişiler"[86] anlamında kullanılır.

Son olarak "vechun" şeklinde de kullanımı olan "vecîh/وَجِيهٌ" kelimesi sözlüklerde, "seçkin kişi"[87] anlamına da gelmektedir.

1.4. Câhiliye Şiirinde Kullanımı

Araştırılan Kur'ânî bir kavramın, Arap şiirlerindeki kullanımını bilmek de çok önemlidir. Zira Hz. Ömer (ö. 23/644), şiirlerin Arapların divanı olduğunu ve Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük önem arz ettiklerini belirtmiştir.[88] Yine Abdullah İbn Abbâs (ö. 67/687), Kur'ân'dan bir kelimenin manası bilinmediği takdirde Arap şiirlerine müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[89] Bunun yanı sıra bir kelimenin delalet

[82] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[83] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557.

[84] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/557.

[85] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[86] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1255.

[87] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 13/558.

[88] Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2021, 1/23.

[89] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **el-Esnâ fî Şerhi Esmâi'l-Husnâ**, Beyrut, Dâru's-

ettiği manayı doğru tespit etmek, Arapların sosyal ve kültürel hayatlarını bilmeyi de zorunlu kılar.[90]

Her ne kadar vech kavramı câhiliye şiirinde "yön", "hakikat" ve "vaktin evveli" anlamlarında yer alsa da daha çok asli manası olan "yüz" anlamında kullanılmıştır. Bu anlam üzere kullanıldığı şiirlerin birinde, bir kavme duyulan nefret, eleştiri temasıyla şöyle ifade edilmiştir:

فَيَا رَاكِبًا إِمَّا عَرَضْتَ فَبَلِّغَنْ بَنِي كَاهِلٍ شَاهَ الوُجُوهُ لِكَاهِلِ

"Ey süvari! Oraya ulaştığında bildir Kâhil oğullarına:
Küçüğünden büyüğüne hepsinin yüzünü karalar bürüsün!"[91]

Bu şiirde geçen شـــاهَ fiili, görünüşü bozulan ve çirkinleşen şeyler hakkında kullanılır. Bu fiile fâil olarak gelen vech kelimesiyle, yüzlerin karalara bürünerek çirkinleştiği ifade edilmiştir.[92]

Yüz anlamında kullanıldığı başka bir şiirde ise, cömertliği dillere destan olan bir zat şu ifadelerle methedilmiştir:

تَرَى الجُودَ يَجْرِي ظَاهِرًا فَوْقَ وَجْهِهِ كَمَا زَانَ مَتْنَ الهِنْدُوَانِيِّ رَوْنَقُ

"Hint kılıcını süsleyen parıltılar gibi,
Cömertliğinin yüzünden okunduğunu görürsün."[93]

Yön anlamında kullanılan bir şiirde akıl sahiplerine verilen tavsiye şöyle ifade edilmiştir:

لَعَمْرِي لَقَدْ بَيَّنْتُ يَوْمَ سُوَيْقَةَ لِمَنْ كَانَ ذَا لُبٍّ بِوِجْهَةِ مَنْسِم

Sahâbe, 1995, 2/49; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 1/23.

[90] Ziyad AlRawashdeh, **Kur'ân'da İlim Kavramı,** İstanbul, Ravza Yayınları, 2018, s.43.

[91] Evs b. Hacer, **Dîvân**, s. 109.

[92] Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **el-Me'âni'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Me'ânî**, Haydarabad, Matbaatu Dâirati'l-Me'ârif, 1949, 2/335.

[93] Meymûn b. Kays, **Dîvân**, s. 225

"Ömrüm üzerine yemin olsun ki, Suveykâ gününde,
Tüm akıl sahiplerine açık bir şekilde beyân etmiştim."[94]

Verilen hükümlerin hakikat ve doğruluğa uygun olmasının önemi şu satırlarla ifade edilmiştir:

وَأَوَّلُ الحُكْمِ عَلَى وَجْهِهِ لَيْسَ قَضَاء بِالهَوَى الجَائِرِ

"Hakikate uygun ilk hükümler,
Zâlim tutkulara göre değildir.[95]

İzafe edildiği kelimeye göre farklı anlamlar kazanan vech, bir şiirde vaktin evveli anlamında şu şekilde kullanılmıştır:

وَأَمَّا إِذَا مَا أَوَّبَ الْمَحْلُ سَرْحَهُمْ وَلَاحَ وَجْهَ العَشِيَّاتِ سَمْلَقُ

"Kıtlık ve kuraklık develerini geri döndürünce,
Arazi göründü onlara yatsı vaktinin evvelinde."[96]

Yine vaktin evveli anlamında geçtiği bir şiirde, ineğin güzelliği inciye benzetilmiş ve gecenin karanlığında bu güzelliğin dikkat çektiği ifade edilmiştir:

وتُضِيءُ فِي وَجْهِ الظَّلَامِ مُنِيرَةً كَجُمَانَةِ البَحْرِيِّ سُلَّ نِظَامُهَا

"Bir kandil gibi parlar gecenin evvelinde,
Sedeften yapılmış bir inci tanesi misali."[97]

Görüldüğü üzere cahiliye dönemine ait şiirlerde vech kelimesi, asli anlamı olan ''yüz'' anlamında kullanıldığı gibi kelimenin yan anlamları olan "yön", "hakikat" ve "vaktin evveli" anlamları da kelimeye yüklenen anlamlar arasında yer almıştır. Bu itibarla kelimenin İslam öncesi dönemdeki kullanımlarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları arasında ciddi benzerlik görülmektedir.

---

[94] Evs b. Hacer, **Dîvân**, s. 118.

[95] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 1/634.

[96] Meymûn b. Kays, **Dîvân**, s. 225.

[97] Lebîd b. Rebîa, **Dîvân**, s. 172.

1.5. Kur'ân'da Kullanımı

Bu başlık altında, Kur'ân'da vech kavramının dilbilimsel açıdan kullanımı incelenecek olup vech kavramının Kur'ân'daki anlamlarına ilişkin daha detaylı bilgi ise, çalışmanın ana bölümü olan ikinci bölümde verilecektir.

Vech kavramı, Kur'ân'da müştaklarıyla birlikte 74 yerde isim, 3 yerde de fiil olmak üzere toplam 77 yerde geçmektedir.[98] İsim olarak kullanımlarında 61 tanesi bir isme ya da zamire izafe edilmişken, 16 tanesi ise izafe edilmeden yalın halde kullanılmıştır. 37 yerde tekil olarak kullanılan bu kavram, 37 yerde de çoğul olarak kullanılmıştır.

Bu bilgiler ışığında, Kur'ân'da vech kavramının kullanıldığı ayetler özetle şöyle ifade edilebilir:

1.5.1. "Allah" ve "Rab" Lafızlarına İzâfeli Kullanımı

Vech kelimesinin "Allah" lafzına izâfe edilerek "vechullah/وَجْهُ اللهِ" şeklindeki formlarında;

1- "Yapılacak tüm hayırların yalnızca Allah rızası için yapılması"[99]

2- "Hak sahiplerine haklarının verilmesinin Allah'ın rızasını umanlar için en iyi yol olduğu"[100]

3- "Zekât ibadetinin Allah'ın rızası için yapıldığı"[101]

4- "Mü'minlerin, fakirleri yalnızca Allah rızası için doyurduklarının ifade edilmesi"[102]

---

[98] Muhammed Fuâd Abdulbâki, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2009, s. 950.

[99] Bakara 2/272.

[100] Rûm 30/38.

[101] Rûm 30/39.

[102] İnsân 76/9.

5- ‘‘Her nereye dönülürse dönülsün, Allah’ın kıblesinin orada olduğu’’[103] anlatılmaktadır.

Rab lafzına izâfe edilerek “vechi rabbihi/وَجْهِ رَبِّهِ” ve “vechi rabbihim/وَجْهِ رَبِّهِمْ” şeklinde kullanılan âyetlerde, “yaptığı şeyi sırf Rabbinin rızası için yapan kimsenin hoşnut olacağı”[104] ve *“Rablerinin rızasını umarak ibadet eden kimselerden”*[105] bahsedilmektedir.

Allah’a dönen bir zamire izâfe edilerek “vechehu/وَجْهَهُ” formundaki kullanımlarında, “Rablerinin rızasını umarak gece gündüz O'na samimi bir şekilde yakaran mü’minlerin peygamber tarafından meclisten kovulmaması gerektiği”[106] ve “yine bu kimselerle birlikte zorluklara karşı sebat edilmesi gerektiği”[107] anlatılmıştır.

1.5.2. Fiil Olarak Kullanımları

Fiil sığasıyla “yönelmek” anlamında kullanılan vech kavramı, “veccehtü/وَجَّهْتُ” şeklinde “tevhide aykırı tüm unsurlardan yüz çevirip Allah’a yönelmek” anlamında şöyle kullanılmıştır:

اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفاً وَمَا اَنَاْ مِنَ الْمُشْرِكِينَۚ

“Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”[108]

“Teveccehe/ تَوَجَّهَ” şeklinde bir mekân olan Medyen şehrine doğru yönelmek anlamların şu şekilde kullanılmıştır:

---

[103] Bakara 2/115.

[104] Leyl 92/20.

[105] Ra’d 13/22.

[106] En’âm 6/52.

[107] Kehf 18/28.

[108] En’âm 6/79.

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبِّيٓ اَنْ يَهْدِيَنِي سَوَٓاءَ السَّبِيلِ

Mûsâ Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim bana doğru yolu buldurur" dedi.[109]

"Yuveccihu/يُوَجِّهُهُ" formuyla "bir yere göndermek" anlamındaki kullanımıyla, Allah'ın müşriklere verdiği bir misalde, efendisine yük olan dilsiz bir şahıstan bahsedilmektedir:

ضَرَبَ اللهُ مَثَلاً عَبْداً مَمْلُوكاً لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِراًّ وَجَهْراً هَلْ يَسْتَوُنَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?[110]

1.5.3. İsim Olarak Kullanımları

Yüz anlamında ve isim olarak geçen âyetlerde, "vecheke/وَجْهَكَ", "vucûhekum/وُجُوهَكُمْ" ve "vucûhuhum/وُجُوهُهُمْ" gibi formlarla 37 yerde zamir ve isimlere izâfe edilerek, 10 yerde de yalın haliyle kullanılmıştır:

Zamirlere izâfe edilerek kullanılan yerlerde:

1- "Yücelerden haber bekleyen Peygamberimizin ve tüm mü'minlerin, memnun olacağı şekilde yüzünü Mescid-i Haram'a çevirmesi gerektiği",[111]

[109] Kasas 28/22.

[110] Nahl 16/76.

[111] Bakara 2/144; Bakara 2/149-150.

2- "İnkârcılar için hazırlanan azap gününde bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin de kararacağı",[112]

3- "Abdest uzuvlarından yüzün yıkanmasının emredilmesi",[113]

4- "Mü'minlerin yüzlerini Allah'a yöneltmeleri gerektiği",[114]

5- "Hz. Yusuf'un, gömleğini yüzüne sürmesi için babası Hz. Ya'kûb'a göndermesi"[115] anlatılmıştır.

Yalın halde kullanımlarında "kıyamet gününde insanların yüzünün alacağı haller"[116] anlatılmıştır.

"Vecîhen/وَجِيهًا" şeklinde kullanılan iki âyette ise "izzet, şeref, itibar"[117] anlamında kullanılmıştır.

Özetle vech kavramının, Kur'ân'da fiil ve isim şeklinde kullanımlarının olduğu görülmektedir. Bu kavram, izafe edildiği kelimelere göre farklı anlamlar bağlamında kullanılmıştır. Bu anlamlarının yanında "rıza",[118] "benlik",[119] "uygun"[120] ve "başlangıç"[121] anlamlarında geçtiği yerler de vardır.

1.6. Hadislerde Kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra vech kavramı, hadislerde de geçmektedir. Hadislerdeki kullanımlarında kavramın, izafe edildiği kelimelere göre farklı anlamlar

[112] Âl-i İmrân 3/106.

[113] Mâide 5/6.

[114] En'âm 6/79; Yûnus 10/105; Rûm 30/30.

[115] Yusuf 12/93.

[116] Tâhâ 20/111; Kıyâmet 75/22, 24; 'Abese 80/38, 40; Gâşiye 88/2, 8.

[117] Âl-i İmrân 3/45; Ahzâb 33/69.

[118] Bakara 2/115, 272; Ra'd 13/22; Kehf 18/28; Rûm 30/38, 39; İnsân 76/9; Leyl 92/20.

[119] Bakara 2/112.

[120] Mâide 5/108.

[121] Âl-i İmrân 3/72.

kazandığı görülmektedir. Biz bu başlık altında hadislerde geçen "vech" kelimelerini anlamlarına göre kategorize ederek sunmaya çalışacağız.

1.6.1. Allah'ın Rızası

Bir hadis-i şerifte, Allah'ın rızası gözetilerek yapılan her harcamanın Allah katında makbul olacağı haber verilirken, Allah'ın rızası "vechellah/وَجْهَ اللهِ" şeklinde ifade edilmiştir:

إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ

"Muhakkak sen, Allah rızâsını umarak yapacağın her bir infaktan ötürü kesinlikle ecir alacaksın. Hatta eşinin ağzına koyduğun lokmaya kadar."[122]

Kul, Allah'ın rızasını umarak yapacağı her bir infaktan dolayı ecir sahibi olacaktır. Bunun mukabili olarak da Allah'ın rızasını gözetmeksizin yapılan harcamaların kişiye manevi bir yararı olmayacaktır.

Yine Allah'ın rızası gözetilerek yapılacak değerli amellerden biri de mescit inşa etmektir. Efendimiz (s.a.v), hâlisane bir niyetle mescit inşa eden kimsenin ahirette kavuşacağı mükâfatı haber verirken, Allah'ın rızasını "vechellah/وَجْهَ اللهِ" şeklinde ifade etmiştir:

مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ مِثْلَهُ فِي الْجَنَّةِ

"Kim Allah rızâsını umarak bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette onun gibi bir ev inşa eder''[123]

İbn Hacer el-Askalânî, hadiste geçen bu ifadeyi ''Allah'ın rızası'' olarak yorumlarken, hadisin, amellerin ihlâslı bir şekilde yapılması gerektiği mesajını

[122] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut, Dâru İbni Kesîr, 2002, "İmân", 56.

[123] Buhârî, **es-Sahîh**, ''Salât'', 96.

verdiğini söyler.[124] Mescit inşa etmek, Allah'a iman eden mü'minlere yaraşır bir iştir. Müşriklerin, Allah'ın mescitlerini imar etme hakları yoktur.[125] Mescitler içerisinde Mescid-i Haram'ı imar etmenin ayrı bir önemi vardır. Nitekim orası, bütün mescitlerin kıblesi ve imamıdır.[126]

"Vech" kelimesinin Allah lafzına izafe edildiği hadislerde, genellikle Allah rızası kastedilerek yapılan bağış ve hayırların mevzu bahis edildiği görülmektedir. Örneğin; yine bir hadiste Efendimiz (s.a.s), ziyaret ettiği bir hastanın sorusuna cevaben Allah'ın rızası gözetilerek yapılan her bağıştan muhakkak ecir sahibi olunacağını ifade buyurmuştur:

وَلَسْتَ بِنَافِقٍ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا آجَرَكَ اللَّهُ بِهَا

''Senin Allah'ın rızâsını umarak yapacağın her bir infaka mukabil, Allah kesinlikle senin ecrini verecektir." [127]

1.6.2. Allah'ın Zâtı

Bazı hadislerde de "vechullah/وَجْهُ اللهِ" ifadesiyle, "Allah'ın zâtı, azameti" kastedilerek, Allah'ın zâtıyla ancak cennetin istenebileceği ifade edilmiştir:

لا يُسْأَلُ بِوَجْهِ اللهِ إلاّ الجَنَّة

"Allah'ın zâtı için ancak Cennet istenir." [128]

---

[124] Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut, er-Risâletu'l-Âlemiyye, 2013, 2/374.

[125] Tevbe 9/17.

[126] Süleyman Yıldız, **Klasik Dönem İmâmiyye Şiası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği**, Ankara, İlâhiyât, 2020, s. 355.

[127] Buhârî, **es-Sahîh**, ''Menâkibu'l-Ensâr'', 1.

[128] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünenu Ebî Dâvûd**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2015, "Zekât", 115.

İnsanın isteyebileceği en yüce şeyin cennet olduğu, bu sebeple de Allah'ın zâtıyla istenmesinin münâsip düşeceği belirtilmiştir.[129]

Yine bu anlamda kullanıldığı bir hadiste, Allah'ın zatıyla sığınma talebinde bulunan kimselere sığınak olunması, Allah'ın zâtı için dünyalık bir şey isteyenlere de isteklerinin verilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir:

مَنْ اسْتَعَاذَ بِاللهِ فَأَعِيذُوهُ وَمَنْ سَأَلَكُمْ بِوَجْهِ اللهِ فَأَعْطُوهُ

"Kim Allah adına size sığınırsa ona sığınak olun. Kim sizden Allah'ın zatı için bir şey isterse ona istediği şeyi verin."[130]

Allah'ın zâtı anlamına gelen "vech" kelimelerinin, "ب/bâ" harf-i cerri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bir kimsenin Allah'ın zâtını istemesi mümkün değildir. Bilakis Allah'ın zâtı zikredilerek cennet istenebilir.

1.6.3. İnsan Yüzü

Bazı hadislerde "vech*"* insan yüzü anlamında kullanılmıştır. Bunun sebebi de vechin, izafe edildiği kelimelere göre farklı anlamlar kazanıyor olmasıdır. Bu anlamda kullanıldığı bir hadiste Allah Resûlü ile birlikte yolculuk yapan bir adamın devesinden düşüp ölmesi sonucu, Allah Resûlü'nün o adamın yıkanıp yüzü açık bir şekilde kefenlenmesini emrettiği mevzu bahis edilmiştir:

فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللهِ أَنْ يَغْسِلُوهُ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ، وَأَنْ يَكْشِفُوا وَجْهَهُ

"Resûlullah (s.a.v) ashâbına onun cenazesini su ve sidirle yıkamalarını, yüzünü açmalarını emretti."[131]

---

[129] Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, **Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, Beyrut, Dâru'l-Feyhâ, 2013, 3/70.

[130] Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, "Edeb", 335.

[131] Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut, Dâru Tayyibe, 2006, "Hacc", 102.

"Vech" kelimesinin insan yüzü anlamında kullanıldığı hadislerin büyük kısmı, abdest konusunda geçmektedir. Ekseriyetle bu hadislerde sahâbe-i kirâm, Allah Resûlü'nün abdest alma şeklini tarif etmektedir.[132]

1.6.4. Yönelmek

Vechin türevlerinden olan "teveccehe/تَوَجَّهَ" formunun kullanıldığı bir hadiste Allah Resûlü'nün, Mina'ya yönelen kimselere tekrar ihrama girmelerini emrettiği bildirilmiştir:

أَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَحْلَلْنَا أَنْ نُحْرِمَ إِذَا تَوَجَّهْنَا إِلَى مِنًى

"İhramdan çıktığımız vakit Peygamber (s.a.v) Mina'ya müteveccihen hareket ettiğimizde tekrar ihrama girmemizi emretti."[133]

Bu hadis-i şerifte vech'ten türeyen "teveccehe/تَوَجَّهَ" fiili, "yönelmek" anlamındadır.

1.6.5. Zâhir Olmak

Vechin türevlerinden olan "*teveccehe* / تَوَجَّهَ" formu, "yönelmek" manasında kullanıldığı gibi "zâhir olmak" anlamına da gelmektedir. Bedir Savaşı'ndan sonra Müslümanların galip geldiğini gören Abdullah ibn Ubey ibn Selül ve onun tebaası, "Artık Bedir Savaşı Müslümanlara yüzünü göstermiştir" diyerek Allah Resûlü'ne

[132] Hadisler için bkz.: Buhârî, **es-Sahîh**, ''Kitâbu'l-Vudû''', 182; Müslim, **es-Sahîh**, ''Tahâret'', 236; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, ''Tahâret'', 121; Tirmizî, **es-Sünen**, ''Tahâret'', 47; Nesâî, **es-Sünen**, ''Tahâret'', 82.

[133] Müslim, **es-Sahîh**, "Hacc", 139.

İslâm üzere biat ettiler. Bu ifadede geçen "*teveccehe* / تَوَجَّهَ" kelimesi[134] "zâhir oldu" yani "zafer Müslümanlar için zâhir oldu/açığa çıktı" anlamındadır.[135]

1.7. Değerlendirme

Hakiki ve mecaz anlamda kullanımları olan "vech", birçok kadim sözlükte, "her şeyin ön yüzü" anlamıyla takdim edilmiştir. Bu anlamının yanında, izafe edildiği kelimelere göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Mecaz anlamda kullanılan "vech", daha çok bir isme izafe edilerek kullanılır. Örneğin "vechu'l-kavm/وَجْهُ القَوم" şeklindeki kullanımında, "kavmin efendisi" kastedilir. Bu itibarla "vech", aslında sözlük anlamları içerisinde de olan "saygın kimse" anlamındadır.

Vech kelimesinden türeyen sülâsî, rubâî ve humâsî fiiller ile isimler bulunmaktadır. Vech'in bu türevleri; "birinin yüzüne vurmak", "yönelmek", "birini seçkin yapmak", "kastedilen yön" ve "iki şeyin karşı karşıya gelmesi" anlamlarında kullanılırken, vech kavramı yalın haliyle sözlüklerde; "yüz", "bir şeyin kendisi", "zât", "rıza", "vaktin evveli", "kıble" ve "ön cephe" anlamlarına gelmektedir.

Vech kökünden türeyen bir kelime olan "vucâh" kelimesi gibi "kastedilen yön" ve "iki şeyin karşı karşıya olması" anlamlarına gelen "vicâh/وِجاه" kelimesinin, herhangi bir sayı ile birlikte kullanıldığında ise "yaklaşık" anlamına geldiği görülmektedir.

Vech kavramı, câhiliye şiirlerinde temel anlamı "yüz" manasında kullanıldığı gibi "yön", "hakikat" ve "vaktin evveli" anlamlarında da geçmiştir. Kavramın İslâm öncesindeki manaları, İslâm sonrası dönemde değişmemiş, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımıyla ciddi bir benzerlik göstermiştir.

---

[134] هَذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ "Artık (Bedir vakası), İslâm'a yönelip yüzünü göstermiş açık bir zaferdir." (Buhârî, **es-Sahîh**, ''Kitâbu't-Tefsîr'', 94).

[135] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 13/153.

Vech kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları incelendiğinde fiil ve isim olmak üzere iki farklı şekilde geçtiği ve izafe edildiği kelimelere göre farklı anlamlar bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Hadislerdeki kullanımlarında ise "Allah'ın rızası", "Allah'ın zâtı" ve "insan yüzü" anlamlarında kullanılırken, vech'ten türeyen ve fiil formunda kullanılan "*teveccehe*/تَوَجَّهَ" ise "yönelmek" ve "zâhir olmak" anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân ve Hadislerde, sözlük anlamları ile paralel kullanılan vech kavramı, daha çok izafe edildiği kelimeye göre anlam kazanır. Örneğin "Allah" lafzına izafe edildiğinde, "Allah'ın zatı" ya da "Allah'ın rızası" gibi anlamlara gelir. Zira müfessirlerin yorumlarına göre, Allah'a el ve yüz gibi organlar atfetmenin imkânsız olmasından dolayı, tevil sonucu bu anlamlar verilmektedir. Bunun yanı sıra hadislerde fiil formuyla geçen "*teveccehe*/تَوَجَّهَ" ifadesi, "yönelmek" ve "zâhir olmak" anlamlarındadır.

Bu bilgilerden hareketle, çok anlamlı kelimelerden biri olan vech kelimesinin, birlikte kullanıldığı kelimelerle farklı anlamlar kazandığı söylenebilir. Bu sebeple bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis metinlerinde bu kelimenin geçtiği yerlerde bu hususun göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRLERDE VE KUR'ÂN'DAVECH KAVRAMI

Bu bölümde, öncelikle vech kavramının tefsirlerde ele alınışı incelenecek ve farklı tefsir ekollerinde bu kavramın ele alınış biçimi ve aralarındaki benzerlikler ile farklar görülmeye çalışılacaktır.

Bunun yanı sıra vech kavramının Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığı anlamlar tespit edilerek, bu anlamların kelimeyle olan irtibatı üzerinde durulacaktır. İlgili âyetler, anlamlarına göre ve tasnif edilerek incelenecek ve müfessirlerin tespitlerinden istifade edilecektir.

1. Tefsirlerde Vech Kavramı

Vech kelimesinin, Kur'ân'da mushaf tertibine göre geçtiği ilk yer, Bakara Sûresi 112. âyettir. Bu âyette geçen vech kavramına dâir, tefsirlerde bazı yorumlar yapılmıştır. Öncelikle burada Bakara Sûresi'nde zikredilen ''vech'' kavramı ele alınacak ve tefsir ekollerine göre bu kavramın ele alınış biçimi görülmeye çalışılacaktır.

1.1. Rivâyet Tefsirlerinde "Vech"

Rivayet tefsirlerinde, Bakara Suresi 112. âyetindeki "vech" kelimesi müfessirler tarafından birbirine yakın olarak yorumlanmıştır. Âyetteki "vech" kelimesini "insan yüzü" olarak yorumlayan müfessirlerden biri olan İbn Cerîr Taberî, bu manadan hareketle, en saygın organı olan yüzünü Allah'a teslim eden kimsenin, tüm bedenini yani "tüm benliğini" Allah'a teslim etmiş olacağını ifade etmiştir.[136] Alâeddîn es-Semerkandî (v. 860/1456), "yüzünü Allah'a teslim etmek" ifadesini,

[136] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1994, 1/347-348; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Beyrut, er-Risâletu'l Âlemiyye, 2012, 2/319.

"kişinin, dinini Allah'a has kılıp Hz. Muhammed'e iman etmesi"[137] şeklinde yorumlarken, Ebû Muhammed el-Begavî (v. 516/1122) ise, "ibadetlerini Allah'a has kılmak" ve "Allah'a karşı tevazu göstermek"[138] anlamında yorumlayanların görüşünü nakletmiştir. Bu yorumlardan farklı olarak, bu âyetteki vech kelimesinin "niyet" anlamına gelebileceğini belirten müfessirler de vardır.[139]

Vech kelimesinin "Allah / الله" lafzına izafe edilerek kullanıldığı ayetlerde, müfessirlerin naklettiği yorumlar, genel olarak birbirine yakınlık arz etmektedir. Mesela Bakara Sûresi 115. âyetinde "*vechullah*/وَجْهُ اللهِ" şeklinde geçen vech kelimesi, İbn Cerîr et-Taberî, Begavî ve İbn Atiyye gibi müfessirler tarafından "kıble"[140] ve "Allah'ın rızası"[141] olarak anlaşılırken; yine Bakara Sûresi 272. âyetindeki Allah lafzına izâfe edilen "vech" kelimesi müfessirler tarafından "rıza"[142] ve ''sevap''[143] şeklinde yorumlanmıştır.

Ayrıca rivayet tefsirlerinde, "Allah / الله" lafzına izafe edilen vech kelimesi hakkında özel olarak bazı bilgiler verilmektedir.[144] Bu bilgilere göre "Allah /الله" lafzına izafe edilen "vech" kelimesi, "vücuda" yani "var olmaya" delâlet ederken, bu gibi yerlerde "vech" kelimesi mecaz olarak kullanılmaktadır.[145] Yine İbn Abbâs'tan

---

[137] Alâeddin Alî b. Yahyâ es-Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1993, 1/150.

[138] Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, Riyad, Dâru Tayyibe, 1989, 1/137.

[139] Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, 1/198.

[140] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 1/357; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 1/140; İbn Atiyye, **el-Muharrer,** 1/200; Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/331.

[141] Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/331.

[142] Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Riyad, Dâru'l-Vatan, 1997, 1/276.

[143] Nâsıruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., 1/161.

[144] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 1/200; Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/330.

[145] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 1/200; Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/331.

aktarılan edilen bir görüşe göre, "Allah/الله" lafzına muzâf olan vech kelimesiyle "Allah'ın zâtı" kast edilir.[146] Son olarak İbn Fûrek'e (v. 406/1015) göre, bir şeyin sıfatı zikredilmek suretiyle, kendisi kast edilebilir. Böylece bir kimse hakkında vech kelimesi zikredildiğinde, o kimsenin sıfatı olan "varlığı" kastedilir.[147]

1.2. Dirâyet Tefsirlerinde "Vech"

Dirâyet tefsirlerinde "vech" kelimesinin detaylıca ele alındığı ve geçtiği âyetlerin bağlamı dikkate alınarak yorumlandığı görülmektedir. Örneğin Bakara Sûresi 112.ayetinde geçen "vech" kelimesinin, "insan yüzü" anlamında olduğu belirtilmiş ve bu anlamın verilmesinin bazı sebepleri olduğu zikredilmiştir. Müfessirler, bu ayette geçen "vech" kelimesi hakkında, "yüzünü Allah'a teslim eden bir kimsenin, en değerli organını Allah'a teslim etmek suretiyle, tüm benliğini Allah'a adamış olacağını"[148] belirtmiştir.

Ebu'l-Berekât en-Nesefî (v. 710/1310), aynı âyette bulunan vech kelimesinin "benlik" anlamında olduğunu söyleyerek, âyette "şirk koşmadan benliğini Allah'a teslim eden kimselerden" bahsedildiğini belirtir.[149] Aynı âyet için diğer müfessirler tarafından yapılan yorumlar, "benliği Allah'a adamak"[150], "amelleri Allah'a has

---

[146] Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/331.

[147] Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/331.

[148] Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1998, 4/6; Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, **Lübâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, 1/71; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, **es-Sirâcu'l-Münîr fi'l-İ'âne 'Alâ Ma'rifeti Ba'zi Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr**, Riyad, Dâru Bûlâki'l-Emîriyye, 1869, 1/86.

[149] Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998, 1/121.

[150] Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, 1/101; Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec en-Nîsâbûrî, **Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y., 1/368.

kılmak",[151] "Allah'ın takdirine boyun eğmek"[152] ve "Allah'ın emirlerine boyun eğmek"[153] şeklindedir. Bu yorumlardan farklı olarak bu âyetteki "vech" kelimesinin, "yön" [154] ve "kasıt"[155] anlamında olabileceğini söyleyen müfessirler de vardır. Onlara göre bu ayette, "kulun, yönünü Allah'a çevirmesi" ve "Allah'a yönelmeyi kasteden kimsenin, bu yola yöneleceği" kastedilmiştir.

"Allah" lafzına izafe edilen "vech" kelimeleri, dirayet tefsirlerince ele alınmıştır. Bu âyetlerden birinde, dünya hayatının sermayesini artırmaya yönelik faiz alanların değil, Allah'ın rızasını gözeterek zekât verenlerin ecirlerini kat kat artıracağı ifade edilmiştir.[156] Bu âyetteki "vech" kelimesi "Allah" lafzına izafe edildiğinden, dirayet tefsirlerinde bazı teviller yapılmıştır. Bu tevillere göre bu kelimeyle "Allah'ın zâtı" kastedilmiştir.[157] Nitekim yalnızca Allah'ın emrine uymak için infakta bulunanlar ecirlerini kat kat artırabilir.

Ayrıca bazı dirâyet tefsirlerinde, "vech" kelimesi için özel olarak bazı bilgiler verilmiştir.[158] Örneğin İbn Âşûr, Bakara Sûresi 112. âyetinin tefsirinde, "vech" kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlara değinmiş ve bu anlamları Arap şiirleriyle örneklendirmiştir.[159]

1.3. Luğavî Tefsirlerde "Vech"

Luğavî tefsirlerde "vech" kelimesinin, Arap dilindeki kullanımları örnek verilerek tefsir edildiği görülmektedir. Bu tefsirlerde müfessirler, "vech" kelimesinin

---

[151] Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2010, 1/563.

[152] Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni ve's-Seb'i'l-Me'ânî**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2015, 2/392.

[153] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 1/634.

[154] Ebû Hayyân, **el-Bahr**, 1/563.

[155] Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 2/392.

[156] Rûm 30/39.

[157] Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 2/702.

[158] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/6; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 1/634.

[159] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 1/634.

âyet içerisindeki anlamlarını izah ederek, kelimenin ayetteki manasına uygun olan kalıpları zikretmiştir. Örneğin Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (v. 207/822), Bakara Sûresi 148. âyetindeki "vech" kelimesinin, "yön" ve "kıble"[160] anlamında olduğunu belirterek, "vech" kelimesinin bu anlamını destekleyen kullanımlarına örnekler vermiştir. Ebû İshâk ez-Zeccâc (v. 311/923) da mezkûr âyetteki "vech" kelimesini benzer bir yöntemle tefsir etmiş ve dildeki kullanımlarına örnekler vermiştir.[161]

Ma'mer b. Müsennâ (v. 210/825), tefsirinde "vech" kelimesi hakkında ilk olarak Âl-i İmrân Sûresi 45. âyetinde yorum yapmış ve bu âyetteki vech kelimesinin "saygınlık"; aynı sûrenin 72. âyetindeki "vech" kelimesinin ise "günün ilk vakti" anlamında olduğunu ifade etmiştir. [162]

İbn Kuteybe (v. 276/891), âyetlerde bulunan zâid (ek ilave) kelimeleri zikrettiği bölümde,[163] "vech" kelimesini de ele almış ve "vech" kelimesinin zâid olarak kullanıldığı âyetleri burada zikretmiştir.[164] Ona göre En'âm Sûresi 52. âyetinde geçen "vech" kelimesi zâid olup âyette "Allah'ın zâtı" murad edilmiştir. Yine vech kelimesinin, ''vechullah /وَجْهُ الله''*, ''vechehu / وَجْهَهُ'' ve ''livechillah/*لِوَجْهِ الله'' şeklindeki kullanımlarında da zâid olduğunu ifade etmektedir. Keza "vech" kelimesinin, "*vechullah*/وَجْه اللهِ"[165], "*vechehu* / وَجْهَهُ"[166] ve "*livechillah* / لِوَجْهِ اللهِ"şeklindeki [167] kullanımlarında zâid olduğunu ifade etmektedir.

---

[160] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1983, 1/90.

[161] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, Beyrut, 'Âlemu'l-Kutub, 1988, 1/225.

[162] Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, **Mecâzu'l-Kur'ân**, Kâhire, Mektebetu'l-Hâncî, 1959, 1/93, 96.

[163] İbn Kuteybe, **Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân**, **Beyrut,** Müessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 2015, s. 211.

[164] İbn Kuteybe, **et-Tevîl**, s. 226.

[165] Bakara, 2/115.

[166] Kasas, 28/88.

[167] İnsân, 76/9.

Özetle Luğavî tefsirlerde "vech" kelimesi, sözlük anlamları dikkate alınarak tefsir edilmiş ve Arap dilindeki kullanımlarına geniş yer verilmiştir.

1.4. Fıkhî Tefsirlerde "Vech"

Fıkhî tefsirlerde vech kavramı, daha çok kıblenin yönüyle alakalı tartışmalarda mevzu bahis edilmiştir. Mesela İmâm Şâfiî (v. 204/819), Bakara Sûresi 115. âyetle ilgili, kıblenin Beytu'l-Makdîs'ten Kâbe-i Muazzama'ya çevrilmesiyle alâkalı rivâyetleri ve bu konudaki fıkhî hükümleri aktarmış daha sonra bu âyetteki "vech" kelimesini "yön" olarak yorumlamıştır.[168]

Ebû Ca'fer et-Tahâvî (v. 321/933) de mezkûr âyetin tefsirini yaparken, ilk olarak bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivâyetleri aktarmış daha sonra kıblenin tayiniyle alakalı fıkhî yorumlara geçmiştir.[169] Bu yorumlar incelendiğinde, Tahâvî'nin, mezkûr âyetteki "vech" kelimesini, "kıble" olarak yorumladığı görülmektedir.[170] Ebû Bekr el-Cessâs (v. 370/981), *"Ahkâmu'l-Kur'ân"* adlı eserinde, "kıbleye yönelme" konusuna müstakil bir bölüm ayırmış ve konuyla alakalı olup içerisinde "vech" kelimesi geçen âyet-i kerimeleri de burada yorumlamıştır.[171] Örneğin Bakara Sûresi 148. âyetinde geçen "vech" kelimesinin "kıble" ve "yol"[172] anlamlarında olduğunu söyleyen müfessirlerin görüşlerine yer vermiş, daha sonra da fıkhî hükümlere geçmiştir.

Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (v. 543/1148), "vech" kelimesini ilk olarak Bakara Sûresi 115. âyet-i kerimesinde ele almış ve âyetin nüzul sebebini zikrettikten sonra "vech" kelimesiyle alâkalı yorumlara geçmiştir. O, bu âyetteki "vech" kelimesinin, "Allah'ın

---

[168] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1990, 1/75.

[169] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî, **Ahkâmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 1/160.

[170] Tahâvî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** 1/161.

[171] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1996, 1/112.

[172] Cessâs, mezkûr âyetteki "*vech*" kelimesinin anlamı hakkında Mücâhid b. Cebr (v. 101/723) ile Hasan el-Basrî (v. 110/732)'den görüşler nakletmiştir. Mücâhid, bu âyetteki "*vech*" kelimesinin "kıble"; Hasan el-Basrî de "yol" anlamında olduğunu belirtir. (Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, 1/112)

zâtı" anlamında olduğunu söyleyerek, Allah'ın, ilmi ile her şeyi kuşattığını ve bu âyetin, Allah'a belirli bir yön ve mekân izâfe edilemeyeceğinin bir delili olduğunu ifade etmiştir.[173] Bunun yanı sıra vech kelimesinin "kıble" anlamında olabileceğini ve bu takdirde de vechin, "yönelmek" eyleminin ismi olacağını belirtir.[174]

Özetle fıkhî tefsirlerde "vech" kavramı, ekseriyetle kıble ile alakalı konularda birbirine yakın anlamlarda yorumlanmıştır.

1.5. İlmî Tefsirlerde "Vech"

İlmî tefsirlerde "vech" kavramının, yalnızca lafzî olarak yorumlandığını, kelimenin manasına ilişkin detaylara girilmediğini görmekteyiz. Örneğin Tantâvî Cevherî (v. 1940), Bakara Sûresi 112. âyetindeki "vech" kelimesini "zât" olarak yorumlamış ve âyette "şirk koşmaksızın kendisini Allah'a adayan" kimseden bahsedildiğini ifade etmiştir.[175] "Vech" kelimesinin Allah lafzına izâfe edildiği Bakara Sûresi 115. âyetinde ise, "vech" kelimesini "Allah'ın rızası" şeklinde yorumlarken, burada Allah'a bir mekân tahsis etmenin mümkün olmadığını da ifade eder.[176]

Ahmed Mustafa el-Merâgî'nin, (v. 1952) telif ettiği Tefsîru'l-Merâgî, içtimâî-edebî tefsir türlerinden bir eser olarak kabul edilse de özellikle kâinatın yaratılması vb. konularda ilmî tefsir anlayışına bağlı kalınarak bilimsel konulara temas edilmiştir. Bu tefsirde kıble yönüyle alakalı Bakara Sûresi 115. âyette Allah lafzına izafe edilerek gelen vech kelimesi ''cihet'' olarak tefsir edilmiştir.[177]

Özetle ilmî tefsirlerde "vech" kelimesi yüzeysel olarak yorumlanmış, fazla detaya inilmemiştir.

---

[173] Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, 1/52.

[174] İbnu'l-'Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, 1/53.

[175] Tantâvî b. Cevherî el-Mısrî, **el-Cevâhîr Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kâhire, Multeka Ehli'l-Eser, 1930, 1/113.

[176] Tantâvî, **el-Cevâhîr**, 1/114.

[177] Ahmed Mustafâ el-Merâgî, **Tefsîru'l-Merâğî,** Kâhire, Şeriketu Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1946, 1/196.

1.6. Kelâmî Tefsirlerde "Vech"

Özellikle Allah lafzına izafe edilen "vech" kelimesi, kelâmî tefsirlerde tahlil edilmiş ve bu kelimenin anlamlarına dair çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Örneğin kıblenin yönüyle alakalı âyetlerden biri olan ve Allah lafzına izafe edilmiş olarak Bakara suresi 115. âyetinde geçen "vech" kelimesine dâir yapılan izahlar, "Allah'ın zâtı", "Allah'ın kıblesi" ve "Allah'ın rızası" şeklindedir. Ebû Mansûr el-Mâturîdî (v. 333/944) tefsirinde bu üç yorumu da zikretmiştir.[178]

Aynı âyetteki "vech" kelimesini Zemahşerî (v. 538/1143) de ele almış ve kelimenin anlamına dair "Allah'ın dönülmesini emrettiği cihet" ve "Allah'ın rızası" gibi yorumları nakletmiştir.[179]

Yine Rahman sûresinde[180] Allah lafzına izafe edilerek kullanılan "vech" kelimesi hakkında "Allah'ı razı eden ameller" yorumu yapılmış ve bu âyetteki "vech" kelimesinin, 'rıza'dan kinaye olduğu ifade edilmiştir.[181]

Ebû Ca'fer et-Tûsî (v. 460/1067), Bakara Sûresi 112.âyette geçen vech kelimesinin, insanın özünden kinaye olduğunu ve âyette ''özünü Allah'a teslim eden kimselerden'' bahsedildiğini kaydeder.[182]

Özetle kelamî tefsirlerde özellikle Allah lafzına izafe edilen "vech" kelimelerinin mutlaka tevil edilerek yorumlandığı görülmektedir.

---

[178]Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî, **Te'vîlâtu'l-Kur'ân**, İstanbul, Mizan Yayınevi, 2005, 1/216.

[179] Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf 'An Gavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1985, 1/480.

[180] Rahmân 55/27.

[181] Mâturîdî, **et-Te'vîlât**, 1/268.

[182] Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, t.y., I/412.

1.7. İşârî Tefsirlerde "Vech"

Tefsir literatüründe sûfîlerin yorumları ‘‘işaret’’ başlığıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.[183] Bu sebeple sûfîlere ait tefsirlere İşârî ya da Tasavvufî tefsir denir.

Sehl et-Tüsterî (v. 238/896), vech kelimesinin Kur'ân'da ilk geçtiği yer olan Bakara Sûresi 112. âyetindeki Vech kelimesini "din" olarak yorumlamış ve Nisâ Sûresi 125. âyetinde "din" ve "vech" kelimelerinin birlikte kullanılmasını da buna delil olarak göstermiştir. Ona göre söz konusu iki âyette de Vech kelimesi "din" anlamındadır ve bu âyetlerde "dinini Allah'a has kılan kimseler"den bahsedilmektedir.[184] Abdulkerîm el-Kuşeyrî (v. 464/1071) ise, Bakara Sûresi 112. âyetini Vech kelimesinin "niyet" anlamında olduğunu belirterek âyeti, "niyetini Allah'a has kılan" şeklinde yorumlamıştır.[185]

Ni'metullâh en-Nahcuvânî (v. 920/1514), Bakara Sûresi 115. âyetindeki Allah lafzına izâfe edilen Vech kelimesinin, "zât" anlamında olduğunu belirtmiştir. Ona göre âyet, "her nereye yönelirseniz, Allah'ın zâtı oradadır" şeklindedir. Zira Allah Teâlâ, bütün mekânlardan münezzeh olarak, kendi zâtıyla tüm mekânların müntehasındadır.[186] İsmâîl Hakkı Bursevî (v. 1137/1724) ise, Bakara Sûresi 112. âyetindeki Vech kelimesinin "öz" anlamında olduğunu belirterek âyeti, "özünü Allah'a teslim eden kimse" şeklinde yorumlamaktadır. Zira bir kimsenin başka bir kimseye teslim olması, o kimseyi sadece teslim olunana has kılar.[187] Böylece kul, özünü Allah'a teslim ederek, tüm benliğini O'na has kılmış olacaktır.

---

[183] Selim Çakıroğlu, **Peygamber Kıssalarının Tasavvufî Yorumu Ülü'l-Azm Peygamberler,** Ankara, İlâhiyât, 2021, s.31.

[184] Ebû Sehl Muhammed b. Abdillâh et-Tusterî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2002, 1/32.

[185]Ebu'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî **Letâifu'l-İşârât**, Kâhire, Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu Li'l-Kitâb, 2014, 1/114.

[186] Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî, **el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l Mefâtihu'l-Ğaybiyye**, Kâhire, Dâru Rukâbî li'n-Neşr, 1999, 1/49.

[187] İsmâîl Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2010, 1/206.

Özetle Tasavvufî tefsirlerde özellikle Allah lafzına izâfe edilen vech kelimeleri, tevil edilerek, birbirine yakın anlamlarda yorumlanmıştır. Bu tevillerin nedeni, Allah'a cisim atfetmekten kaçınma gayesi olarak yorumlanabilir.

2. Kur'ân'da "Vech" Kavramı

Eşbâh ve nezâir türü eserler incelendiğinde, vech kavramını, üç[188] farklı manada anlayan müellifler olduğu gibi, dört,[189] beş,[190] altı[191] ve yedi[192] farklı anlamda değerlendiren müelliflerin olduğu da görülmektedir. Bu eserlerde zikredilen manalar, sırasıyla ele alınacak ve ilgili ayetler incelenecektir.

2.1. "Rıza" Anlamında "Vech"

Vech kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlardan biri 'rıza'dır. Mesela Bakara Sûresi 272. âyeti rıza anlamında kullanılmıştır:

لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللّهَ يَهْدِي مَن يَشَاء وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ فَلأنفُسِكُمْ وَمَا تُنفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاء وَجْهِ اللّهِ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ

"Onların doğru yola iletilmesi senin üzerine değildir, fakat Allah dilediğini hidâyet eder. Hayır namına yaptığınız her infak kendi lehinizedir. İnfaklarınızı ancak Allah rızası için yaparsınız. Hayır namına yaptığınız her infakın karşılığı da size zulmedilmeksizin tam olarak verilecektir."[193]

---

[188] Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67.

[189] Hakîm et-Tirmîzî, **el-Vucûh**, s. 88-91.

[190] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Yahyâ b. Sellâm**, et-Tesârîf**, s. 219; Dâmegânî, **el-Vucûh**, s. 482.

[191] İbnu'l-Cevzî, **en-Nuzhe**, s. 617.

[192] Hîrî, **el-Vucûh**, s. 576.

[193] Bakara 2/272.

Hidayet ve irşat yetkisi ancak Allah'ın elindedir. Kimsenin hidayet lütfetme yetkisi yoktur. Allah'ın hidayete ulaştırmasında da kulun yönelişinin etkisi vardır. Âyetin siyak ve sibakından da anlaşıldığı üzere buradaki mana, Allah'ın zâtı veya gerçek yüzü değil bilakis kulların 'Allah'ın rızasına yönelme ve amellerini onun rızasına ulaşmak için yapma arzusu' vardır. Arapçada "bir işi onun için yaptım"[194] demek yerine, "onun rızasını kazanmak için yaptım" [195] demek daha üstün ve etkili bir ifadedir. Çünkü bir kişinin rızası, o kişide bulunan şeylerin en üst mertebesindedir.[196] Onun için âyette bahsedilen infak ibadeti "Allah için değil", "Allah'ın rızasını ummak için" yapılan bir ibadet olarak ifade edilmiştir.

Aynı zamanda, "bu işi onun için yaptım" demek hem o kişiyi hem de başka kişileri ifadenin içine alabilir. Fakat "ben bu işi sırf onun rızasını elde etmek için yaptım" denilirse, o işin başkası için değil, sadece o kişi için yapılmış olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple âyette geçen ibadetin ihlaslı bir şekilde, sadece Allah için yapılmış olması ifade edilmiştir.

Bu âyette Yüce Allah, müminlerin hayır namına her ne infak ederlerse kendileri için olduğunu bildirmiştir. Bu hayrın ve infakın ecri, infakı alana değil, o hayrı ve infakı yapana aittir. İhsan derecesine ulaşacak olanlar, bu hayırları yapanlardır. Bundan dolayı insanoğlunun kendi menfaati için infakta bulunduğu kimselere eza etmeye hakkı yoktur. Âyette "vech" kelimesiyle, müminlerin Allah'ın rızasına ulaşmaktan başka bir maksatla infak edemeyeceği ifade edilmiştir.

Vech kelimesinin 'rıza' anlamında kullanıldığı bir diğer âyet En'âm Sûresi'ndedir:[197]

وَلاَ تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ

[194] فَعَلْتُ لَهُ

[195] فَعَلْتُ لِوَجْهِهِ

[196] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 7/69.

[197] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 51.

"Rablerinin razılığını umarak sabah akşam O'na dua edenleri kovma! Onların hesabından sorumlu değilsin, senin hesabından da onlar sorumlu değildir. Onları kovarsan haksızlık edenlerden olursun."[198]

Bu âyet-i kerimede "vech" kelimesi, Allah'a râci bir zamire izafe edilerek "وَجْهَهُ/vechehu" şeklinde kullanılmıştır. Bu âyet İslam'da insanın, makam, servet ve soyuna göre değil; imanına ve Allah'a saygısına göre değerli olduğunu ortaya koymaktadır. *"Sabah akşam Rablerinin rızasını isterler"* ifadesinin manası; hakiki manada Allah'a kavuşmayı arzu etmelerinden dolayıdır. Bir kimseye duyulan saygıyı ve tazimi ifade etmek için "*onun vechi*" kelimesi kullanılmaktadır. Zira bir fikri ifade ederken de "bu onun vechidir (en isabetli yorumdur)" ifadeleri kullanılır.[199] Bir diğer yoruma göre ise şöyle denmektedir; bir zatı seven bir kimse, o zatın çehresini örmeyi arzu eder. Yüzü görmek, sevginin gereklerindendir. İşte bundan ötürü, "vech" kelimesi, muhabbet ve hoşnutluğu kazanmak gibi manalardan kinaye olarak kullanılmıştır.[200]

Bir başka açıdan ele alırsak, bir kimseyi seven birisi onun en çok yüzünü görmek ister. Yüz insanın kişiliğini, kendisini temsil eder. Bu sebepten dolayı "vech" ifadesinin getirilmesi de muhtemeldir. Hakiki Müslümanların Allah'ı görme konusundaki sevgileri hoş bir ifade ile bu manadan kinaye yapılmıştır. O kimseler ibadetlerini, sadece Allah'ın rızasını dileyerek yerine getirirler. Cennet arzusunu ve azap korkusunu ibadetlerine illet kılmazlar.[201]

Vechin rıza anlamında kullanıldığı bir diğer âyet Ra'd Sûresi'ndedir:

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِراًّ وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُوْلٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِۙ

[198] En'âm 6/52.

[199] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 12/195.

[200] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 12/195.

[201] Kemalüddîn Abdürrezzak el- Kâşânî, **Te'vilât-ı Kâşâniyye**, trc. Ali Rıza Doksanyedi, Ankara, Kadıoğlu Matbaası, 1988, 2/2.

"O kimseler, Rablerinin rızâsını dileyerek sabır gösterir, namazı hakkıyla ikâme eder, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden gizli ve açıktan infak ederler ve kötülüğü iyilikle giderirler; işte güzel âkıbet onlaradır."[202]

Bir önceki âyeti kerimede olduğu gibi bu âyette de Allah'ın ihlaslı, has kulları, bütün zorluklara ve meşakkatlere karşı sadece Rablerini memnun etmek için sabredip gayret gösterirler. "*Rablerinin rızasına ermek için"* ifadesinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: Âşık olan kimseyi, maşuku dövdüğünde, âşık bununla sevinir. O halde Yüce Allah'ın, *"Rablerinin rızasına ermek için"* ifadesi, bu mecazi manaya göre anlaşılır. Yani, âşık, maşukunun vechesine bakmakla alacağı lezzetten dolayı, buna razı olur. Kul da Yüce Allah'ın nurunun marifetine gark olduğundan, O'nun sıkıntılarına katlanır ve sabrederek ona razı olur.[203]

"Vech" kelimesinin "Allah'ın rızası" anlamında kullanıldığı âyetlerden biri de Rûm suresindedir.[204] Bu âyette, rızık endişesi taşımaksızın elindeki imkânları akraba, yoksul ve yolda kalmışlarla paylaşılması istenmiş ve bunu Allah'ın rızasını isteyerek yapan kimselerin ahiret gününün dehşetinden kurtulacağı anlatılmıştır. Nitekim insanların sahip oldukları imkânların kişiden kişiye farklılık arz ettiği bir gerçektir. Bu farkların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmasa da bu kazanımların paylaşımıyla daha âdil bir düzen kurmak mümkün olabilir.

"Vech" kelimesinin, "Allah / الله" lafzıyla birlikte kullanıldığı âyetlerden biri olan İnsân sûresi 9. âyetinde iyilerin özelliklerinden biri mevzu bahis edilmiştir:

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاء وَلَا شُكُورًا

"Biz sizi Allah'ın rızası için doyuruyoruz; sizden bir karşılık ve şükür beklemiyoruz."[205]

---

[202] Ra'd 13/22.

[203] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 19/34.

[204] Rûm 30/38.

[205] İnsân 72/9.

Bu kimseler, gözden çıkardıklarını değil, kendilerine sevimli olan ve faydalanabilecekleri nimetleri muhtaçlara verir, bunun karşılığında da onlardan bir teşekkür dahi beklemezler. Nitekim onlar, amellerini yalnızca Allah'ın rızasına nail olmak için yaptıklarından, karşılığını da yalnızca O'ndan beklerler. Bu âyette geçen "vech" kelimesi, müfessirlerce "Allah'ın rızası"[206] ve "Allah'ın zâtı"[207] olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlardan, âyette bahsi geçen infak ehlinin, bu harcamalarını hâlisane bir niyetle sırf Allah rızası için yapmış olduklarını anlaşılmaktadır.

Yüce Allah'ın verdiği akıl nimetini kullanarak hidayete tabi olanlar, Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde övülmüştür. O akıl sahipleri, Kur'ân'ın hak olduğuna inanmayan ve kör olarak nitelenen inkârcılardan[208] net bir şekilde ayırt edilmiştir. Söz konusu kimselerin; Allah'a verdikleri söze sâdık kalmak; bütün sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine getirmek; Allah'ın, yerine getirilmesini emrettiği şeylere riayet etmek; Allah huzurunda hesaplarının kolaylaşmasını istemek ve Allah'ın rızasına erişmek uğrunda her türlü sıkıntılara sabretmek gibi nitelikleri sayılmaktadır.[209] Bu güzel hasletler içerisinde konumuzla ilintili olan "rıza" kavramı, ilgili âyetlerde Rab lafzına izafe edilen "vech" kavramıyla karşılanmıştır.[210]

İslâm'ın ilk yıllarında Allah Resûlü ile birlikte tüm zorluklara göğüs geren ve her türlü fedakârlığı gösteren bazı yoksul ve kimsesiz sahâbîler, şirkin elebaşları tarafından hor görülmüş ve Allah Resulünden bu kimseleri yanından uzaklaştırmasını istemiş aksi hâlde kendisiyle görüşmeyeceklerini bildirmişlerdi.[211] Bunun üzerine

---

[206] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 30/218.

[207] Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî, **Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver**, Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1984, 21/139.

[208] Ra'd 13/19.

[209] Ra'd 13/19-24.

[210] Ra'd 13/22.

[211] Söz konusu hâdise, Sahîh-i Müslim'de şu şekilde aktarılmaktadır: "Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi: Peygamber (s.a.v) ile birlikte altı kişiydik. Müşrikler Peygamber (s.a.v)'e: "Bunları kov! Bize karşı cüretkârlıkta bulunmasınlar, dediler. (Bu altı kişi), Ben, İbni Mes'ûd, Hüzeyl kabilesinden bir zât, Bilâl ve isimlerini veremeyeceğim iki adam idi. Rasûlullâh (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in kalbine Allah ne diledi ise o geldi ve içinden bir şeyler geçirdi. Bunun üzerine Allah: ''Allah'ın rızasını dileyerek akşam sabah ona dua eden kimseleri kovma.'' âyet-i kerîmesini indirdi. (Müslim, ''Fezâilu's-Sahâbe'', 46).

Yüce Rabbimiz, İslâm dininde insanın, makam, servet ve nesebine göre değil, iman kalitesine göre değer taşıdığını bildiren şu âyeti indirmiştir:[212]

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ

"Rablerinin razılığını umarak sabah akşam O'na dua edenleri kovma! Onların hesabından sorumlu değilsin, senin hesabından da onlar sorumlu değildir. Onları kovarsan haksızlık edenlerden olursun."[213]

Söz konusu âyette Rab lafzına ait bir zamire izâfe edilerek geçen "vech" kelimesinin müfessirlerin beyanına göre "Allah'ın rızası" ve ''Allah'tan beklenen sevap'' anlamında olduğu anlaşılmaktadır.[214]

İman ve amelde takvaya erişen bir mümin, elindeki tüm nimetlerin Allah'ın bir lütfu olduğuna inanır ve yapacağı her hayrı yalnızca O'nun rızasını gözeterek yapar. Bencil ve çıkarcı bir zihniyetin yansıması olan gösterişten mutlak surette uzak durur. Bu güzel niteliklere sahip takva ehlinin, Yüce Allah tarafından takdirle karşılandığı şu âyetler, müminleri ihlâsa davet etmektedir:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَى ۙ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكّٰى ۚ وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى ۙ اِلَّا ابْتِغَاۤءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى ۚ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى

"Malını O'nun yolunda infak edip temizlenen muttakiler ise Cehennem'den uzak kalır. Onda birine ait olup karşılığı verilecek bir nimet yoktur. Ancak yücelerden yüce rabbinin rızasına erişmek için verir. Ve o da razı olacaktır."[215]

Söz konusu âyetlerde takva ehlinin, insanların takdirini beklemeksizin sadece Allah rızasını gözeterek ellerindekilerini muhtaçlarla paylaşmaları öne çıkan

[212] Hayrettin Karaman, vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, 2/410.

[213] En'âm 6/52.

[214] Ebû Hayyân, **el-Bahr**, 4/522.

[215] Leyl 92/17-21.

hasletlerdendir. Bu âyetlerde geçen "vech" kelimesi,[216] Rab lafzına izafe edilmiş ve "Allah'ın rızası" anlamında yorumlanmıştır.[217]

Özetle ifade etmek gerekirse, Kur'ân'da "Allah'ın rızası" anlamında geçen "vech" kelimeleri ya Allah ve Rab lafızlarına ya da bu ikisine dönen bir zamire izafe edilerek kullanılmış ve bu âyetlerde ekseriyetle yapılacak hayırlarda insanların takdirini değil yalnızca Allah'ın rızasını gözetme hasleti övülerek teşvik edilmiştir.

2.2. "Zât" Anlamında "Vech"

Vech kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlardan biri de 'zât'tır.[218] Mesela müfessirler tarafından Kasas Sûresi'nde geçen vech kelimesine bu anlam verilmiştir:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ

"*O'nun zâtının dışında her şey helâk olacak.*"[219]

Bu âyet-i kerime, âlemin yaratılmış olduğunu ve vakti geldiğinde yok olacağını ifade etmektedir. Sonradan yaratılmış (muhdes) olan her şey, bir mekâna ihtiyaç duyacağı için yok olmaya mahkûmdur. Ancak Allah Teâlâ, mekândan ve yaratılmış olmaktan münezzeh olduğu için her şey yok olduğunda O'nun zâtı bâki kalacaktır.[220] Âyetteki 'vech' kelimesiyle Yüce Allah'ın varlığı ve hakikati kastedilmiştir.[221] Şayet Allah'a el ve yüz gibi bazı organlar atfeden mücessime itikadının yaptığı gibi bu âyetteki "vech" kelimesi "yüz" olarak yorumlansaydı, Allah'ın yüzünden gayrı diğer uzuvlarının yok olacağı gibi batıl bir anlam çıkardı.[222] O, yarattıklarına benzemekten münezzehtir.

---

[216] وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلٰى (Leyl 92/21)

[217] Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 6/241.

[218] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50;

[219] Kasas 28/88.

[220] Kurtubî, **el-Câmi'**, 15/331.

[221] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 6/53.

[222] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 25/21.

Vechin "zât" anlamında kullanıldığı âyetlerden biri de şu âyettir:

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

"Ancak yücelik ve kerem sahibi Rabbinin zâtı bâkidir."[223]

Kıyâmet gününde bütün mahlûkat yok olduktan sonra tek hakiki varlık olan Allah'ın zâtı, tüm sıfatlarıyla beraber baki kalacaktır. Bu âyetteki 'vech' kelimesi, 'zât' anlamındadır. Şayet bu kelimeye 'yüz' anlamı verilirse, Yüce Allah için diğer âyetlerde zikredilen ellerinin de[224] helâk olacağı anlamı çıkardı. Dolayısıyla 'vech' kelimesine bir uzuv olan 'yüz' anlamını vermek doğru değildir.[225]

Özetle, Kur'ân'da "Allah'ın zâtı" anlamında kullanılan "vech" kelimeleri, Yüce Allah'tan başka her şeyin yok olacağının bildirildiği âyetlerde geçmektedir. Nitekim tek bâki olan O'nun zâtıdır. "Vech"in bu anlamda geçtiği iki âyetten biri, Allah lafzına râci olan bir zamire izafe edilerek;[226] diğeri ise Rab lafzına izafe edilerek[227] geçmektedir.

2.3. "Din" Anlamında "Vech"

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 'vech' kelimesinin anlamlarından biri de 'din'dir.[228] Vech'in bu anlamda kullanıldığı âyetlerde Allah Teâlâ, dinini kendisine has kılarak[229] yönelenlerin Cennet'e girmeyi hak edeceğini bildirmektedir:

---

[223] Rahmân 55/27.

[224] Bkz.: Yâsîn 36/71; Sâd 38/75.

[225] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 29/93.

[226] كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (Kasas 28/88)

[227] وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (Rahmân 55/27).

[228] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67; Yahyâ b. Sellâm, **et-Tesârîf**, s. 220.

[229] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002, 1/259.

بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

"Aksine, her kim amellerini güzel yaparak benliğini Allah'a adarsa, onun mükâfatı Rabbinin yanında olacaktır. Artık onlara korku yoktur ve hüzün de yoktur."[230]

Bu âyetteki "vech"in "benlik" anlamında olduğunu söyleyen müfessirlerin yanı sıra İbn Ebî Hâtim er-Râzî, (v. 327/938) bu âyetteki 'vech' kelimesini "din" olarak yorumlayanların görüşünü nakletmektedir.[231] Bu yoruma göre din olarak İslâm'ı seçenlere ve ibadetlerini Allah'a has kılanlara,[232] mezkûr âyetteki mükâfatlar vaad edilmiştir.

'Vech'in 'din' anlamında kullanıldığı âyetlerden biri de Nisâ Sûresi'ndedir:

وَمَنْ اَحْسَنُ ديناً مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْراهيمَ حَنيفاً وَاتَّخَذَ اللّهُ اِبْراهيمَ خَليلاً

"Kimin dini, muhsin olarak hanîf olan İbrahim'in dinine ittiba eden kimsenin dininden daha güzel olabilir? Allah, İbrahim'i halil edindi."[233]

Bu âyetteki 'vech' kelimesi de 'din' olarak yorumlanmıştır.[234] Bu yoruma göre âyette İslâm dinini dünyevi bir menfaat için değil de sadece Allah için seçenlerin davranışları övülmekte ve bunun dışında doğru bir yolun bulunmadığı bildirilmektedir.

---

[230] Bakara 2/112.

[231] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müsneden An Rasûlillâhi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn**, Riyad, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1997, 1/208.

[232] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürrî el-Kurtubî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz**, Kâhire, el-Fâruku'l-Hadîseti Li't-Tabâati ve'n-Neşr, 2002, 1/170.

[233] Nisâ 4/125.

[234] Yahyâ b. Sellâm, **et-Tesârîf**, s. 220.

2.4. “İlk/Evvel” Anlamında “Vech”

“Vech” kelimesinin Kur’ân’da kullanıldığı anlamlardan biri de “günün ilk vakitleri, gündüzün evveli” anlamıdır.[235] ‘Vech’in bu anlamda kullanıldığı tek âyet Âl-i İmrân Sûresi’ndedir:

وَقَالَتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذِيْٓ اُنْزِلَ عَلَى الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوْٓا اٰخِرَهٗ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ

“Ehl-i kitaptan bir tâife şöyle dedi: "Günün evvelinde müminlere indirilene iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dönerler.”[236]

Bu âyette “Ehl-i kitap” ifâdesi ile Yahudiler ve Yahudi din adamları kastedilmiştir.[237] İbn Âşûr, bu yorumu desteklemek maksadıyla, önceki âyetlerde bahsi geçenlerden söz edildiği zannedilmesin diye âyette “Ehl-i kitap’tan bir kısmı” ifadesinin tercih edildiğini belirtir.[238] Âyetteki ‘gün başlarken’ ifadesinin ‘vech’ ile tabir edilmesinin sebebi, gününü en güzel ve ilk karşılaşılan diliminin, sabahın ilk saatleri olmasıdır.[239] İbn Atiyye, bu âyetteki “vech” kelimesi için “sabahın ilk vakti” yorumunu yapmış, bu âyetin, mü’minlere tuzak kurmak isteyen Yahûdîler hakkında nâzil olduğunu nakletmiştir. Zira Yahûdîler, mü’minlerin aklını karıştırmak için Beytu’l-Makdîs’e doğru kılınan sabah namazını Peygamber Efendimizle birlikte kılmış, kıble değiştikten sonra ise, bunu inkâr etmişlerdir.[240] Kurtubî ise, bu ayetin Ka’b b. Eşref ve Mâlik b. Sayf gibi Yahûdîler hakkında nâzil olduğunu ifade etmektedir. Bu davranışlarıyla Yahudiler, kendi kavimlerine, sabahın ilk vakitlerinde iman etmeleri gerektiğini telkin ederek, mü’minlerin kalplerine şüphe düşürmeyi hedefliyorlardı.[241] Bu ayette sabahın ilk vakitleri için geçen “vech” kelimesinin

[235] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 51.

[236] Âl-i İmrân 3/72.

[237] Hayrettin Karaman vd., **Kur’ân Yolu**, 1/603.

[238] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 2/236.

[239] Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 2/54; Kurtubî, **el-Câmi’**, 4/168.

[240] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 1/454; Kurtubî, **el-Câmi’**, 4/169.

[241]Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 2/275; Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 2/54; Kurtubî, **el-Câmi’**, 4/168.

kullanılmasının nedeni, günün en güzel ve ilk karşılaşılan diliminin, sabahın ilk saatleri olması sebebiyledir.[242]

2.5. "Kıble" Anlamında "Vech"

'Vech' kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlardan biri de 'kıble'dir.[243] "Vech"in bu anlamda kullanıldığı tek âyet Bakara Sûresi 115.ayetinde Allah lafzına izâfe edilerek kullanılan vech kelimesidir. Müfessirler tarafından bu kelime "kıble"[244] olarak yorumlanmıştır:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجْهُ اللّهِ إِنَّ اللّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Doğu ve batı Allah'ındır. Her nereye dönerseniz dönün, Allah'ın rızası orada. Allah, lütfu geniş olandır, her şeyi hakkıyla bilicidir."[245]

Bu âyet, kıblenin hangi cihette olduğunun bilinmemesi durumunda veya hastalık ve yolculuk gibi hâller nedeniyle kıbleye yönelmenin meşakkat olması gibi durumlara dair bir hüküm belirlemektedir.[246] Râzî, âyetteki 'vech' ifadesini, "Allah'ın yüzü" olarak yorumlamanın mümkün olmayacağını belirtir. Zira yüz bir organdır ve belirli bir yönü vardır. Allah'ın yüzü doğu tarafına doğru olduğu zaman, aynı anda batıya doğru olması muhaldir. Nereye dönersek dönelim, Allah'ın yüzü oradaysa, bunu Allah'ın gerçek yüzü olarak te'vil etmemiz mümkün değildir.[247] Keza Râzî, kıble değişikliğinin bir amacının olup olmadığı konusunda mezhepler arasında bir anlaşmazlık olduğunu belirtmektedir.[248]

---

[242] Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 2/54; Kurtubî, **el-Câmi'** 4/168.

[243] Yahyâ b. Sellâm, **et-Tesârîf**, s. 219; Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 1/129.

[244] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 1/357; İbn Ebî Zemenîn, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 1/172; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 1/140; İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 1/200; Kurtubî, **el-Câmi'**, 2/331.

[245] Bakara 2/115.

[246] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 1/194-195.

[247] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/21.

[248] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/25; Emrullah Tuncel, **Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Fahreddîn er-Râzî'nin Tefsirleri Bağlamında Ebu'l-Kâsım el-Belhî'nin Kur'ân'a Yaklaşımı**, **(doktora tezi)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019. s.163.

Bakar Sûresi 115. Âyette geçen vech kelimesine ilişkin şu şekilde bazı teviller yapılmıştır:

1- Allah Teâlâ, kullarına namaz kılarlarken yönelebilecekleri temsili bir mekân olarak kıbleyi göstermiştir fakat oraya yönelmeyi kendi zâtına yönelmek kadar önemli kılmıştır.[249]

2- Veya "Allah'ın rızası oradadır, Allah'ın rızasına vesile kıldığınız şey oradadır" şeklinde anlaşılmıştır. Sizi oraya yöneltenin vechi, yanlış bir iş yapmadığınız takdirde oradadır.[250]

3- Şöyle bir yorum da yapılmıştır: "Namazı ikâme etmekle murad ettiğiniz Allah'ın vechi ve rızasına nâil olmanız o yöndedir, yani hedefinize ulaşmış olursunuz."[251]

Bu âyetteki vech kelimesinin Allah lafzına izâfesi, 'beytullâh' ve 'nâkatullâh' kelimelerindeki izâfe gibi olup kıbleyi yaratanın Allah olduğunu beyân etmek içindir.[252]

Özetle, Kur'ân'da "vech"in "kıble" anlamında geçtiği tek âyet, savaş ve korku zamanlarında kıblenin hangi yönde olduğunu bildiren âyettir. Bu âyetteki "vech" kelimesi, Allah lafzına izafe edildiği için müfessirlerce tevil edilerek yorumlanmıştır.

2.6. "İtibar" Anlamında "Vech"

Vech kelimesi Kur'ân'da iki yerde "itibar" manasında kullanılmıştır. Bu âyetlerden birinde Yüce Allah'ın melekler vasıtasıyla Hz. Meryem'e bir oğul müjdelediği ve onu dünya ve âhirette itibarlı ve Allah'a çok yakın bir peygamber olarak tanıttığı şu şekilde ifade edilmiştir:

---

[249] Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısrî, **Tefsîru'l-Menâr**, İstanbul, Ekin Yayınları, 2011, 1/589.

[250] Ebû Mansûr el-Mâturîdî, **Te'vîlâtu'l-Kur'ân Tercümesi**, trc. Kemal Sandıkçı, İstanbul, Ensar Yayınları, 2018, 1/243.

[251] Mâturîdî, **et-Te'vîlât**, 1/243.

[252] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/20.

اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ ۖ اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ

"Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah, seni kendisinden bir kelime ile müjdelemektedir. Onun adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Hem dünyada hem de ahirette itibar sahibi ve Allah'a çok yakınlardandır."[253]

Hz. İsa (a.s), Hristiyanlıkta ve İslâm'da Mesih olarak isimlendirilir. Ancak Hristiyanlar onu Tanrı'nın oğlu olarak nitelerken; Kur'ân-ı Kerîm *"Meryem oğlu İsa Mesîh ancak Allah'ın elçisidir"* şeklinde nitelemiş böylece Hristiyanların bu sapkın inancını reddetmiştir.

Müfessirler, bu âyetteki "وَجِيهًا/vecîhen" kelimesini, "Allah katında şerefli ve itibarlı kimse" şeklinde yorumlamıştır.[254] İbn Âşûr, 'vecîhen' kelimesinin, 'vecuhe' fiilinden türemiş bir sıfat-ı müşebbehe olduğunu ve Araplarca "insanlar arasında söz sâhibi, itibarlı kimse" anlamında kullanıldığını belirtir.[255]

Hz. İsa'nın bu dünyadaki itibarı, peygamberlik vazifesine sahip olması ve diğer insanlardan faziletli olması, ahiretteki itibarı ise şefaat yetkisine ve cennette yüksek mevkilere sahip olması şeklinde ifade edilmiştir.[256] Hz. İsa (a.s), kavmi tarafından çok büyük haksızlıklara uğratıldığı için Yüce Rabbimiz bu durumun onun saygınlığına halel getirmediğini bildirmek için dünya ve ahirette itibarlı olduğu beyan buyurmuştur.

Vechin itibar anlamında kullanıldığı bir diğer âyet de Hz. Musa hakkındadır. Yüce Allah, müminlerin, Hz. Musa'yı incitenler gibi olmamalarını istemiş ve Hz. Musa'nın Allah katında itibar sahibi bir peygamber olduğunu ifade buyurmuştur:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا ۚ وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهاً

[253] Âl-i İmrân 3/45.

[254] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 2/257; İbn Ebî Zemenîn, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 1/289; Sa'lebî, **el-Keşf**, 3/69; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 2/38.

[255] İbn Âşûr, **et-Tahrîr,** 2/209.

[256] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 1/566.

"Ey iman edenler! Siz Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın. Allah Mûsâ'yı onların söyleye durduklarından temize çıkardı. Mûsâ, Allah indinde itibarlı bir kimse idi."[257]

Müfessirler, bu âyetteki "vech"ten türeyen "vecîh" kelimesinin, "istekleri kabul edilen",[258] "itibar sâhibi kimse"[259] anlamında olduğunu belirtmektedir. "Vecîh" kelimesi 'vech'ten türemiştir. Zira insan yüzü, vücudun en üst kısmında bulunur. Bu bağlamda mertebece yüksek olan kimseye de 'vecîh' denir.[260]

Özetle, Kur'ân'da "itibar" anlamında olan "vech" kelimesi, Hz. Musa ve Hz. İsa hakkında geçmiştir. Bu âyetlerde Rabbimiz, bu iki peygamberin kendi katında itibarlı ve saygın kimseler olduğunu bildirmiştir.

2.7. "Millet" Anlamında "Vech"

'Vech' kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlardan biri de 'millet'tir.[261] Örneğin bazı müfessirler, Bakara Sûresi 148.âyetindeki "vech" kelimesinin "millet"[262] anlamında olduğunu belirtmiştir. Bu yoruma göre âyetin anlamı: "*her milletin yöneleceği bir yön vardır"* şeklinde olmaktadır. Yine müfessirler, Âl-i İmrân Sûresi 47.âyetindeki 'vech' kelimesini bu anlamdaki kullanıma örnek vermektedir:[263]

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ ءَامِنُوا۟ بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُم مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰٓ أَدْبَارِهَآ أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّآ أَصْحَٰبَ ٱلسَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا

[257] Ahzâb 33/69.

[258] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 2/257.

[259] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 2/257; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **en-Nuketu ve'l-'Uyûn**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y., 4/427.

[260] Mâverdî, **en-Nuket**, 4/427; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 2/209.

[261] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67.

[262] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67.

[263] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67.

"Ey kitap verilenler! Birtakım yüzleri silip de tersine döndürmeden veya cumartesi ashabını lânetlediğimiz gibi onlara lanet etmeden, yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğimize iman edin. Allah'ın emri mutlaka gerçekleşecektir."[264]

Her toplum, ibadetlerinde farklı cihetlere yönelmiştir. Önceki peygamberler de farklı yönleri kıble edinmişlerdi.[265] Sırf bu sebeple önceki milletlerin yöneldiği tarafın kıble olarak tayin edilmesi gerekmez. Ayrıca Müslümanların kıblesi Yüce Allah tarafından tayin edilmiştir. Bundan dolayı asıl yapılması gereken, iyiliklerde yarışmaktır. Bu hususun ifade edildiği bir âyet-i kerîmede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللهُ جَمِيعاً اِنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Her milletin yüzünü çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlı işlerde yarış edin. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi toplayacaktır. Muhakkak Allah'ın gücü her şeye yeter."[266]

Söz konusu âyette "vech" kelimesinden türeyen "vichetun" kelimesi müfessirler tarafından "millet" olarak yorumlanmış[267] ve bu yoruma göre her milletin ibadetlerinde yöneldiği bir yönü olduğu ifade edilmiştir.

Özetle "millet" anlamında yorumlanan "vech" kelimesinin Kur'ân'da iki defa geçtiği görülmektedir. Bu yerlerden birinde önceki milletlerden, inkârları sebebiyle helak edilenlerin olduğu bildirilirken; diğerinde ise önceki milletlerin, ibadetlerinde yöneldiği bir yönünün olduğu, dolayısıyla bu konuda herhangi bir tartışmaya girilmemesi gerektiği ifade edilmiş ve asıl yapılması gerekenin iyiliklerde yarışmak olduğu mevzu bahis edilmiştir.

---

[264] Nisâ 4/47.

[265] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 1/235.

[266] Bakara 2/148.

[267] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50; Hârûn b. Mûsâ, **el-Vucûh**, s. 67.

2.8. "Benlik/Öz" Anlamında "Vech"

'Vech'in Kur'ân'daki anlamlarından biri de 'benlik'tir.[268] Bu anlamda kullanılan âyetlerde daha çok kişinin tüm benliğini Allah'a ve İslâm dinine adaması ve amellerinde gözettiği ihlâsın önemine vurgu yapılmaktadır.

İnsan uzuvları arasında en değerli uzuv yüz olduğundan, insanın benliği 'vech' kelimesiyle tabir edilmiştir:

بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

"Aksine, her kim amellerini güzel yaparak benliğini Allah'a adarsa, onun mükâfatı Rabbinin yanında olacaktır. Artık onlara korku yoktur ve hüzün de yoktur."[269]

Müfessirler, bu âyette geçen "vech" kelimesinin, "insanın tüm benliğinden" yani "özünden" kinâye edildiğini belirtmiştir.[270] Aynı âyetteki 'vech' kelimesi için yapılan diğer yorumlar; "benliği Allah'a adamak"[271], "amelleri Allah'a has kılmak",[272] "Allah'ın takdirine boyun eğmek"[273] ve "Allah'ın emirlerine boyun eğmek"[274] şeklindedir.

Tüm bu yorumları göz önünde bulundurduğumuzda, âyette kulun, yaratana teslim olup O'na itaat etmesi övülmüş, ahirette karşılığını göreceği mükâfat mevzu bahis edilerek ecrinin Allah katında kendisini beklediği anlatılmıştır. Bu kimselerin korku ve hüzünden beri olacakları da nazarı dikkate sunulmuştur. Öyleyse kul, Allah'ı görüyormuşçasına O'na teslim olmalı ve yalnızca O'na kulluk etmelidir. Nitekim bu dereceye ulaşan kul, yaptığı amelleri yalnızca Allah'ın rızası gözeterek yapmaya gayret edecektir.

---

[268] Hîrî, **el-Vucûh**, s. 576.

[269] Bakara 2/112.

[270] Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 1/121.

[271] Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, 1/101; Nîsâbûrî, **Garâibu'l-Kur'ân**, 1/368.

[272] Ebû Hayyân, **el-Bahr**, 1/563.

[273] Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 2/392.

[274] İbn Âşûr, **et-Tahrîr,** 1/634.

Yine "vech" kelimesinin bu anlama yakın olarak geçtiği En'am suresinde, Hz. İbrahim (a.s), yüzünü yani tüm benliğini, göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'a çevirdiğini ifade etmiştir:

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَاْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

"Ben hanîf olarak, benliğimi semavatı ve arzı yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."[275]

Hz. İbrahim'in kavmi, güneş, ay ve yıldızlarla bu gök cisimlerini temsil eden putlara taparlardı.[276] Kavminin söz konusu batıl inançlarından kaçan Hz. İbrahim, Allah'ın insanoğluna verdiği eşsiz akıl nimetini kullanarak, etrafındaki doğa olaylarını gözlemlemeye ve bu olayları yorumlamaya başladı. Gece vakti gökyüzünde yıldızlar belirince, kavmini tevhid inancına ikna etmek kastıyla bu yıldızlardan en parlak olanının, sonra ay ve güneşin ilah olup olamayacağını değerlendirmeye almış; fâni olan tüm bu varlıkların asla ilah olamayacağını, bütün noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın tek gerçek ilah olduğunu ispatlamıştır.

İnsanoğlu, tüm benliğiyle hak dine yönelip bütün şirk unsurlarından uzak durmakla emr olunmuştur. Bu emre yüz çeviren kimse, Allah'ın azabına karşı kendisini koruyacak hiçbir güç bulamayacaktır.[277] Öyleyse insan bu emre uymalı ve tüm benliğiyle hak dine yönelmelidir. Bu hususta Yüce Rabbimiz şöyle buyurmuştur:

وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّينِ حَنيفاً وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

"Yüzünü hak olan dine döndür, sakın şirke düşenlerden olma!"[278]

Bu âyette geçen "vech" kelimesi, insanın benliğinden kinâye edilmiştir.[279]

---

[275] En'âm 6/79.

[276] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 2/430.

[277] Yûnus 10/107.

[278] Yûnus 10/105.

[279] Mâverdî, **en-Nuket**, 2/453.

2.9. “Yüz” Anlamında “Vech”

‘Vech’ kelimesinin Kur’ân’daki anlamlarından biri de ‘yüz’dür.[280] Bu anlamında kullanıldığı âyetlerde, âhirette mü’minlerin yüzlerinin ağaracağı, inkârcıların yüzlerinin ise kararacağı ve abdestte yıkanması gereken uzuvlardan birinin de yüz olduğu gibi hususlar anlatılmaktadır.

‘Vech’ kelimesi, kıblenin Mescid-i Aksâ’dan Kâbe’ye çevrilme hâdisenin anlatıldığı âyetlerde[281] ‘yüz’ anlamında kullanılmıştır. Yine birtakım yüzlerin ağaracağı, birtakım yüzlerin de kararacağının ifade edildiği âyette[282], ‘vech’ kelimesi asıl anlamı olan ‘insan yüzü’ anlamında kullanılmıştır.[283]

Vech kelimesi, Yûsuf Suresi’nde iki yerde geçmektedir. Bu iki yerden birinde Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin, babalarının sevgi ve teveccühünün kendilerine kalması kastıyla Hz. Yûsuf’u nasıl uzak bir yere atmayı planladıkları anlatılmaktadır:

اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْماً صَالِحِينَ

“Yûsuf’u katledin yahut onu bir yere atın. Ta ki babanızın sevgisi yalnız size kalsın! Sonra da iyilerden olursunuz!”[284]

Hz. Yûsuf’un kardeşleri, kıskançlık duygularına esir düşerek, kardeşlik ve şefkat duygularını kaybettiler. Bunun neticesinde kardeşlerini öldürmek veya ortadan kaldırmak için tereddüt dahi etmediler. Böylece yanlış bir fikirle, kardeşlerini öldürdükten sonra tövbe edip iyilerden olacaklarını ve babalarının teveccühünün kendilerine has olacağını düşünüyorlardı. Onları bu kötü cürmü işlemeye sevk eden etken, babaları Hz. Ya‘kûb’un, Yûsuf’u kendilerinden daha fazla sevdiğini düşünmeleridir.

[280] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 50.

[281] Bakara 2/144, 149, 150.

[282] Âl-i İmrân 3/106.

[283] Mukâtil b. Süleymân, **el-Vucûh**, s. 51.

[284] Yûsuf 12/9

Yûsuf Sûresi'nde geçen ikinci vech kelimesi,[285] insan yüzü anlamına gelmektedir. Hz. Yûsuf, kıtlıktan dolayı Mısır'a gelen kardeşlerine, babasının durumunu sordu. Hz. Ya'kûb'un gözleri, üzüntü ve kederden dolayı görmez olmuştu. Bunu öğrenen Hz. Yûsuf, üzerindeki gömleği kardeşlerine vererek babalarına götürmelerini ve bu gömleği onun yüzüne sürmelerini istedi. Bazı müfessirler, Hz. Yûsuf'un babasının gözlerinin tekrar açılacağını Allah'tan gelen bir vahiyle bildiğini, şayet bu konuda herhangi bir vahiy olmasaydı bunu bilemeyeceğini ifade etmiştir.[286]

Dünya hayatında inkâr dolu bir yaşam sürenler, ahirette kendileri için hazırlanan cezayı gördüklerinde, bu elem dolu azaptan korunmaya çalışacak ancak bu çabalarının bir kıymeti olmayacaktır. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmiştir:

اَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوۤءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَقِيلَ لِلظّٰلِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ

Kıyamet gününde o şiddetli azaba karşı kendini yüzüyle kurtarmaya çalışan kişinin durumu nicedir? O gün zalimlere, "Zamanında yaptıklarınızı tadın şimdi!" denir.[287]

Bu âyette şiddetli azaba karşı kendini korumaya çalışan inkârcıların, bu koruma çabasını yüzleriyle yaptıkları ifade edilmiştir. İnsan, herhangi bir tehlike durumunda yüzünü bir uzvu ile korumaya çalışır. Âyette "vech" kelimesiyle insan yüzü kastedilmiştir. Ama insanın, yüzünü bir kalkan olarak kullanması mümkün değildir. Bundan dolayı âyetteki "kendini yüzüyle korumaya çalışma" tabiri, kinaye içeren bir ifade olup[288] cehennemlik birinin, artık en değerli uzvu olan yüzünü dahi koruyamayacağı ve tamamen çaresizlik içinde bocalayacağı şeklinde anlaşılmaktadır.[289] İnkârcıların cehennemde tadacağı azap çok şiddetli olacağından,

---

[285] اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِي يَأْتِ بَصِيراً وَأْتُونِي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ

"Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir; bütün ailenizi de bana getirin." (Yûsuf, 13/93)

[286] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 18/507.

[287] Zümer 39/24.

[288] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 26/448; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, **Mehâsinu't-Tevil**, Halep, Dâru'l-Halebî, 1957, 14/198.

[289] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 4/612.

onların bu azâbtan korunmak için yüzleri dâhil tüm azalarını kullanacakları da ifade edilmiştir.[290]

Nefsinin arzularına ve şeytanlara uyarak, haktan uzaklaşan inkârcılar ile hak yolda olan müminler asla eşit olamazlar. Hak yolda olan müminlerin misali, doğru yolda yürüyen kimsenin misaline benzerken; manevi körlük içerisinde olan inkârcıların misali ise önünü görmeden yüzüstü sürünen kimsenin misaline benzer. Bu husus Kur'ân'da, içerisinde "vech" kelimesinin "insan yüzü" anlamında geçtiği bir âyette şöyle anlatılmaktadır:

اَفَمَنْ يَمْشِي مُكِباً عَلٰى وَجْهِهٖٓ اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَمْشِي سَوِياً عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Yüzüstü sürünüp giden mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda dosdoğru yürüyen kimse mi?"[291]

Dünya hayatında Allah'a e Resûlü'ne iman eden ve sâlih amel işleyen kullar, ahirette mesrur olacaktır. Buna karşın iman etmeyen kimseler ise üzülecektir. Bu durumun anlatıldığı âyetlerde, iman edenlerin ahirette yüzlerinin ağaracağı, inkâr edenlerin yüzlerinin ise kararacağı bildirilirken, inkârcıları bekleyen akıbet şöyle ifade edilmiştir:

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَاَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ اَكَفَرْتُمْ بَعْدَ ايمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

''Öyle bir gün ki bazı yüzler ağaracak, bazı yüzler de kara olacaktır; yüzü karalara, "İmanınızın peşine kâfir mi oldunuz? Öyle ise kâfirliğiniz yüzünden azabı tadır!'' (denir).[292]

Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmetine nâil olup Cennetteki ebedî hayata kavuşacaktır:

وَاَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّٰهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

---

[290] Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, **el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997, 5/89.

[291] Mülk 67/22.

[292] Âl-i İmrân 3/106.

‘‘*Yüzleri ağaranlar ise, Allah’ın rahmeti içinde olurlar; orada onlar ebedî kalıcıdırlar.’’*[293]

Müfessirlere göre yüzlerin ağarması, Allah’ın rahmetinden ötürü yüzlerde beliren parıltı, nurlanma ve sevinç hâlidir. Yüzlerin kararması ise, görülen azap karşısında yüzlerde keder hâlinin belirmesi, parlaklığını kaybetmesi ve kararmasıdır.[294] Zeccâc’ın da aralarında bulunduğu bir gruba göre ise yüzlerin ağarmasından maksat, abdestin oluşturduğu bir iz ve alamettir.[295]

Bu âyetlerde “vech” kelimesi, “insan yüzü” anlamında “vücûh” şeklinde çoğul kullanılırken; yüzlerin ağarması ve kararmasından maksadın sevinç ve üzüntü olabileceği ifade edilmiştir.[296]

3. Değerlendirme

Kur’ân’da 77 yerde geçen ‘vech’ kelimesi, müfessirler tarafından gerek sözlük anlamıyla gerekse terim anlamıyla ele alınmış ve Arap şiirleriyle istidlal edilerek yorumlanmıştır.

Vech kavramının tefsirlerde ele alınış biçimi incelendiğinde, özellikle rivâyet ve dirâyet türü tefsirlerde ‘vech’ kelimesi genişçe açıklanmış ve “Allah” lafzına izafe edilerek kullanılan âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle alâkalı bazı izahlar yapılmıştır. Fıkhî tefsirlerde, “vech” kelimesi daha çok kıblenin çevrilmesiyle alakalı âyetlerde incelenirken, Luğavî tefsirlerde “vech” kelimesi, sözlük anlamları dikkate alınarak açıklanmış ve Arap şiirinden kelimeye dair bazı örnekler getirilmiştir. İlmî tefsirlerde “vech” kelimesinin yüzeysel olarak yorumlandığı ve bu kelimenin detayına inilmediği görülmektedir. Allah lafzına izafe edilen “vech” kavramı, Kelâmî tefsirlere konu olmuş ve bu tefsirlerde kelimenin muhtemel yorumları ve bu yorumların

[293] Âl-i İmrân 3/107.

[294] Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî, **et-Tefsîru’l-Basît**, Riyad, İmâdetu’l-Bahsi’l-İlmî, 2008, 5/485; İbn Atiyye, **el-Muharrer,** 1/487.

[295] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 1/487.

[296] Hayrettin Karaman vd., **Kur’ân Yolu**, 1/649.

sebepleri nakledilmiştir. Tasavvufi tefsirlere de konu olan "vech" kavramı, birbirine yakın anlamlarda tevil edilerek yorumlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 'vech' kelimeleri incelendiğinde, Allah ve Rab lafızlarına izâfe edilerek kullanılan 'vech' kelimelerinin, müfessirler tarafından tevil edilerek yorumlandığı görülmektedir. Nitekim Allah'a uzuv atfetmenin imkânsız olduğu görüşü, bunu zorunlu kılmaktadır.[297] İlgili âyetlerde 'vech' kelimesi, 'Allah'ın rızası', 'Allah'ın zâtı' ve 'kıble' anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân'da Allah lafzına izâfe edilmeden kullanılan 'vech' kelimeleri ise, 'insan yüzü', 'günün ilk vakti', 'benlik', 'itibar' ve 'din' anlamlarında kullanılmıştır. İnsanın en şerefli ve değerli uzvu yüz olduğu için, insanın benliği 'vech' kelimesiyle tabir edilmiştir. Yine günün en güzel ve ilk karşılaşılan vaktinin gündüzün evveli olduğu için 'vech' kelimesiyle tabir edilmiştir.

İtibar sâhibi ve mertebece yüksek olan kimseye 'vech' kelimesinden türeyen 'vecîh' denir. Kur'ân'da Hz. Musa ve Hz. İsa için bu kavram kullanılmıştır. Keza Kur'ân'da insanın benliği, en değerli uzvu olan yüz ile yani 'vech' kelimesiyle tabir edilmiştir.

Vech kelimesinde görüldüğü üzere, Kur'ân-ı Kerîm'deki herhangi bir kavramın ne anlama geldiğinin tespit edilmesi için, kavramla birlikte kullanılan ya da kavrama izafe edilen diğer kelimelerin anlamlarını da araştırmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir kavramın en doğru anlamı bulunabilir.

[297] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA VECH KAVRAMININ İŞLEVİ

Bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in, vech kavramının geçtiği âyetlerde muhataplarına verdiği mesajlar incelenerek bu kavramın kullanımındaki amaçlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda vech kavramıyla tavsiye edilen ve yerilen hususların yanı sıra yine bu kavramla vurgulanan bazı hususlar üzerinde durulacaktır.

1. Vech Kavramıyla Tavsiye Edilen Hususlar

Kur'ân'da vech kavramının geçtiği bazı âyetlerde, birtakım hususlar övülerek tavsiye edilmiş ve mü'minlerden bu hususları ahlâkî birer ilke hâline getirmeleri istenmiştir. Söz konusu hususlar, mü'minler için hem dünya hayatında daha âdil bir yaşam vesilesi olacak hem de âhirette ebedî saadete kavuşmalarına vesile olacaktır.

1.1. Allah'a ve Dinine Yönelmek

İslâm dininin temeli olan tevhid inancı, Kur'ân-ı Kerîm'in ana konularının başında gelir. Bu sebeple Kur'ân'ın birçok âyetinde tevhid inancının önemine vurgu yapılarak, diğer tüm bâtıl inançların yanlışlığı zihinlere yerleştirilir. Bu bağlamda birçok âyette, insanlar Allah'a ve dinine davet edilmiştir. Bu âyetlerde, Allah'ı tüm noksanlıklardan tenzih edilmesi gerektiği,[298] O'na hiçbir şeyin ortak koşulmaması,[299] istikâmet üzere durmanın önemi,[300] davete kulak verenlerin bağışlanacakları[301] ve azaptan kurtulacakları[302] gibi konular açıklanmıştır.

[298] Yûsuf 12/108

[299] Ra'd 13/36.

[300] Şûrâ 42/15.

[301] İbrâhîm 14/10.

[302] Ahkâf 46/31.

Tevhid, bütün ilahi dinlerin temel öğretisidir. Bütün peygamberlerin insanlara ilk mesajı, Allah'ın varlığına ve birliğine çağrı olmuştur. İbrâhîm (a.s) bu çerçevede tevhidin atası olarak bilinir. En'âm Sûresi'nde Hz. İbrâhîm (a.s)'ın, kavminin bâtıl inançlarından hareketle onları tevhid inancına davet ettiği[303] ve yakinî imanını ortaya koyduğu ifadeleri bizlere şu şekilde aktarılmıştır:

"Ben hanîf olarak, benliğimi semavatı ve arzı yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim." [304]

Bu âyette Hz. İbrâhîm'in, tüm bâtıl ve sapkın inançlardan yüz çevirerek bütün benliğiyle Allah'a ve dinine yöneldiğini ve şirkten beri olduğunu ifade etmek için *''benliğimi, semavatı ve arzı yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim''* dediği bildirilmiştir. Burada insanın en değerli uzvu olan yüzüyle, insanın tüm benliğinden kinâye edilmiştir. Nitekim kişi, yüzünü, sevip itaat ettiğine döner.[305] Buna göre yüzünü Allah'a ve dinine çeviren mü'min, ibadet ve itaatini yalnızca Allah'a has kılar.

Rûm Sûresi'nde îmân ehlinin, şirki ve şirke düşmüşleri bırakıp bütün varlıklarını, kast ve iradelerini Allah'ın dinine ve Allah'ın insanı yarattığı fıtrata çevirmeleri istenmiş ve tek doğrunun bu olduğu şu şekilde bildirilmiştir:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

''Artık benliğini hanîf olarak dine döndür. Allah insanları yarattığı fıtrata yönel! Allah'ın yaratmasında değişiklik olmaz. Dosdoğru din budur; ne var ki insanların çoğu bilmezler.''[306]

[303] Hayrettin Karaman, vd., **Kur'ân Yolu,** 2/430.

[304] En'âm 6/79.

[305] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 13/47.

[306] Rûm 30/30.

Müfessirler bu âyetteki hanîf kelimesini ‘‘dini Allah’a has kılarak Allah’a ve dinine yönelmek’’[307] ve ‘‘dini istikamet üzere yaşamak’’[308] şeklinde yorumlarken, vech kelimesinin, dine yönelip bu yolda sebat etmeyi anlatan temsilî bir ifade olduğunu[309] ve kişinin zat ve sıfatlarıyla bütününü anlattığını belirtmiştir.[310] Nitekim bütünüyle dine yönelmeyen insanın, âyetteki hanîf sıfatıyla muttasıf olduğu söylenemez.

1.2. Allah’a Teslim Olmak

Kur’ân’ın mü’minlerden istediği hususlardan biri de kemâl-i ihlas ile kalplerini, ibadet ve itaatlerini bütün kâinatı yaratan Allah’a has kılmaları yani bütün benlikleriyle O’na teslim olmalarıdır. Allah’a teslimiyetin istendiği ve övüldüğü bazı âyetlerde, teslimiyet ve vech kelimesi birlikte kullanılmıştır. Örneğin, güzel ameller işleyip kendini Allah’a teslim eden kimselerin, Allah katında mükâfata nâil olacakları şu şekilde bildirilmiştir:

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهٗٓ اَجْرُهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ

“Aksine, her kim amellerini güzel yaparak benliğini Allah’a adarsa, onun mükâfatı Rabbinin yanında olacaktır. Artık onlara korku yoktur ve hüzün de yoktur.”[311]

Ahirette ebedî saadete ulaşabilmek için, insanın iman edip yüzünü Allah’a döndürmesi, bütün benliğiyle ve tam bir ihlasla O’na teslim olması, O’na boyun eğip ibadet etmesi gerekir. Vech kelimesiyle kişinin benliğinden kinâye edildiğini belirten Râzî, âyette özellikle vech kelimesinin zikredilmesinin hikmetini şu şekilde yorumlar:

---

[307] Semerkandî, **Bahru’l-’Ulûm,** 3/11; Celâleddin Muhammed b. Ahmed Muhammed el-Mahallî, Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Suyûtî, **Tefsîru’l-Celâleyn**, Kâhire, Dâru’l-Hadîs, t.y., s. 535.

[308] Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 6/104; Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 6/269.

[309] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 4/479.

[310] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 25/98; Hayrettin Karaman vd., **Kur’ân Yolu**, 4/312.

[311] Bakara 2/112.

‘‘Nitekim yüz, en değerli uzuvdur. Şayet o boyun eğip teslim olursa, diğer uzuvlar da teslim olur. Mesela insan, Allah’a teslimiyetin şiarı olan secdeyi, yüzüyle yapmaktadır.’’ [312]

Bundandır ki şair, Allah’a boyun eğip teslim olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

وأسْلَمْتُ وجْهِي لِمَن أسْلَمَتْ لَهُ الأرْضُ تَحْمِلُ صَخْرًا ثِقالًا

Ben yüzümü, teslim ettim

Ağır kayaları taşıyan arzın teslim olduğu zâta[313]

Kur’ân-ı Kerîm, Allah’a teslimiyetin önderlerinden olan Hz. İbrâhîm’i, birçok âyette mü’minlere örnek göstermiş ve onun yolunu takip etmelerini istemiştir. Hz. İbrâhîm’in kıssasının anlatıldığı yerlerde vurgulanan hususlardan biri de gösterdiği teslimiyettir.[314] Bu âyetlerden birinde, en mükemmel sûrette Allah’a teslim olanların hususiyetleri şu şekilde ifade edilmiştir:

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَّاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًاۗ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا

“Kimin dini, muhsin olarak hanîf olan İbrahim’in dinine ittiba eden kimsenin dininden daha güzel olabilir? Allah, İbrahim’i halil edindi.”[315]

Bu âyette kişinin benliğinin vech kelimesiyle tabir edilişini Râzî şu şekilde yorumlar:

‘‘Yüz, insanın en değerli uzvudur. Kalbiyle Allah’ı tanıyan kişi, yüzünü yani tüm benliğini O’na teslim eder.’’[316]

Yine âyetteki *‘‘kendini Allah’a veren’’* ifadesinde bir hasr olduğu belirten Râzî, kâmil iman ve teslimiyetin, ancak Allah’tan başka her şeyden yüz çevirmekle hâsıl olabileceğini söylemektedir.[317] Ayrıca âyette Hz. İbrâhîm için ‘‘dost’’ nitelemesi

[312] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 4/4.

[313] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 4/4.

[314] Selim Çakıroğlu, **Peygamber Kıssalarının Tasavvufî Yorumu,** s.154.

[315] Nisâ 4/125.

[316] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 11/45.

[317] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 11/45.

yapılmasından hareketle ‘‘Halilullah’’ lakabı ona has bir makam olarak kabul edilmiştir.[318]

1.3. Yüzlerinde Secde İzi Olanlar

Lügatte “eğilmek, boyun eğmek, tevazu içerisinde alnı yere koymak” anlamına gelen secde, ıstılahta namazda alın, burun, el içi, dizler ve ayak parmakları yere değecek şekilde yere kapanmaktır.[319] Kur’ân-ı Kerîm, Allah’a secde etmekten kaçınanları kınarken,[320] secde izinin kendilerinde bir alâmete dönüştüğü mü’minleri övmektedir.[321] Hz. Peygamber (s.a.s) de kulun Allah’a en yakın olduğu anın secde anı olduğunu beyan ederek, secdede çokça dua edilmesini tavsiye etmiştir.[322]

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber (s.a.s)’i malları ve canlarıyla destekleyen, seven sahâbe, şu güzel sıfatlarla anlatılmıştır:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُۥٓ اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَاناً سيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ

‘‘Muhammed Allah’ın Resûlü’dür. Onunla yanında bulunanlar da kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhamet sahibidirler. Onları, Allah’ın fazlını ve rızasını umarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secde izinden yüzlerinde nişanları vardır.’’[323]

Onların sevgileri ve nefretleri, şahsî menfaatlerine göre değil, Allah’ın rızasına göre değişir.[324] Mü’minler, İslâm’a düşmanlık besleyenlere karşı katı ve müsamahasız

---

[318] Selim Çakıroğlu, **Peygamber Kıssalarının Tasavvufî Yorumu,** s.148.

[319] Diyanet İslam Ansiklopedisi, Nihat Dalgın, ‘‘Secde’’, DİA, Çevrimiçi https://islamansiklopedisi.org.tr/secde (Erişim tarihi: 07.09.2022)

[320] İnşikâk 84/21.

[321] Fetih 48/29

[322] أَقْرَبُ ما يَكونُ العَبْدُ مِن رَبِّهِ، وهو ساجِدٌ، فأكْثِرُوا الدُّعاءَ (Müslim, **es-Sahîh**, ‘‘Salât’’ 215.)

[323] Fetih 48/29

[324] Hayrettin Karaman vd., **Kur’ân Yolu**, 5/82.

bir tavır takınırlarken, kendi aralarında şefkat ve merhameti esas almışlardır. Onlar, dünyevî hiçbir menfaat için değil, yalnızca Allah'ın rızasına nâil olmak için O'na teslimiyetin en güzel hâli olan rükû ve secdede bulunurlar ve bu secdenin tesiriyle yüzlerinde insanları cezbeden nadide alâmetler belirir.

Yukarıda kulun en değerli uzvunun yüz olduğu, yüzünü Allah'a teslim eden kulun, bütün benliğini teslim etmiş olacağını ifade eden müfessirlerin yorumlarına yer verilmişti.[325] Buradan hareketle secdeye kapanan yüzde, secde sebebiyle beliren alâmetin, kul için adeta Rabbi tarafından bahşedilen bir onur nişanesi olacağı söylenebilir. Müfessirler, âyette belirtilen secde izinin, secde edenlerin kıyamet günü tanınmalarını sağlayan bir yüz işareti,[326] çokça secde etmekten kaynaklanan alındaki iz,[327] gece secde edenlerin yüzlerinde gündüz vakti beliren manevi güzellik,[328] teheccüde kalkanların uykusuz kalmaktan dolayı yüzlerinin sararması,[329] kıyamet günü abdest azalarının parlaması,[330] ve secde ederken alına yapışan toprak[331] olmak üzere farklı şekillerde yorumlamıştır. Secde edenlerde tüm bu alâmetlerin birden oluşması ve bulunması mümkündür.[332]

Namaz, kulun Rabbine yakınlaşacağı en faziletli ibadetlerden biridir. Kul, tevazu ve teslimiyetinin arttığı ölçüde Allah'a yakınlaşacaktır. Vücudunun en şerefli uzvu olan yüzünü yere koyması, kul için tevazu ve teslimiyetin zirvesidir. İşte tam bu noktada kalbinin en derinlerinde dua ve yakarışları hâsıl olur. Allah'a boyun eğen ve teslim olan kulun duası, icâbete en yakın olan dualardandır. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s), secde anında çokça dua edilmesini tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur:

---

[325] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 11/45.

[326] Mâverdî, **Nuket**, 5/323; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 27/93.

[327] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 7/73; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 28/93.

[328] Mâverdî, **en-Nuket**, 5/323; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 28/93.

[329] el-Ferrâ, **Me'âni'l-Kur'ân**, 3/69; Kurtubî, **el-Câmi',** 19/341.

[330] Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân**, 5/29; Kurtubî, **el-Câmi'**, 19/342.

[331] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî en-Nehhâs, **Me'âni'l-Kur'ân**, Mekke, Merkezu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1989, 6/514-515; Kurtubî, **el-Câmi',** 19/341.

[332] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 5/82.

أَقْرَبُ ما يَكونُ العَبْدُ مِن رَبِّهِ، وهو ساجِدٌ، فأكْثِرُوا الدُّعاءَ

‘‘*Kulun Rabbine en yakın olduğu durum secde hâlidir. Bundan dolayı secdede duayı artırın!*’’[333]

Secdede çokça dua etmeyi teşvik eden hadislerden birinde Hz. Peygamber (s.a.v), kendisine cenneti kazandıracak bir amel öğretmesini isteyen sahâbiye şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكَ بكَثْرَةِ السُّجُودِ لِلَّهِ، فإنَّكَ لا تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً، إلّا رَفَعَكَ اللَّهُ بها دَرَجَةً، وحَطَّ عَنْكَ بها خَطِيئَةً

‘‘Çokça secde et. Nitekim Allah’a yaptığın her secdeye mukabil olarak Allah bir dereceni yükseltir ve bir günahını siler.’’[334]

İmâm Nevevî, Hz. Peygamber (s.a.s)’in tavsiye ettiği bu secdenin, namazlardaki secde olduğunu ifade ettikten sonra O’nun (s.a.v)’in bu tavsiyesinin, yüce Allah’ın *‘‘Secdeye kapan ve Allah’a yakınlaş’’*[335] emrine muvafık olduğunu belirtir.[336] Kurtubî, âyetteki *‘‘yakınlaş’’* ifadesi hakkında, *‘‘secde ettiğin vakit, dua ederek Rabbine yakınlaş’’* şeklinde bir yorum aktarır.[337] Secdeye ve secdede dua etmeye teşvik eden bu haberlerden ötürü bazı âlimler, secdeyi namazın en faziletli rüknü olarak görmüş hatta İz b. Abdisselâm, secdede dua etmenin vacip olduğunu söylemiştir.[338]

Secde (السجدة) kelimesinin dört harften müteşekkil olduğunu söyleyen Semerkandî’nin, secde hakkında aktardığı ‘‘Sin, itaatkâr kulların süratini; cîm, âbidlerin cehdini; dâl, müçtehitlerin devamını; hâ ise âriflerin hidâyetini yahut sîn,

[333] Müslim, **es-Sahîh**, ‘‘Salât’’, 215; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, ‘‘Salât’’, 148; Nesâî, **es-Sünen** ‘‘Tatbîk’’, 78.

[334] Müslim, **es-Sahîh** ‘‘Salât’’, 225.

[335] Alak 96/19.

[336] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim ibn Haccâc**, Beyrut, Dâru’l-Feyhâ, 2010, 2/227.

[337] Kurtubî, **el-Câmi‘,** 22/388.

[338] Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî,** 29/189.

âriflerin sürurunu; cîm, âbidlerin cemâlini; dâl, itaatkârların devletini; hâ ise sıddıkların hibesini temsil eder''[339] şeklindeki yorum dikkate şayandır.

Secdenin, acziyet ve teslimiyetin zirve noktası olduğu ve kulun, secdede nefsini alçaltarak nasıl yüceldiği, şairin dizelerine şu şekilde yansımıştır:

وَإِذَا تَذَلَّلَتِ الرِّقَابُ تَوَاضُعًا مِنَّا إِلَيْكَ فَعِزُّهَا فِي ذُلِّهَا

Başlar sana teslim olduğunda

Bizden bir tevâzuyla…

Biliriz ki o başların izzeti, teslimiyettedir.[340]

1.4. Allah'ın Rızası İçin Yapılması Gerekenler

''Rıza'' kavramı sözlükte "memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek" anlamlarına gelir.[341] Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde, üzerinde fazlaca durulan kavramlardan biri de rıza kavramıdır.

Kur'ân'da vech kelimesinin geçtiği bazı âyetlerde Allah'ın rızasına nail olmak için yapılması gerekenler anlatılmaktadır. Mesela, mü'minlerin, yapacakları bütün hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmaları gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَّاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

"Onların doğru yola iletilmesi senin üzerine değildir, fakat Allah dilediğini hidâyet eder. Hayır namına yaptığınız her infak kendi lehinizedir. İnfaklarınızı ancak

[339] Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 3/495.

[340] Kurtubî, **el-Câmi',** 22/388.

[341] Süleyman Uludağ, ''Rızâ'', DİA, Çevrimiçi https://islamansiklopedisi.org.tr/riza--tasavvuf (Erişim tarihi: 06.05.2022)

Allah rızası için yaparsınız. Hayır namına yaptığınız her infakın karşılığı da size zulmedilmeksizin tam olarak verilecektir.''[342]

Müfessirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in evvelce müşriklere sadaka vermediğini, *''Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz''* âyeti nâzil olduktan sonra artık müşriklere de sadaka vermeye başladığını kaydeder.[343] Taberî'ye göre bu âyet, gayr-i müslimlere sadaka vermek için onların Müslüman olmalarını şart koşmanın doğru olmadığını, zira insanları hidâyete ulaştıranın Allah Teâlâ olduğunu vurgulamakta ve yapılacak bütün harcamaların, yalnız Allah rızası için yapılması gerektiğini bildirmektedir.[344]

Sem'ânî, âyette geçen *''Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz''* ifadesinin, emir manasında bir haber olduğunu, dolayısıyla söz konusu ifadenin ''Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verin'' anlamına geldiğini belirtmektedir.[345] Âyette geçen وَجْهِ اللهِ ifadesini ''Allah'ın rızası''[346] şeklinde yorumlayan müfessirler olduğu gibi ''Allah'ın vereceği sevap''[347] şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.

Allah'ın rızasına nail olmak uğruna karşılaştıkları her türlü sıkıntıya sabreden akıl ve sağduyu sahibi mü'minlerin özelliklerini anlatan bir âyet şöyledir:

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِراًّ وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُوْلٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِۙ

''O kimseler Rablerinin rızasına nail olmak için sabra tutunan, namazı ikâme eden, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli açık infak eden, kötülüğü iyilikle defeden kimselerdir. İşte güzel âkıbet onlarındır.''[348]

---

[342] Bakara 2/272.

[343] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 2/166; Vâhidî, **Esbâbu'n-Nüzûl**, Riyad, Dâru'l-Islâh, 1992, 1/89.

[344] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân,** 2/166.

[345] Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 1/276.

[346] Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 1/276.

[347] Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân**, 1/355; Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 1/233.

[348] Ra'd 13/22.

Sem‘ânî, bu âyetin, Allah’ın rızasına nail olabilmek için yoksulluk, musibet ve günaha davet eden dünyanın cazibesi gibi zorluklara sabreden mü’minler hakkında olduğunu belirtir.[349] Bazı müfessirler, âyetteki ‘‘Rab’’ lafzına izâfeli olarak gelen وَجْهِ رَبِّهِمْ ifadesini, ‘‘Allah’ın emirlerine riayet etmek sûretiyle O’nu yüceltmek’’[350] şeklinde yorumlamıştır.

Râzî, Allah rızası için sabretmenin önemini vurgulamak üzere, genellikle insanları sabretmeye sevk eden etkenleri sayar ve tüm bunların insan nefsini kemâle eriştiremeyeceğini ifade eder. Ona göre kişi, başına gelen bütün zorlukların Allah’ın takdiri olduğuna, bu takdirin yüce bir hikmete göre olduğuna inanır ve buna rıza göstermesi gerektiğini bilir ve sabrederse, işte o zaman yüce bir mertebeye erişir. Âyette geçen ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ ifadesi de ancak böylesine bir sabır için telaffuz edilebilir.[351]

Görüldüğü üzere dünyevi birtakım gayeler uğuruna gösterilen sabır, insanın manevi terakkisine vesile olamayacağı gibi kişiyi riya gibi ahlakî bir zaafa da düşürebilir. Kişiyi nefsi olgunluğa ulaştıran sabır, Allah’ın rızası gözetilerek ortaya konan sabırdır.

Râzî, ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ ifadesinde bulunan bir inceliği şu cümlelerle ifade etmektedir:

‘‘*Rablerinin rızasına nail olmak için’’* ifadesinde şöyle bir nükte bulunmaktadır: Aşık, maşukuna vurduğunda, çoğu zaman aşık buna sevinir. Öyleyse Allah Teâlâ’nın, ‘‘*Rablerinin rızasına nail olmak için’’* kavli, bu mecazi manada anlaşılır. Yani, âşık, maşukunun yüzüne nazar etmekle alacağı lezzetten dolayı, onun, bu dövmesine razı olduğu gibi, Cenâb-ı Hakkın nuruna gark olan kul, O’dan gelen bela ve musibetlere sabreder ve razı olur.’’[352]

Allah’ın rızası umularak yapılan amellerden biri de geniş anlamıyla insanların sahip olduğu her türlü imkânı, dar anlamıyla da iktisadî imkanların ihtiyaç sahipleriyle paylaşılmasıdır.[353] Bu hususa dikkat çeken bir âyet şöyledir:

---

[349] Sem‘ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, 3/89-90.

[350] Taberî, **Câmi‘ul-Beyân**, 4/420; Begavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 4/312.

[351] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 19/34-35.

[352] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 19/35.

[353] Hayretin Karaman vd., **Kur’ân Yolu**, 4/317.

فَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

''Artık, akrabaya, miskine ve yolda kalana hakkını ver. Allah'ın rızasını umanlar için bu, en hayırlısıdır. İşte kurtuluşa erenler onlardır.''[354]

Semerkandî, âyette geçen وَجْهَ اللَّهِ ifadesini ''Allah'ın rızası'' şeklinde yorumlar.[355] Âyette zekâtın harcama yerleri olan sekiz sınıf[356] içerisinden sadece yoksullar ve yolda kalmışlar zikredilirken bunların yanına bir de akrabalar eklenmiştir. Bu üç sınıfın zikredilmesinin sebebini açıklayan Râzî şu ifadeleri kullanır:

''Allah Teâlâ bu âyette ister zekât yükümlülüğü altında olsun ister olmasın, imkânı olan kimselerin, yardım etmeleri lâzım olan kimseleri zikretmiştir. Çünkü buradaki kastedilen, umumi bir şefkattir. Bu üç grup da yardım eden kişinin fazla bir malı olmasa bile, kendilerine yardım eli uzatılması gereken kimselerdir.''[357]

1.5. Şahitliği Layıkıyla Yerine Getirmek

''Ş-h-d'' kökünden türeyen 'şahitlik'; tanıklık yapmak, haber vermek, bilmek ve bildirmek gibi anlamlara gelir.[358] Istılahta ''şahit'', bir hâdiseye ya da duruma tanık olan veya tanıklık eden kişi demektir.[359]

Toplumda adaletin tesisi için şahitliğin önemi büyüktür. Nitekim şahitlik marifetiyle hakların gasp edilmesi engellenir ve bu hakların sahiplerine ait olduğu gerçeği muhafaza altına alınmış olur.[360] Toplumda adaletin tesis edilmesi, şahitlerin

[354] Rûm 30/38.

[355] Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 3/12.

[356] Bkz.: Tevbe 9/60.

[357] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 25/102.

[358] İsmail Karagöz, Fikret Karaman vd., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 608.

[359] H. Yunus Apaydın, ''Şahit'', DİA, Çevrimiçi https://islamansiklopedisi.org.tr/sahit (Erişim tarihi: 08.09.2022)

[360] H. Yunus Apaydın, ''Şahit'', DİA, Çevrimiçi https://islamansiklopedisi.org.tr/sahit (Erişim tarihi: 08.09.2022)

bu görevi layıkıyla yapmalarına bağlıdır. Kur'ân-ı Kerim'de şahitliği gizlemenin doğru bir davranış olmadığı şu şekilde ifade edilmektedir:

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

''Şahitliği ketmetmeyin. Her kim şahitliği ketmederse, muhakkak onun kalbi günahkâr olur. Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla bilendir.''[361]

Şahitliği gizlemek zihin ve iradeyle işlenen bir günah olduğu için âyette şahitliği gizleyen kimse hakkında *"Kalbi günahkârdır"* buyurulmuştur.[362] Râzî, işlenen bir fiilin, o fiilin işlenmesinde en fazla etkisi olan uzva nispet edildiğini, uzuvların gerçekleştirdiği eylemlerin, kalpteki duygular sebebiyle meydana geldiğini ve bu sebeple âyette ''günahkâr'' olma vasfının kalbe isnat edildiğini belirtmektedir.[363]

İslâm, âdil şahitliğe büyük önem vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de cennetliklerin özellikleri sıralanırken, bunlar arasında yalancı şahitlik yapmadıkları da zikredilmiştir:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا

"Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir"[364]

İbn Atiyye, âyette geçen *''yeşhedûn''* fiilinin zâhirine bakıldığında, ''müşâhede etmek'' ve ''hazır bulunmak'' anlamlarına geldiğini; ''*zûr*'' kavramının ''uydurulmuş ve süslenmiş her türlü bâtıl'' anlamında olduğunu, bâtılın en büyüğünün

[361] Bakara 2/283.

[362] Hayretin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 1/450.

[363] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 7/102.

[364] Furkân 25/72.

ise şirk olduğunu belirtir.[365] Ayrıca ‘‘*zûr*’’ kavramı hakkında ‘‘şirk’’,[366] ‘‘şarkı’’,[367] ‘‘müşriklerin bayramı’’[368] gibi farklı yorumlar yapılsa da Hz. Ali’ye dayandırılan bir görüşe göre söz konusu kelimeyle ‘‘yalancı şahitlik’’ kastedildiği söylenmiştir.[369] İbn Atiyye de Hz. Ali’den rivayet edilen bu görüşe göre âyetteki *‘‘yeşhedûn’’* fiilinin ‘‘müşâhede’’ değil, ‘‘şehâdet’’ kökünden geldiğini ve ‘‘*zûr*’’ kelimesinin de ‘‘yalan’’ anlamında olduğunu söyler.[370] Bunların yanı sıra Sa‘lebî’nin, ‘‘zûr’’ kelimesinin manasına ilişkin aktardığı ‘‘bir şeyi güzelleştirmek, onu sahip olmadığı özelliklerle zikretmek, dinleyenlere olduğundan farklı bir şekilde göstermek’’[371] şeklindeki yorum da göz önüne alındığında, söz konusu kelimenin ‘‘yalancı şahitlik’’ şeklinde tercüme edilmesinin uygun olduğu söylenebilir.

İslâm, âdil şahitliğe büyük önem verdiği gibi yalancı şahitliği de büyük günahlardan saymıştır. Buhârî ve Müslim’de rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)’in büyük günahları sayarken bunlar arasında yalancı şahitliği de zikrettiği görülür:

"أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ" ثَلاَثًا. قَالُوا: "بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ." قَالَ: "الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ." وَجَلَسَ وَكَانَ مُتَّكِئًا فَقَالَ: "أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ"

Büyük günahların en büyüğünü size söyleyeyim mi? buyurdu. Biz de,

- ‘‘Evet Ya Resûlallah!’’ dedik. Bunun üzerine O (s.a.s),

[365] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 4/222.

[366] Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 5/488; Sa’lebî, **el-Keşf**, 7/151; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye fî ‘İlmi Me‘âni’l-Kur’ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Funûni ‘Ulûmih**, Şârika, Mecmûatu Buhûsi’l-Kitâbi ve’s-Sünne, 2008, 8/264; Mâverdî, **en-Nuket**, 4/159; Sem‘ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, 4/35.

[367] Taberî, **Câmi‘u’l-Kur’ân**, 5/488; Sa‘lebî, **el-Keşf**, 7/151; Mâverdî, **en-Nuket**, , 4/159.

[368] Sa’lebî, **el-Keşf**, 7/151; Mâverdî, **en-Nuket**, 4/159.

[369] Sa‘lebî, **el-Keşf**, 7/151; Vâhidî, **el-Basît**, 16/603.

[370] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 4/222.

[371] Sa‘lebî, **el-Keşf**, 7/151.

- ‘‘Allah’a şirk koşmak ve anne-babaya saygısızlık etmek’’ buyurduktan sonra, yerinden doğrulup oturdu ve

-‘‘Agâh olun! Bir de yalancı şahitlik var’’ buyurdu. [372]

Kur’ân-ı Kerîm’de, içerisinde ‘‘vech’’ kelimesi geçen bir âyette, şahitliğin hakkıyla yerine getirilmesinin öneminden şu şekilde bahsedilmektedir:

ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَّأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَآ اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْۗ

‘‘İşte bu, şahitliği hakkıyla yapmaları ve yeminlerinden sonra başka yeminlere müracaat edileceğinden korkmalarını sağlamak için en uygun yoldur.’’[373]

Vasiyet konusuna değinen bu âyetin başındaki ‘‘*zâlike*’’, bir işaret ismi olup[374] ‘‘namazdan sonra şahitleri alıkoymak’’, ‘‘şahitlere yemin ettirmek’’ ve ‘‘bu iki şahidin yalan yere yemin ettikleri anlaşıldığında, bunların yerini ölen kimsenin yakınlarından iki kişinin alması’’ gibi gerideki âyetlerde zikredilen hükümlere işaret eder.[375]

Tefsir kaynaklarında bu âyetin nüzul sebebi olarak zikredilen olayda, ticaret için Şam’a giden bir grubun içerisinde bulunan birinin hastalanıp vefat ettiğinden bahsedilir. Kaynaklarda bu kişinin adı Büdeyl b. Ebî Meryem olarak kaydedilir.[376] Büdeyl, hastalandığında yanında bulunan eşyaların listesini bir kağıda yazıp kumaşların arasına sakladı. Sonra yanında bulunan Temîm ed-Dârî ve Adî b. Bedâ isimli iki kişiye, döndüklerinde bu malları ailesine teslim etmelerini vasiyet etti. Temîm ve Adî, malları Büdeyl’in ailesine teslim etmeden önce eşyaların arasında bulunan gümüş bir kabı alıp sattılar ve parasını bölüştüler. Ailesi, Büdeyl’in yazdığı listeyi bulduklarında, eşyaların içerisinde gümüş bir kabın eksik olduğunu fark ettiler

[372] Buhârî, **es-Sahîh,** “Şehâdât”, 10; Müslim, **es-Sahîh,** “Îmân”, 143.

[373] Mâide 5/108.

[374] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 2/256.

[375] Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 3/201; İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 2/256.

[376] Semerkandî, **Bahru’l-‘Ulûm**, 1/464; Sa‘lebî, **el-Keşf**, 4/118; Sem‘ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, 2/74.

ve durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e arz ettiler. Bunun üzerine Mâide Sûresi'nin 106.âyeti nâzil oldu. Görülen davada, kazanan taraf Büdeyl'in ailesi oldu.[377]

Aktarılan bu olay, yalan şahitliğin topluma ve hak sahiplerine verdiği zararları açıkça göstermekte ve adaletin tesisi için âdil şahitliğin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Müfessirler, söz konusu olay hakkında inen âyetlerin birinde geçen ''vech'' kelimesini, ''şahitliği layıkıyla ve dosdoğru yerine getirmek'',[378] ''zulüm ve yalandan kaçınmak'',[379] ''Allah katında yalan yere yemin etmekten korkmak''[380] ve ''inkâr etmeksizin, şahit olunanları olduğu gibi anlatmak''[381] şeklinde yorumlamaktadır.

2. Vech Kavramıyla Yerilen Hususlar

Kur'ân'da vech kavramının geçtiği bazı âyetlerde, birtakım hususlar yerilerek nazarlara sunulmuş ve bunlardan sakınılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu uyarıları dikkate almak ve sakınılması istenen hususlardan gerektiği gibi sakınmak, bir mü'minin dünya ve ahiret saadetine nail olması için son derece önem arz etmektedir.

2.1. Allah Hakkında Yalan Söyleyenler

Yalan kelimesi sözlükte "doğruluğun zıttı, bir konuda gerçeğe uygun olmayan haber ya da bilgi vermek, sözün gerçeğe aykırı olması" şeklinde tarif edilir.[382] Yalanın

---

[377] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 3/202-203; Sa'lebî, **el-Keşf**, 4/118; Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 2/74-75; İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 2/250-251.

[378] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 2/256; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 12/456.

[379] Ebûbekir Câbir el-Cezâirî, **Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kebîr**, Medine, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2003, 2/25.

[380] Bikâ'î, **Nazmu'd-Durer**, 6/333.

[381] Vâhidî, **el-Basît**, 7/583; Ebû Hayyân, **el-Bahr**, 4/400-401.

[382] Mustafa Çağrıcı, ''Yalan'', DİA, Çevrimiçi https://islamansiklopedisi.org.tr/yalan (Erişim tarihi: 14.10.2022)

en büyüğü ve en çirkini olan Allah hakkında yalan söylemek, Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla hatırlatılan ve yasaklanan büyük günahlardandır.

Allah hakkında yalan söylemek; O'na şirk koşmak,[383] evlat nispet etmek[384] ve Allah'ın sıfatlarını inkâr etmek[385] şeklinde görülür.[386] Böyle kimselerin durumunu anlatan bir âyette şöyle buyurulur:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

''Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! Onlar Rablerinin karşısına çıkarılacaklar, şahitler de "İşte bunlar Rabler hakkında yalan uydurup isnat eden kimselerdir" diyecekler. Şunu iyi bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimleredir!''[387]

Bu âyetin, Allah Teâlâ'ya ortak koşanlar ve O'na evlat nispet edenler hakkında olduğunu söyleyen müfessirlerin[388] yanı sıra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ı uydurup Allah'a nisbet ettiğini iddia edenlere bir reddiye mahiyetinde olduğunu belirtenler de olmuştur.[389] Râzî, âyetteki *''Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir''* ifadesinin, mübalağa sadedinde zikredildiğini ve bu cümlede Allah hakkında yalan uydurmanın zulüm çeşitlerinin en büyüğü olduğuna delalet bulunduğunu ifade eder.[390] Bu ifadede bulunan inkârî istifhamdan da anlaşıldığı üzere, âyette her ne kadar Allah hakkında yalan uyduranlardan daha zâlim kimselerin bulunmadığı belirtilmiş olsa da cümlenin zikredildiği makamdan, zulümde bu kimselere eşit hiç kimsenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre söz konusu

---

[383] Bkz.: Saffât 37/86; Kehf 18/4-5.

[384] Bkz.: Yûnus 10/69.

[385] Bkz.: Saff 61/7.

[386] Mehmet Soysaldı, **Kalbin Manevi Hastalıklarından Yalan ve Korunma Yolları**, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, İstanbul, 2005, Sayı 15, s. 89-105.

[387] Hûd 11/18.

[388] Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, 2/121; Vâhidî, **el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1993, s. 516; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 4/168; İbn Atiyye, **el-Muharrer**; 3/159.

[389] Mâverdî, **en-Nuket**, 2/463; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 11/401.

[390] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 17/331.

cümlenin manası ‘‘Allah hakkında yalan uyduranlardan daha zalim kimselerin bulunması bir yana zulümde bunlara eşit olacak hiç kimse yoktur’’[391] şeklindedir.

Âyetin devamında Allah hakkında yalan uyduranların Rablerinin huzuruna çıkarılacağı ve şahitlerin bunlar aleyhinde beyanda bulunacağı bildirilmiştir. Müfessirler, şahitlere ait olan *“İşte bunlar Rabler hakkında yalan uydurup isnat eden kimselerdir”* cümlesiyle, Allah hakkında yalan uyduranların rezilliğinin mübalağa yoluyla ifade edildiğini belirtir.[392] Böylece onlar oldukça fazla olan rüsvalık ile cezanın uygulanacağı anlatılmak istenmiştir.[393]

Âyette bahsi geçen şahitlerin kimler olduğu hususunda müfessirlerden farklı görüşler aktarılmıştır. Mücâhid, bu şahitlerin insanların amellerini kaydeden melekler olduğunu söylerken,[394] İbn Abbâs ve Dahhâk’tan, bu şahitlerin peygamberler olduğu görüşü rivayet edilmiştir.[395] Bunların yanı sıra şahitlerden maksadın bütün mahlukat olduğu da ifade edilmiştir.[396]

Allah hakkında söylenen yalanların en büyüklerinden biri de insanların kendi hevalarına göre helâller ve haramlar uydurmalarıdır. Allah, böyle kimselerin durumunu şöyle haber verir:

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

[391] Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî, **Fethu’l-Beyân fî Mekâsidi’l-Kur’ân**, Beyrut, el-Mektebetu’l-Asriyye, 1992, 6/160.

[392] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 17/331; Kannevcî, **Fethu’l-Beyân**, 6/161.

[393] Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, 17/331.

[394] Suyûtî, **ed-Durru’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr,** Beyrut, Dâru’l-Fikr, t.y., 4/412; Mâverdî, **en-Nuket**, 2/463.

[395] Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 4/265; Mâverdî, **en-Nuket**, 2/463.

[396] Mâverdî, **en-Nuket**, 2/463; Begavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 4/168.

''Yalanları dile getirerek, "Şu helâldir, şu haramdır" demeyin; zira Allah hakkında yalan uydurmuş olursunuz; Allah hakkında yalan uyduranlar asla felâha kavuşamazlar.''[397]

Taberî'ye göre bu âyette, insanların, kendi hevalarına göre hiçbir hüccete dayanmadan, bir şeyin helal ya da haram olduğuna hükmetme haklarının bulunmadığı, nitekim bir şeyin helal ya da haram olduğuna hükmetmenin, Allah'a ait olduğu, bunun aksini söyleyenlerin ise, Allah'a iftiralarda atarak asla felaha eremeyecekleri bildirilmektedir.[398] İnsanların dinde helâl ve haramı belirlemek gibi bir yetkileri yoktur. Kendi arzu ve isteklerine göre birtakım şeyleri helâl birtakım şeyleri de haram sayanlar, Allah'a karşı büyük bir yalan söylemiş olurlar.[399] İbn Kesîr, herhangi bir delile dayanmaksızın bir bidat çıkaran veya Allah'ın helal olduğuna hükmettiği bir şeyi haram gören yahut Allah'ın haram dediği bir şeyi helal sayan insanların da bu âyetin kapsamına dâhil olduğunu ifade etmektedir.[400]

İçerisinde ''vech'' kelimesinin geçtiği âyetlerden birinde Allah hakkında yalan uyduranların kıyamet gününde yüzlerinin kararacağını belirtilmektedir:

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ

''Kıyamet gününde Allah hakkında yalan uyduranları, yüzleri kararmış olarak göreceksin. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemden başkası değildir?''[401]

İbn Atiyye'nin aktardığı bir görüşe göre âhirette kâfirlerin yüz renkleri kararacak[402] ve onlar bu şekilde insanlar içerisinde kolaylıkla tanınabileceklerdir.[403] Bir diğer yoruma göre ise âyetteki ifadede mecaz bulunduğu ve yüzlerin

---

[397] Nahl 16/116.

[398] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 4/566.

[399] Mehmet Soysaldı, **Kalbin Manevi Hastalıklarından Yalan ve Korunma Yolları**, s. 89-105.

[400] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, 4/523.

[401] Zümer 39/60.

[402] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 4/539.

[403] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 9/660.

kararmasından maksadın, inkârcıların yüzlerinde görülecek korku ve keder hâli olduğu söylenmiştir.[404] İbn Âşûr, Allah Teâlâ'nın, kıyamet gününde yüzlerin ağarmasını dünyada takip edilen yolun güzelliğine, yüzlerin kararmasını ise takip edilen yolun kötülüğüne bir alamet kıldığını söyler.[405]

2.2. Allah'ın Âyetlerine Muhatap Olanların Tavrı

Allah'a ortak koşanların en bariz özelliklerinde biri, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bundan rahatsız olmalarıdır. Öyle ki bu hoşnutsuzluk hâli suratlarına yansır ve kendilerine hakikatleri anlatmak isteyenlere karşı saldırgan bir tavır takınırlar. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyette şöyle buyurulmaktadır:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

"Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğunda, kâfirlerin suratlarındaki memnuniyetsizliği hemen görürsün. Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hücum edecekler. De ki onlara: "Şimdi size bundan daha kötüsünü söyleyeyim mi? Cehennem! Allah onu kâfirler için vaadetti. O ne de kötü bir sondur!"[406]

Bu âyette, inkârcılıkta diretenlerin takındığı tutum eleştirilmekte, Allah'ın âyetlerine karşı duydukları hoşnutsuzluk ve mü'minlere besledikleri kin sebebiyle kendilerine hazırlanan kötü âkıbet haber verilmektedir. Müfessirler, تُتْلَى ifadesinden ötürü, bahsi geçen âyetlerden maksadın Kur'ân âyetleri olduğuna kâildir.[407]

İbn 'Âşûr, ''*İnkârcıların suratlarındaki hoşnutsuzluğu hemen fark edersin''* cümlesiyle kinâye yapıldığını ve bu ifadeyle, müşriklerin kalplerinin inkâr, kin ve nefretle dolu olduğu için bunların eserinin suratlarına vurduğunun kastedildiğini

[404] İbn Atiyye, **el-Muharrer**, 4/539.

[405] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 9/661.

[406] Hacc 22/72.

[407] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 7/442.

söyler. Bu durumun bir benzeri, mü'minlerin hâlinin anlatıldığı *''İlâhî lütufların sevincini yüzlerinden okursun''*[408] âyetinde görülür. Zira bu cümleyle, mü'minlere bahşedilen nimetlerin bolluğu ve bunlar sebebiyle mü'minlerin sevince gark oluşu kinâye yoluyla ifade edilmiştir.[409]

İnkârcıların suratlarındaki hoşnutsuzluk; Kur'ân'dan rahatsız olmaları, kibirlenip böbürlenmeleri ve Kur'ân'ın Allah'tan geldiğini inkâr etmeleri şeklinde üç farklı şekilde yorumlanmıştır.[410]

İnkârcıların, kendilerine Kur'ân âyetlerini okuyanlara karşı saldırgan bir tavır sergilemeleri, onların hakikate tahammül edemediklerinin bir göstergesidir.[411] Kendilerine bu hakikatleri bildiren mü'minlere karşı takındıkları saldırgan tavır ise, inkârcıların nasıl bir psikoloji içerisinde olduğunu göstermektedir.

Âyette geçen zâlike işaret zamiriyle, inkârcıların yüzünde beliren öfkeye ve mü'minlere karşı saldırganlıklarına işaret edildiği söylenmiştir.[412] Buna göre âyette, inkârcıların dünyadaki bu katı tutumları sebebiyle kendilerine hazırlanan Cehennem azabının şiddetine dikkat çekilmiş ve besledikleri kin ve nefretten daha acı bir sonla karşılaşacakları bildirilmiştir.[413]

2.3. Başlarına Musibet Gelenlerin Tavrı

İnsanoğlunun Allah'a kulluk etmek için yaratıldığı inkâr edilemez bir hakikattir. Dünya hayatında karşılaşacağı zorlukları bahane ederek Allah'a kulluk etmekten yüz çevirenler, işleri ters gittiğinde tekrar O'na kulluğa yönelirler. Bu karaktere sahip olanlar, imanı pamuk ipliğine bağlı olan kimselerdir. Nitekim böyle

---

408 تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (Mutaffifîn 83/24).

409 İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 7/442.

410 Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 23/251.

411 Mehmed Ebu's-Suûd el-'İmâdî, **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., 7/120.

412 Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 3/170; Râzî,

413 Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 23/251.

kimseler, Yüce Allah'a şartlı, tereddütler içinde, tam inanmadan kulluk ederler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهٗ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهٖ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةُ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

"İnsanlar arasında öyleleri vardır ki, Allah'a bir ucundan kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik dokunursa bundan çok hoşnut olur, ama başına sıkıntısı geldiğinde hemencecik yüz çevirir. Böyleleri hem dünyasını hem de ahiretini kaybetmiştir ve işte bu apaçık bir hüsrandır."[414]

Ma'mer b. Müsennâ'ya göre âyette geçen يَعْبُدُ اللهَ عَلٰى حَرْفٍ ifadesi hakkında şunları kaydeder:

''Bir şeyden şüphe duyan kimseler için bu tabir kullanılır. Böyle kimseler, bir hâl üzere sabit kalmaz ve sürekli değişirler. Bu sebeple güven duyulmayan kişiye أَنْتَ لِي عَلَى حَرْفٍ denir.''[415]

İbn Kuteybe ve Zeccâc gibi müfessirler, ''yüz çevirir'' şeklinde tercüme edilen kısmı, ''dinden çıkar'' şeklinde yorumlamaktadır.[416] Aynı âyette belirtildiği üzere böyleleri hem dünyada hem âhirette apaçık bir kayıp içindedirler.

2.4. Kendilerine Kız Çocuğu Müjdelenenlerin Tavrı

Yüce Allah'ın insanoğluna verdiği en büyük nimetlerden biri de çocuk nimetidir. O, dilediğine kız, dilediğine de erkek çocuk bahşederken; dilediğine de yalnızca kendisinin bileceği hikmetlerden ötürü çocuk lütfetmemeyi murat etmiştir. Nitekim O, her şeyi hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibidir. Bu hususu bizlere bildiren âyet şöyledir:

---

[414] Hacc 22/11

[415] Ma'mer b. Müsennâ, **Mecâzu'l-Kur'ân**, 2/46.

[416] İbn Kuteybe, **Garîbu'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978, s.291; Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân**, 3/414.

"Semâvatın ve arzın hâkimiyeti Allah'ındır. O dilediğini halk eder; dilediğine kız çocuğu hibe eder, dilediğine de erkek çocuğu hibe eder. Veya erkek ve kız çocukları çift verir. Dilediğini de kısır yapar. Şüphesiz O her şeyi hakkıyla bilicidir, her şeye gücü yetendir."[417]

Bu âyetlerde de ifade edildiği üzere çocuk, Allah'ın dilediğine bahşettiği bir lütuftur. Hiç kimse O'nun izni olmadan çocuk sahibi olamaz. Bu nimete kavuşan insanın, Rabbine şükretmesi gerekir.

Çocuk sahibi olmak, dünya hayatının en güzel nimetlerinden sayılır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen bazı peygamberlerin Allah'tan kendilerine çocuk bahşetmesini istedikleri bilinmektedir.[418] Bu peygamberlerden biri olan Hz. İbrahim (a.s), kendilerine çocuk nimeti bahşetmesi için Allah'a dua etmişti. Yüce Allah, Hz. İbrahim'e gönderdiği elçiler vasıtasıyla onlara bir çocuk müjdesi verdi.[419] Hz. İbrahim'in eşi, kendisine verilen çocuk müjdesi karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve elini yüzüne çarparak ihtiyarlık hâlinde çocuk sahibi olmanın nasıl mümkün olacağını sormaktan kendini alamamıştır:

فَأَقۡبَلَتِ ٱمۡرَأَتُهُۥ فِي صَرَّةٖ فَصَكَّتۡ وَجۡهَهَا وَقَالَتۡ عَجُوزٌ عَقِيمٞ

Zevcesi heyecanla yüzüne vurdu; "Benim gibi ihtiyar ve kısır bir kadın mı!" dedi.[420]

Hz. İbrahim'in eşinin bu tavrı, şaşkınlığı ifade eden bir tavırdır. Nitekim yaşlı ve kısır bir kadının doğum yapması şaşılacak bir durumdur. Âyette geçen صَكَّ fiili, ''bir şeyi başka bir şeye sertçe vurmak''[421] anlamındadır. İbn Kuteybe, bu kelimeyi ''bütün parmaklarla alına vurmak'' şeklinde yorumlar.[422] Bu yorumlardan Hz. İbrâhim'in eşinin yaşadığı şaşkınlığın ölçüsü anlaşılmaktadır.

---

[417] Şûrâ 42/49-50.

[418] Bkz.: Âl-i İmrân 3/38.

[419] Zâriyât 51/24-28.

[420] Zâriyât 51/29.

[421] Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn**, 2/405.

[422] İbn Kuteybe, **Garîbu'l-Kur'ân**, s. 421.

Çarpık bir inanca sahip olan inkârcılar, kız çocuğu babası olduklarında, bunu kendileri için bir utanç olarak görürler. Bu durum onların ne kadar cahilce bir inanca sahip olduklarını gösterir. "Vech" kelimesinin geçtiği âyetlerden birinde, inkârcıların bu korkunç durumu şöyle anlatılır:

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهٗ مُسْوَدًّا وَّهُوَ كَظِيْمٌ

"Onlardan birine bir kız çocuğu müjdesi verildiğinde, öfke içerisinde yüzü simsiyah olur."[423]

Âyetteki مُسْوَدًّا ifadesi, haber olarak vaki olmuş ve vech kelimesini nitelemiştir.[424] Vâhidî, bu kelimenin, سَوَاد kökünden türeyen siyahlık anlamında olmadığını, bilakis bir kusurdan ötürü yüzde beliren hâli nitelediğini belirtmektedir.[425] Âyette geçen كَظِيْمٌ kelimesinin türediği الكَظْم ifadesi ise, sözlüklerde ''nefesin çıktığı yer'' anlamına geldiği ve nefes alamayacak derecede öfkelenme hâlini ifade eder.[426] Buna göre cahiliye Araplarının kız çocuğu sahibi olmaktan ne kadar rahatsız oldukları da anlaşılmaktadır.

Cahiliye devrinde kız çocukları ve kadınlar, toplumda kendilerine yer bulamamış ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmışlardır. Arapların bir kesiminde kız çocuğunun en doğal hakkı olan yaşam hakkı gasp edilmiş ve kendi ailesi tarafından diri diri toprağa gömülmüştür. Bu duruma anlatan âyet-i kerime şöyledir:

يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُّوْۤءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ ۗاَيُمْسِكُهٗ عَلٰى هُوْنٍ اَمْ يَدُسُّهٗ فِى التُّرَابِ ۗاَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُوْنَ

''*Aldığı kötü müjde yüzünden, insanlardan saklanmaya çalışır; onu utana sıkıla tutsun mu, yahut toprağa mı defnetsin? Ne kadar da kötü hüküm veriyorlar!"*[427]

---

[423] Nahl 16/58.

[424] Mahmûd b. Abdirrahîm es-Sâfî, **el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'r-Reşîd, 1996, 14/338.

[425] Vâhidî, **el-Basît**, 13/92.

[426] Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn**, 4/34.

[427] Nahl 16/59.

"Öldürülen kız çocuğu" anlamına gelen mev'ûde,[428] sözlükte "bir şeyin üzerine ağır yük yüklemek" manasındaki ve'd mastarından türemiştir.[429] Kız çocuğunun gömülmesinin bu lafızla ifade edilmesi, çocuğun üzerine atılan toprakla ağırlık oluşturulması sebebiyledir.[430] Kur'ân-ı Kerim, toprağa gömülerek öldürülen kız çocuğu için ahirette hesabının sorulacağını beyan etmiştir.[431]

3. Vech Kavramıyla Vurgulanan Hususlar

Kur'ân'da vech kavramının geçtiği bazı âyetlerde, birtakım hususlar vurgulanarak nazarlara sunulmuş ve üzerinde tefekkür edilmesi istenmiştir.

3.1. Allah'ın Zâtı ve Zâtının Bâki Kalması

Yüce Allah'ın zatını ifade eden ''Esmâ-i Hüsnâ'' tabiri Kur'ân-ı Kerim'de üç âyette zikredilmiştir.[432]Bu ayetlerde en güzel isimlerin Allah'a ait oluşu,[433] kendisinden başka ilahın bulunmadığı,[434] galip ve hikmet sahibi olduğu[435] konuları anlatılmıştır.

Buhârî'nin naklettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.s.) *''Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır. Her kim bunları sayarsa (ihsâ) cennete girer''* buyurmuştur. Buhârî, hadisin bap başlığında "ihsâ" kelimesinin "hıfz" manasına geldiğini

[428] Tekvîr 81/8.

[429] Mehmet Ali Kapar, "Mev'ude", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, 29/491.

[430] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 4/708.

[431] Tekvîr 81/8-9.

[432] A'râf 7/180; Tâhâ 20/8; Haşr 59/24.

[433] A'râf 7/180.

[434] Tâhâ 20/8.

[435] Haşr 59/24.

söylemiştir.[436] Hıfzedilecek ya da okunacak bu isimler, yüce Allah'ı tanıma konusunda ciddi bilgi ve bilinç kazandırır.

Kur'ân-ı Kerîm'in vech kavramıyla nazarlara sunduğu hususlardan biri de Allah'ın zâtının baki kalacağıdır. Bu hususun anlatıldığı âyette şöyle buyurulmaktadır:

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

"Ancak yücelik ve kerem sahibi Rabbinin zâtı bâkidir."[437]

Bu âyette, yerkürede bulunan her şeyin sonlu olduğu, mutlak manada kalıcılığın yalnızca âlemlerin Rabbi Allah'a mahsus olduğu belirtilmiştir. Semerkandî'ye göre âyette geçen ''vechu Rabbike'' ifadesiyle, Yüce Allah'ın mülkün ve azametin tek sâhibi olduğu kastedilmektedir.[438] Böylece ölümle sona bulmayacak bir mutluluğa nail olmak isteyenlerin, Allah'ın memnun olacağı bir hayat yaşamaları gerektiğine işaret edilmiştir.[439]

İbn Aşûr, önceki âyetlerde bahsi geçen nimetlerle, bu âyette zihinlere nakşedilen yeryüzündeki her şeyin ölümlü olduğu mesajının arasında bir bağlantı kurmaktadır. Ona göre gerideki âyetlerde zikredilen *''Denizde yelkenlerini bayraklar misali açarak yüzen gemiler O'na aittir''*[440] ifadesiyle, insanlar için kurtuluşun ve geçim yollarının sebepleri hatırlatılmıştır. Nitekim Allah, denizin azgın dalgalarına rağmen selamet içerisinde yolculuklarını yapabilecekleri ve yük taşımalarda kullanabilecekleri gemileri, insanların hizmetine sunmuştur. Bunlardan sonra ise yeryüzünde bulunan her şeyin fani olduğunu bildirmiştir ki insan, Allah'ın takdir etmiş olduğu ölüme hiçbir şeyin mâni olamayacağını bilmiş olsun. Bu durum, insanın ölümü unutmamasına ve ahiret hayatının güzelleşmesi için salih ameller işlemesine yardımcı olacaktır.[441]

---

[436] Nitekim hadisin bazı tarikleri, "hıfz (ezberlerse)" diye başlar. Buhârî, ''Tevhid'', 12.

[437] Rahmân 55/27.

[438] Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 3/307.

[439] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu,** 5/206.

[440] Rahmân, 55/24.

[441] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 11/199.

Bir başka yoruma göre nimetlerin anlatıldığı bir bağlamda her şeyin son bulacağını söylemek, ölümün bir son olmadığını, bilakis mü'minler için önceki âyetlerde anlatılan nimetlere ulaşmanın bir vesilesi olduğunu bildirmektir.[442]

Râzî, bu âyette vech kelimesinin neden Allah lafzına değil de Rab lafzına izafe edildiğine dair bazı mülahazalarda bulunmuştur. Hâlbuki diğer bazı âyetlerde vech kelimesinin Allah lafzına izâfe edildiği görülmektedir.[443] Râzî, bu yerlerde namaz ve zekât gibi ibadetler mevzubahis edildiğinden Allah lafzının tercih edildiğini söylemektedir. Zira Allah lafzı ma'bûd manasındadır. Mevzubahis âyetimizde ise insana verilen nimetlerden bahsedildiğinden, vech kelimesi Rab ismine izâfe edilmiştir.[444]

Allah'ın zatından gayrı her şeyin yok olacağını bildiren bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ

''O'nun zâtından gayrı her şey helâk olacaktır.''[445]

Râzî, bu âyette Allah'ın zâtı için vech kelimesinin kullanılmasının sebebi olarak, bunun insanların örfünden alınan bir husus olduğunu belirtir. Ona göre vech kelimesi örfte, insanın hakikatini ve zatını ifade için kullanılır. Zira insan, bir başkasının yüzünü gördüğünde, ''Onu gördüm'' der. Ancak yüzünün dışında, eli, ayağı, vs. gibi uzuvları gördüğünde ise, ''Onu gördüm'' diyemez.[446]

Semerkandî, âyetteki ifadeyi, Allah'ın zâtı için işlenen amellerden başka hiçbir amelin sevaba nail olmayacağı şeklinde yorumlamıştır.[447] Buna göre, âyette ebedî saadete nail olmanın tek yolunun, Allah'ın razı olacağı bir hayat sürmekten geçtiğine işaret edilmiştir.

---

[442] Kurtubî, **el-Câmi'**, 20/132.

[443] Bkz.: Bakara 2/115; Rûm 30/38, 78.

[444] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 29/356.

[445] Kasas 28/88.

[446] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 29/356.

[447] Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 2/529.

3.2. Herkesin Yöneldiği Bir Yönün Olması

Tarihi bir hakikattir ki, herhangi bir dine mensup her milletin yöneldiği bir yönü vardır. Bu yön, Bakara Sûresi'nin 148. âyetinde ifade edildiği üzere ''viche'' kelimesiyle ifade edilmiştir:

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللهُ جَمِيعاً اِنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

''Herkesin yüzünü çevirdiği bir yön var. Öyleyse hayırlı işlerde yarışın. Her nerede bulunursanız bulunun, Allah sizin hepinizi toplayacaktır. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.''[448]

Viche formuyla anlatılan bu hakikat, her milletin ve ümmetin ibadet, ayin ve adetleri başta olmak üzere değişik maksatlarla yöneldiği yönlerinin varlığını ifade eder. Müslüman olarak bizlerin de vichesi vardır. Her vecih sahibi aslında bir viche sahibidir. Farklı düşünme, farklı değerlendirme ve hatta farklı kültürlere mensubiyetin etkilemediği vicheler sayesinde Müslümanlar cemaat olmuşlardır.

Müfessirler, âyetteki vicheyi, kıble olarak yorumlamış ve Yahudi ve Hristiyanlardan her bir milletin kıble olarak benimsedikleri bir yönün bulunduğunu belirtmiştir.[449] Yüce Allah bu âyetle, Müslümanlara yönelmeleri gereken kıbleyi bildirerek, artık bu konuda tartışmaya mahal bırakmamış ve mü'minlerin kalplerini mutmain kılmıştır.

Âyetteki *''Öyleyse hayırlarda yarışın''* ifadesiyle, mü'minlerin kendileri için belirtilen kıbleye yönelmeleri emredilmiştir. Nitekim mü'minler, dünyada Hz. İbrahim'in kıblesine yönelmekle şeref bulacak, Yüce Allah'ın emirlerine itaat etmekle de ahirette büyük ecirlere nail olacaklardır.[450]

Farklı bir yoruma göre ise *''Öyleyse hayırlarda yarışın''* ifadesiyle, müminlere namazları vaktinde kılmaları emredilmiştir.[451]

---

[448] Bakara 2/148.

[449] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 1/426; Mâverdî, Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 1/154.

[450] Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Hidâye**, 1/506; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/113.

[451] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 4/113.

3.3. Hidayetten Mahrum Kalanların Akıbetleri

"Amaca götürecek yolu gösterme, bu yol için rehberlik etme" şeklinde tanımlanan hidayet, Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir. Bununla birlikte hüdâ kelimesi seksen beş yerde zikredilmiştir.

Hidayetin zıttı ise dalalettir. Kur'ân tetkik edildiğinde, hidayet nurundan mahrum kalmış kimselerin dalalete düşecekleri ifade edilmiştir. Bu kimseler, imanı bırakıp küfrü tercih eden,[452] Allah'a ortak koşan,[453] Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahireti inkâr eden,[454] Allah'a ve Resulü'ne isyankâr olan,[455] Allah'ın ve mü'minlerin düşmanlarını dost belleyen,[456] başkasının heva ve hevesine tâbi olan,[457] Allah'ı inkar edip O'nun yolundan uzaklaştırmaya çalışan,[458] sapkın topluluğa ittiba eden ve haddi aşan,[459] nefsini ilah edinen,[460] Allah'ın misallerini anlamazlıktan gelen,[461] imandan sonra küfre düşüp inkarda ileriye giden ve tevbesi reddolunan,[462] Allah'ın rahmetinden ümidini kesen,[463] nefsine mağlup olan,[464] kalp, göz ve kulak gibi azalarını amacı dışında kullanan,[465] gayr-ı meşru cinsel istekte bulunan,[466] zulmeden,[467] Allah'ı zikretmeye karşı kalbi katı olan,[468] kıyametten yana

[452] Bakara 2/108.

[453] Nisa 4/116.

[454] Nisa 4/136.

[455] Ahzâb /36.

[456] Mümtehine 60/1.

[457] En'âm 6/56.

[458] Nisa 4/167.

[459] Maide 5/77.

[460] Câsiye 45/23.

[461] Bakara 2/26.

[462] Âl-i İmrân 3/90.

[463] Hicr 15/56.

[464] Mü'minûn 23/106.

[465] A'râf 7/179.

[466] Yûsuf 12/30.

[467] Meryem 19/38.

[468] Zümer 39/22.

şüphe duyan,[469] Allah'ın peygamberine tabi olmayan,[470] peygamberleri yalanlayıp, Allah'ın hiçbir şey indirmediğini söyleyenler[471] sapıtmış olanlar olarak tarif edilmişlerdir.

Hidayetten mahrum kalanların maruz kalacakları acıklı son bir âyette şöyle anlatılmaktadır:

وَمَن يَهْدِ اللهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاء مِن دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَّأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا

''Allah kimi hidayet ederse, doğruyu bulan o olur; kimi de saptırırsa artık böylelerine Allah'tan başka yardımcı yoktur. Kıyamette onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzüstü sürüyerek toplarız. Onların varacağı yer cehennemdir; onun ateşi azaldıkça alevlerini artırarak azaplarını devam ettiririz."[472]

Batıl inançlarında ısrar edip hakka yönelmemekte direten inkarcıların bu hâlleri, Hz. Peygamber'i mahzun ediyordu. Yüce Allah, kendi zatından başka hidayet edici kimsenin bulunmadığını ve Allah'ın hidâyet nasip etmediği kimselere peygamber dahil hiç kimsenin yardım edemeyeceğini bildirmek sûretiyle peygamberini teselli etmiştir.[473]

Âyet-i kerîme, Allah'ın âyetlerini ve ölüm sonrası hayatı alaya alarak inkâr eden müşriklere hazırlanan ibretlik âkıbeti haber vermektedir. Onlar yüzüstü sürünerek, rezil bir durumda mahşer yerine getirilecektir. Keza dünyada iken bütün mesailerini İslâm ve Müslümanlar aleyhinde teksif eden ve her türlü kötülük ve düşmanlığı sergilemelerinin bir cezası olarak da kıyamet gününde kör, dilsiz ve sağır bırakılacakları haber verilmiştir. Nihayet böyle kimseler, kendileri için hazırlanmış Cehennem azabına duçar olacaktır.[474]

---

[469] Şûrâ 42/18.

[470] Ahkâf 46/32.

[471] Mülk 67/9.

[472] İsrâ 17/97.

[473] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, 6/577.

[474] Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, 3/524.

Bu âyette, inkârcıların yüzüstü sürünecekleri vech kelimesiyle bildirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine tevcih edilen bir sual üzerine, inkârcıların bahsi geçen cezaları hakkında *''Onları ayakları üzerinde yürüten, yüzleri üzere yürütmeye de kâdirdir''* şeklinde bir açıklama yapmıştır.[475]

4. Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerîm, vech kavramıyla muhataplarına bazı mesajlar vermiştir. Bunları tavsiye edilen, yerilen ve dikkat çekilen hususlar olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

Bu kavram kullanılarak tavsiye edilen ve yapılması istenen hususlar incelendiğinde, bütün amellerin yalnızca Allah'ın rızası için yapılmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Allah'ın dinine yönelme, Allah'a teslim olmak ve şahitliği layıkıyla yerine getirmek gibi diğer hususlar da buna dahil edilebilir. Nitekim zikredilen tüm bu hususların anlam kazanabilmesi için hepsinin temelinde Allah'ın rızasının bulunması gereklidir.

Allah hakkında yalan söyleyenlerin, Allah'ın âyetlerine muhatap olanların, başlarına musibet gelenlerin ve kendilerine kız çocuğu müjdelenenlerin tavrı, vech kelimesiyle anlatılan ve yerilen hususlardır.

Son olarak vech kelimesiyle dikkat çekilen ve nazarlara sunulan bazı hakikatler vardır. Allah'ın zâtının bâki kalacağı, her din mensubunun kendileri için belirlediği bir yönün bulunduğu ve hidayetten mahrum kalanların ibretlik sonları, bu kavramla anlatılan hususlardandır.

[475] İbn Kesîr, **et-Tefsîr**, 5/112.

SONUÇ

"Vecehe" fiilinin mastarı olup çok anlamlı bir kelime olan Vech kavramının sözlükteki en temel anlamı ''insan yüzü''dür. Bu temel anlamının yanı sıra "cephe, yön, bir şeyin kendisi/zat, şöhret, kısım, toplulukta önemli birey, taraf, niyet ve sabah namazı'' gibi yan ve mecaz anlamda kullanımları da vardır.

Vech kavramı câhiliye şiirlerinde, insan yüzü, yön, hakikat ve vaktin evveli gibi anlamlarda kullanmıştır. Kavramın İslâm öncesindeki manaları, İslâm sonrası dönemde değişmemiş, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımıyla ciddi bir benzerlik göstermiştir.

Vech kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları incelendiğinde, fiil ve isim olmak üzere iki farklı şekilde geçtiği ve izafe edildiği kelimelere göre farklı anlamlar bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Hadislerdeki kullanımlarında ise "Allah'ın rızası", "Allah'ın zâtı" ve "insan yüzü" anlamlarında kullanılırken, vech'ten türeyen ve fiil formunda kullanılan "teveccehe" ise "yönelmek" ve "zâhir olmak" anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ânî bir kavram olan "vech", doğal olarak tefsirlerde de ele alınmış, özellikle rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde, içerisinde "vech" geçen ayetler genişçe yorumlanmış ve "Allah" lafzına izafe edilerek kullanılan âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle alâkalı bazı izahlar yapılmıştır. Tefsir çeşitlerinden olan Fıkhî tefsirlerde, "vech" kelimesi daha çok kıblenin çevrilmesiyle alakalı âyetlerde incelenmiş ve konuya ilişkin hükümler burada zikredilmiştir. Luğavî tefsirlerde "vech" kelimesi, sözlük anlamları dikkate alınarak açıklanmış ve Arap dilindeki kullanımlarına geniş yer verilmiştir. İlmî/bilimsel tefsirlerde "vech" kelimesinin yüzeysel olarak yorumlandığı ve bu kelimenin detayına inilmediği görülmektedir. Kelamî tefsirlerde özellikle Allah lafzına izafe edilen "vech" kelimelerinin mutlaka tevil edilerek yorumlandığı görülmektedir. Tasavvufî tefsirlerde ise özellikle Allah lafzına izâfe edilen vech kelimeleri, Allah'a cisim atfetmekten kaçınma gayesiyle tevil edilerek, birbirine yakın anlamlarda yorumlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla manaya gelen lafızlardan biri olan vech kavramına eşbâh ve nezâir türü eserlerde birbirinden farklı anlamlar yüklenmiştir.

Vechin Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları incelendiğinde, Allah'ın zâtı, rıza, din, ilk/evvel, kıble, itibar, millet, benlik ve insan yüzü anlamlarında kullanıldığı görülmüştür.

Her Kur'ânî kavramda olduğu gibi, vech kavramıyla da muhataplara birçok mesaj verilmiştir. Bu kavramın geçtiği bazı âyetlerde birtakım hususların yerine getirilmesi istenirken, bazı âyetlerde ise belli başlı davranış ve tutumlardan uzak durulması gerektiği hatırlatılmıştır. Bunların yanı sıra zihinlerde hazır bulundurulması gereken bazı durumların da tespiti yapılmıştır.

Kur'ân'da vech kavramıyla tavsiye edilen hususlar incelendiğinde, Allah'a ve dinine yönelmenin ilk sırada yer aldığı görülür. Bu hâl, Allah'a teslim olmayı beraberinde getirir. Ardından Allah'a teslim olan mü'minlerin yüzlerindeki secde izi, övgü makamında zikredilir. Bir mü'minin en büyük gayesi olan Allah'ın rızasına ulaştıracak amelleri yerine getirme çabası ve toplumsal adaleti sağlayan şahitliğin layıkıyla yerine getirilmesi hususları da övgüye mazhar olanlar arasında yer almıştır.

Allah hakkında yalan söyleyenlerin özellikleri, Allah'ın âyetlerine muhatap olanların, başlarına musibet gelenlerin ve kendilerine kız çocuğu müjdelenenlerin tavrı, vech kavramıyla yerilen ve eleştirilen hususlardandır.

Allah'ın zâtı ve zâtının bâki kalması, herkesin yöneldiği bir yönün olması ve hidayetten mahrum kalanların ibretlik sonları, vech kavramıyla anlatılmış ve üzerinde tefekkür edilmesi istenmiştir.

Sonuç olarak vech kelimesinin mecazi anlam dünyası, kelimenin hangi manada kullanılacağı hususunda görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır. Kelimeye en doğru anlamı vermenin metodu, siyak-sibak ilişkisi, dilbilimsel tahliller ve konuyla ilgili rivayetlerdir. Bu yöntem, bundan sonraki çalışmalarda da takip edilecek bir metod olarak değerlendirilebilir. Kur'ân'da geçen bu tarz kavramların tarihsel gelişimi ve dilbilimler alanındaki etkileri gibi konularda daha geniş incelemeler yapılabilir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Suyûtî: **ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr,** Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.

Ahmed Mustafâ el-Merâgî: **Tefsîru'l-Merâğî,** Kâhire, Şeriketu Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Alâeddin Alî b. Yahyâ es-Semerkandî: **Bahru'l-'Ulûm,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1993.

Alrawashdeh, Ziyad: **Kur'ân'da İlim Kavramı**, İstanbul, Ravza Yayınları, 2018.

Celâleddin Muhammed b. Ahmed Muhammed el-Mahallî, Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Suyûtî: **Tefsîru'l-Celâleyn,** Kâhire, Dâru'l-Hadîs, t.y.

Cübrân Mes'ûd: **er-Râid**, Beyrut, Dâru'l-'Âlemi'l-Melâyîn, 1992.

Çakıroğlu, Selim: **Peygamber Kıssalarının Tasavvufî Yorumu Ülü'l-Azm Peygamberler,** Ankara, İlâhiyât, 2021.

Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî: **Mefâtîhu'l-Gayb**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1998.

Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver el-Atekî: **el-Vucûh ve'n-Nezâîr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm** Beyrut, Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-A'lâm, 1988.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî: **el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân,** Beyrut, er-Risâletu’l Âlemiyye, 2012.

---------- : **el-Esnâ fî Şerhi Esmâi’l-Husnâ,** Beyrut, Dâru’s-Sahâbe, 1995.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî: **Tahsîlu Nezâiri’l-Kur’ân,** Beyrut, Matbaatu’s-Saâde, 1975.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegânî el-Kebîr: **el-Vucûh ve’n-Nezâîr fi’l-Kur’âni’l- Kerîm**, Beyrut, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1983.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs el-Kuraşî eş-Şâfiî: **Ahkâmu’l-Kur’ân,** Beyrut, Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1990.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî: **el-Câmiu’s-Sahîh,** Beyrut, Dâru İbni Kesîr, 2002.

Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî: **Kitâbu’l-’Ayn,** Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003.

Ebû Abdirrahmân İsmâîl b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî: **Vucûhu’l-Kur’ân,** İran, Mecmau Buhûsi’l-İslâmiyye, 2001.

Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca‘fer el-Âmirî el-Ca‘ferî: **Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-’Âmirî**, Beyrut, Dâru’s-Sader, t.y.

Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî: **Dîvânu’l-A’şâ el-Kebîr**, Beyrut, Mektebetu’l-Âdâb, t.y.

Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs: **Ahkâmu'l-Kur'ân,** Beyrut, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1996.

Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî: **Ahkâmu'l-Kur'ân,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî en-Nehhâs: **Me'âni'l-Kur'ân**, (Mekke: Merkezu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1989.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî: **Ahkâmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî: **Câmi'u'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1994.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî: **Sünenu Ebî Dâvûd**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2015.

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî: **el-Bahru'l-Muhît**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.

Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî: **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.

Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî: **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh,** Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1988.

Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî: **Tehzîbu'l-Luga**, thk. Muhammed Avd, Beyrut, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 2001.

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî: **Te'vîlâtu'l-Kur'ân Tercümesi**, trc. Kemal Sandıkçı, İstanbul, Ensar Yayınları, 2018.

----------: **Te'vîlâtu'l-Kur'ân,** İstanbul, Mizan Yayınevi, 2005.

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî: **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müsneden An Rasûlillâhi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn,** Riyad, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1997.

Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî: **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî: **el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Funûni 'Ulûmih**, Şârika, Mecmûatu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünne, 2008.

Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî: **Me'âlimu't-Tenzîl**, Riyad, Dâru Tayyibe, 1989.

Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî: **el-Me'âni'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Me'ânî**, Haydarabad, Matbaatu Dâirati'l-Me'ârif, 1949.

Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî: **Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân**, **Beyrut,** Müessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 2015.

Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî: **Garîbu'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.

Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî: **Tâcu'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye**, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, 2009.

Ebû Sehl Muhammed b. Abdillâh et-Tusterî: **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** Beyrut, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî: **Mecâzu'l-Kur'ân,** Kâhire, Mektebetu'l-Hâncî, 1959.

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî: **et-Tesârîf Tefsîru'l-Kur'âni Mimmâ Uştubihet Esmâuhû ve Tesarrafet Me'ânîhî**, Beyrut, Müessesetu Âli'l-Beyt, 2008.

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ: **Me'âni'l-Kur'ân**, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1983.

Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî: **el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.

Ebu'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî: **el-Hikemu'l-Atâiyye ve'l-Munâcâtu'l-İlâhiyye**, Şam, Matbaatu'l-Fevâl, 2000.

Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî: **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî: **Lisânu'l-'Arab,** Beyrut, Dâru's-Sader, 1983.

Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî: **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut, er-Risâletu'l-Âlemiyye, 2013.

Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: **Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fi'l-İlmi'l-Vucûhi ve'n-Nezâir,** Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1987.

Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî: **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,** Kuveyt, Tab'atu'l-Kuveyt, 2001.

Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî: **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî: **Lübâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî: **et-Tefsîru'l-Basît,** Riyad, İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 2008.

Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî: **en-Nuketu ve'l-'Uyûn,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.

Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî: **Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver**, Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1984.

Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî: **el-Vucûh ve'n-Nezâîr fi'l-Kur'âni'l-Azîm,** Beyrut, Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Turâs, 2006.

Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî: **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân,** Beyrut, Dâru'l-Kalem, 2009.

Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî: **el-Keşşâf 'An Gavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl,** Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1985.

Ebu'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî **Letâifu'l-İşârât,** Kâhire, Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu Li'l-Kitâb, 2014.

Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî **Tefsîru'l-Kur'ân,** Riyad, Dâru'l-Vatan, 1997

Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî: **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni ve's-Seb'i'l-Me'ânî**, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2015.

Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî **el-Kâmûsu'l-Muhît,** Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2005.

Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî **Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân,** Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1992.

Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî **Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd,** Beyrut, Dâru'l-Feyhâ, 2013.

Ebûbekir Câbir el-Cezâirî **Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kebîr,** Medine, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2003.

Ekmeluddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî **Şerhu Akîdeti't-Tahâviyye,** Beyrut, Dâru'l-Beyrûtî, 2009.

Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman: **Kelâm,** Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî: **Eyyuhe'l-Veled,** Beyrut, Dâru'l-Feth, 2010.

İbrâhîm Mustafâ vd.: **el-Mu'cemu'l-Vasît,** Kâhire, Mektebetu'ş-Şurûki'd-Devliyye, 2004.

İsmâîl Hakkı Bursevî: **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,** Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2010.

Karagöz, İsmail, vd.: **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Kemalüddîn Abdürrezzak el-Kâşânî: **Te'vilât-ı Kâşâniyye,** trc. Ali Rıza Doksanyedi, Ankara, Kadıoğlu Matbaası, 1988.

Kurt, Yavuz: **Kur'ân'da Yeis Kavramı**, İstanbul, Fecr Yayınları, 2018.

Mehmed Ebu's-Suûd el-'İmâdî: **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm,** Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısrî: **Tefsîru'l-Menâr**, İstanbul, Ekin Yayınları, 2011.

Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî: **Mehasinu't-Tevil**, Halep, Dâru'l-Halebî, 1957.

Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî: **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2021.

Muhammed Fuâd Abdulbâki: **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî: **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî: **el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l Mefâtihu'l-Ğaybiyye,** Kâhire, Dâru Rukâbî Li'n-Neşr, 1999.

Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec en-Nîsâbûrî: **Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.

Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî: **Şerhu'l-Akâid**, İstanbul, Mektebetu'l-Hanefiyye, t.y.

Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî: **es-Sirâcu'l-Münîr fi'l-İ'âne 'Alâ Ma'rifeti Ba'zi Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr**, Riyad, Dâru Bûlâki'l-Emîriyye, 1869.

Tantâvî b. Cevherî el-Mısrî: **el-Cevâhîr Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm** (Kâhire: Multeka Ehli'l-Eser, 1930.

Tuncel, Emrullah: **Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Fahreddîn er-Râzî'nin Tefsirleri Bağlamında Ebu'l-Kâsım el-Belhî'nin Kur'ân'a Yaklaşımı, (doktora tezi),** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Yıldız, Süleyman: **Klasik Dönem İmâmiyye Şiası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği,** Ankara, İlâhiyât, 2020.

Zülaloğlu, Fevzi: **Yolumuzu Aydınlatan Kur'ânî Kavramlar,** İstanbul, Ekin Yayınları, 2010.